

**УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. КИЇВ)**

**ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
УНІВЕРСИТЕТУ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. КИЇВ)**

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР

**МІЖНАРОДНИЙ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

№ 4/2011

THE UNIVERSITY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE (KYIV)

CHERKASY INSTITUTE OF BANKING
OF THE UNIVERSITY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE (KYIV)

FINANCIAL SPACE

**THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL**

№ 4 (4) 2011

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

EDITORIAL BOARD

УДК 336
ББК 65.26

Головний редактор:

ДМИТРЕНКО Микола Гаврилович
кандидат економічних наук, професор, директор
Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ
(м. Київ)

Заступник головного редактора:

ПУСТОВИТ Роберт Фрідріхович
доктор економічних наук, професор (Україна)

АБИШЕВ Али Ажимович, доктор економічних наук,
професор, академік Російської академії гуманітарних наук
(Республіка Казахстан)

БАРАНОВСЬКИЙ Олександр Іванович, доктор
економічних наук, професор (Україна)

ВІІ Карл Вільям, професор Університету ім. Джорджа
Вашингтона (США)

КУЗНЕЦОВА Анжела Ярославівна, доктор економічних
наук, професор (Україна)

ЛАПКО Олена Олександрівна, доктор економічних наук,
професор (Україна)

РЯХОВСЬКА Антоніна Миколаївна, доктор економічних
наук, професор (Російська Федерація)

СМОВЖЕНКО Тамара Степанівна, доктор економічних
наук, професор (Україна)

ТРИДІД Олександр Миколайович, доктор економічних
наук, професор (Україна)

ШЕБЕКО Константин Константинович, доктор
економічних наук, професор (Республіка Білорусь)

Editor-in-Chief:

DMYTRENKO Mykola Havrylovych, Candidate of Sciences
(Economics), Professor, Director of the Cherkasy Banking
Institute of the Banking University of the National Bank of
Ukraine (city of Kyiv)

Deputy Editor-in-Chief:

PUSTOVIT Robert Fridrikhovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

ABISHEV Ali Azhimovich
Doctor of Science (Economics), Professor, Full Member of the
Russian Academy of Humanities (the Republic of Kazakhstan)

BARANOVSKYI Oleksandr Ivanovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

VIEHE Karl William
Professor of George Washington University (USA)

KUZNETSOVA Angela Yaroslavivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

LAPKO Olena Oleksandrivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

RYAKHOVSKA Antonina Mykolaivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Russian Federation)

SMOVZHENKO Tamara Stepanivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

TRYDID Oleksandr Mykolayovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

SHEBEKO Konstantin Konstantinovich
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Republic of Belarus)

Фінансовий простір [Текст] : міжнародний науково-практичний журнал / Черкаський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – м. Черкаси. – №4 (4) 2011. – 176 стр.

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР

Міжнародний науково-практичний журнал
№4 (4) 2011

Виходить 4 рази на рік.

У журналі публікуються статті
українською, російською, англійською та польською
мовами

Засновник:

Університет банківської справи Національного
банку України (м. Київ)

Видавець:

Черкаський інститут банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України (м. Київ)

Свідectво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:

КВ №17441-6191Р від 21.01.2011

Адреса редакції:

18028, м. Черкаси,
вул. Енгельса, 164

e-mail: nauka@cibs.ck.ua

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Черкаського інституту банківської справи Університету
банківської справи Національного банку України (м. Київ)
(Протокол №3 від 29 грудня 2011 р.)

При передруку матеріалів, опублікованих у журналі, посилання
на «Фінансовий простір» обов'язкове.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

FINANCIAL SPACE

International scientific and practical journal
№4 (4) 2011

Published 4 times a year.

Contributions to the Journal are accepted
in Ukrainian, Russian, English and Polish

Founder:

The Banking University of
the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)

Publisher:

The Cherkasy Banking Institute of the Banking
University of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)

Certificate of State registration of the printed media:

КВ №17441-6191Р of 21/01/2011

Editorial Office address:

18028, city of Cherkasy,
Engels St., 164

E-mail: nauka@cibs.ck.ua

Recommended for press by the Academic Council
of the Cherkasy Banking Institute of the Banking University
of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)
(Protocol №3 of December 29, 2011)

Contributions to Financial Space, when reprinted, must necessarily
be referred to.
Contributors are responsible for fact selection and factual statement.
The Editorial Board does not always concur with the authors.

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ І ФОРМУВАННЯ ЄДИНОЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ **7**

АНІСІМОВ Вячеслав Валентинович

«OCCUPY WALL STREET»: ФІНАНСОВА КРИЗА, БАНКИ
ТА ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНОЇ ЗГОДИ

7

РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ **15**

БАРАБАН Лариса Миколаївна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ МУНІЦИПАЛЬНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

15

ГЕДЗ Михайло Йосипович

ПІДХОДИ ДО КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

22

ДМИТРЕНКО Марія Йосипівна

СВІЧИНСЬКИЙ Микола Миколайович

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ:
ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

28

МОТРИЧЕНКО Валентина Михайлівна

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ УКРАЇНИ: СТАН ТА ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ

37

БАНКІВСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ **43**

ЛЮЗНЯК Мирослава Емільвна

УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЬНИМ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ НА ОСНОВІ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ПРОЦЕДУРИ ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

43

ПАНТЄЛЄЄВА Наталія Миколаївна

ХАРЧЕНКО Анатолій Миколайович

АНАЛІЗ І ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ
З РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВ ЗА ДОПОМОГОЮ КРЕДИТІВ ОВЕРНАЙТ

54

СТИРСЬКА Ольга Ігорівна

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КРЕДИТУ

60

ЧЕПЕЛЮК Ганна Миколаївна

МЕТОДИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ КРЕДИТНОЇ УСТАНОВИ

68

ЗАСЯДЬКО Аліна Анатоліївна

КОРОЛЮК Сергій Степанович

КЛЮВАК Оксана Володимирівна

МЕТОД БЕЗПЕЧНОЇ ПЕРЕДАЧІ АУТЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДАНИХ
В ІНТЕРНЕТ-ПЛАТІЖНІЙ СИСТЕМІ ЗА ДОПОМОГОЮ
КАСКАДНО-КОМБІНАЦІЙНОГО ХЕШУВАННЯ

74

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ **79**

ГОРДУНОВСЬКИЙ Олег Миколайович

ГУРТОВА ТОРГІВЛЯ У ПІВДЕННИХ ПОРТАХ ЯК КАТАЛІЗАТОР
ЗЕРНОВОГО БІЗНЕСУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

79

ЗМІСТ

ОБЛІК І АУДИТ	90
<hr/>	
<i>ГОНЧАРЕНКО Олена Олексіївна</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБЛІКОВИХ СИСТЕМ І ЗВІТНОСТІ КРАЇН – КОЛИШНІХ УЧАСНИЦЬ СРСР	90
<i>САЮН Алла Олександрівна</i> ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ	99
<hr/>	
НАУКА, ОСВІТА, ІННОВАЦІЇ	102
<hr/>	
<i>ГАНЧАРИК Леонід Павлович</i> УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СИСТЕМЫ ОТКРЫТОГО ОБРАЗОВАНИЯ	102
<i>ДАНИЛЕНКО Сергій Миколайович</i> АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ІННОВАЦІЙ В УКРАЇНІ	110
<i>МЕХАНІКОВА Олена Олександрівна</i> <i>НАГАЙЧУК Неля Григорівна</i> АКТУАЛІЗАЦІЯ МІЖКАФЕДРАЛЬНИХ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗА НАПРЯМОМ «ФІНАНСИ І КРЕДИТ»	116
ДО УВАГИ АВТОРІВ!	121

CONTENT

GLOBALIATION PROBLEMS OF FINANCIAL MARKETS AND FORMATION OF SINGLE GLOBAL ECONOMY: SOCIAL AND POLITICAL ASPECT	7
<hr/>	
<i>Vyacheslav V. ANISIMOVY</i> «OCCUPY WALL STREET»: FINANCIAL CRISIS, BANKS AND THE PROBLEM OF SOCIAL CONSENT	7
<hr/>	
RESTRUCTURING OF THE ECONOMY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION	15
<hr/>	
<i>Larysa M. BARABAN</i> DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE MUNICIPAL STOCK MARKET IN UKRAINE	15
<i>Mykhailo Y. GEDZ</i> APPROACH TO COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF MODERNIZATION REGIONAL SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS	22
<i>Maria Y. DMYTRENKO</i> <i>Mykola M. SVICHYNSKY</i> THE ECONOMY OF UKRAINE IN GLOBAL SPACE: THE PHYLOSOPHY OF ECONOMIC DEVELOPMENT	28
<i>Valentyna M. MOTRYCHENKOA</i> INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE: STATE AND WAYS OF ACTIVATION	37
<hr/>	
BANKING MANAGEMENT	43
<hr/>	
<i>Myroslava E. LIUZNIAK</i> PORTFOLIO CREDIT RISK MANAGEMENT BASED ON THE IMPROVED PROCEDURES OF THE BANKING ACTIVITY PLANNING	43
<i>Nataliya M. PANTIELIEIEVA</i> <i>Anatoliy M. KHARCHENKO</i> ANALYSIS AND EVALUATION OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE ON REGULATION OF BANKS' LIQUIDITY VIA OVERNIGHT CREDITS	54
<i>Olga I. STYRSKA</i> PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF CREDIT	60
<i>Hanna M. CHEPELIUK</i> METHODICAL INSTRUMENTS OF INTERNAL AUDIT OF CREDIT INSTITUTION	68
<i>Alina A. ZASYAD'KO</i> <i>Sergiy S. KOROLYUK</i> <i>Oxana V. KLOVAK</i> THE METHOD OF SAFE TRANSMISSION THE AUTHENTICATION DATA IN INTERNET PAYMENT SYSTEM WITH THE HELP OF CASCADE-COMBINATIONAL HASHING	74
<hr/>	
HISTORICAL ASPECTS OF ECONOMY DEVELOPMENT	79
<hr/>	
<i>Oleg M. GORDUNOVSKY</i> WHOLESALE TRADE IN SOUTHERN PORTS AS A CATALYST OF GRAIN BUSINESS IN THE REGIONS OF UKRAINE IN THE SECOND PART OF THE XIX CENTURY	79

CONTENT

ACCOUNTING AND AUDITING	90
<hr/>	
<i>Olena.O. GONCHARENKO</i> TRANSFORMATION OF ACCOUNTING SYSTEMS AND STATEMENTS OF THE FORMER MEMBERS OF THE USSR	90
<i>Alla O. SAYUN</i> FORMING OF REGISTRATION POLICY OF INTANGIBLE ASSETS	99
<hr/>	
SCIENCE, EDUCATION, INNOVATION	102
<hr/>	
<i>Leonid P. GANCHARIK</i> TEACHING SUPPLEMENT COMPLEX OF OPEN EDUCATION	102
<i>Sergiy M. DANYLENKO</i> THE ANALYSIS OF EFFICIENCY OF THE FINANCIAL PROVIDING OF SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATIONS IN UKRAINE	110
<i>Nelya G. NAGAICHUK</i> <i>Olena O. MEKHANIKOVA</i> UPDATING OF INTERDEPARTMENTAL AND INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN THE PREPARATION OF STUDENTS «FINANCE AND CREDIT»	116
TO THE ATTENTION OF AUTHORS!	122

УДК 316.33

«OCCUPY WALL STREET»: ФІНАНСОВА КРИЗА, БАНКИ ТА ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНОЇ ЗГОДИ

«OCCUPY WALL STREET»: FINANCIAL CRISIS, BANKS AND THE PROBLEM OF SOCIAL CONSENT

Вячеслав Валентинович АНИСИМОВ

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: anissimovv@ukr.net

Vyacheslav V. ANISIMOV

PhD in History, Associate Professor of Social Sciences and Humanities Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Проаналізовано появу новітньої тенденції соціального протесту, спрямованої проти банків у країнах Заходу. Виявлено стадії розвитку протестного руху, його наслідки та можливості розв'язання ситуації. Привернуто увагу до необхідності вивчення західного досвіду для України.

Summary. The paper considers the appearance of new trend in social protest directed against the banks in the western countries. The development strategies and consequences of pretest movement are found out. Suggested are the possibilities to solve this issue. Special attention is paid to the necessity of investigation the western experience for Ukraine.

Ключові слова: «Occupy Wall Street», StopBank, Antibanks, фінансова криза, банки, соціальний протест, тенденції, дестабілізація, глобалізація.

Key words: «Occupy Wall Street», StopBank, Antibanks, financial crisis, banks, social protest, trends, destabilization, globalization.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі створення наднаціональних і транскордонних економічних інститутів призвело до відчуження сотень мільйонів громадян від участі у прийнятті важливих політичних та економічних рішень, зробило вразливими до кризових явищ на світовому фінансовому ринку. Наслідком цього процесу стала поява масового організованого міжнародного руху протесту вкладників банків, який з'єднався з більш широким суспільним рухом боротьби проти соціальної та економічної нерівності та проти негативних явищ, породжених діяльністю фінансових, банківських інститутів і транснаціональних корпорацій (ТНК).

Аналіз останніх досліджень та публікацій зарубіжної та української преси засвідчує, що глобалізація фінансових ринків і формування єдиної світової економіки, не лише сприяють економічному зростанню, лібералізації торгівлі, руху капіталу та соціальній мобільності, але й створюють ряд значних суспільних проблем, які неможливо вирішити на національному рівні. Державні інститути, покликані забезпечувати економічну безпеку, політичну стабільність та регулювати суспільні відносини у демократичний

спосіб, в нових умовах виявилися неспроможними до повноцінного виконання своїх функцій. Неякісна робота регулятора уможливила виникнення світової фінансової кризи 2008-2011 років та, за оцінками ряду провідних фінансових аналітиків, робить можливим виникнення у найближчі роки нової, ще більш потужної кризи, здатної занурити світову економіку у тривалу рецесію [1, 2, 3]. Закриття банків і втрата вкладниками своїх заощаджень, банкрутство підприємств, різке збільшення безробіття, викликали масові соціальні протести у США, ЄС, Ізраїлі та країнах Південно-Східної Азії.

Мета статті. Виявити основні причини появи, форми прояву та наслідки поширення масових міжнародних рухів протесту на Заході, спрямованих проти банків і світової фінансово-банківської системи в цілому.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Особливістю розвитку сучасного світу є глобалізація світової економіки та фінансів, злиття національних економік в єдину світову економічну і фінансову систему. Формуючи єдиний ринковий простір, глобалізація сприяє збільшенню свободи пересування людей, товарів,

послуг, капіталів, ідей і технологій. Одночасно глобалізація породжує зростання політичної нестабільності та збільшення загроз локальних і регіональних збройних конфліктів, оскільки ослаблює національний суверенітет держав та жорсткість державних кордонів, знижує здатність національних урядів контролювати процеси на своїх територіях. Не бачена ніколи раніше в історії людства мобільність колосальних мас трудових мігрантів і потоків капіталу не лише сприяє міжнародній господарській кооперації, але й виступає обставиною, що дестабілізує сталість світової економічної системи. В умовах якісно нового рівня розвитку засобів транспорту, зв'язку й технологій цілі держави стають заручниками зовнішніх процесів, інспірованих економічною діяльністю міжнародних корпоративних об'єднань. Фінансові спекулянти й ТНК, що оперують капіталами, дорівнюючими або навіть перевищуючими за розмірами річні бюджети окремих держав, діють виключно в інтересах отримання максимального прибутку, без урахування довгострокових наслідків своєї діяльності для конкретних національних економік [4]. Паралельно постійно зростає вплив міжнародних інститутів, які формуються та приймають важливі рішення без участі громадян, перебирають на себе функції національних урядів та перебувають поза контролем громадянського суспільства. Нині глобалізація як інтеграційний процес далека від завершення, а отже проблеми, які вона породжує, потребують невідкладного вивчення й вирішення в усіх її аспектах.

Однією з найбільш складних і актуальних проблем, викликаних глобалізацією, є світова фінансова криза. В останні десятиліття відбулася небачена раніше в історії концентрація та централізація капіталу, організаційні форми й діяльність якого вийшли далеко за межі державних кордонів. Унаслідок цього відбувається знищення конкуренції у сфері великого фінансового капіталу та зростання глобального монополізму, що придушує конкуренцію [5]. За відсутності наднаціональних інститутів регулювання руху фінансових потоків, відповідних до сучасних обставин, колосальне зростання масштабів фіктивного капіталу, масиви «вільних грошей» та «фінансові бульбашки», не лише дестабілізували міжнародні фінанси, а й глобальну економічну систему загалом, спричинили різке зростання соціальних конфліктів в усьому світі.

Перші ознаки деформації нормального циклу руху світових фінансових потоків було зафіксовано у 2007 р. у ряді секторів фінансово-банківської системи, хоча відповідні детальні прогнози фінансових аналітиків належать до 2003 р. [6]. Було виявлено, що світова економіка входить

у фазу кризи реального виробництва, пов'язану зі змінами у сфері конкуренції, ціноутворенням на нафту, структуруванням фінансових ринків та демографічними процесами. Зростання цін на нафту виявилось постійним фактором спекулятивного зростання цін на рідке паливо. Колосальні прибутки фінансових корпорацій породили «фінансові піраміди», що зруйнували сталість окремих ланок фінансової системи, а масиви «вільних грошей» викликали потужну інфляційну тенденцію, що поширилася на весь світ.

Прагнення бізнесу до легкого та ризикованого отримання надприбутків за будь-яку ціну, ігноруючи суспільні цілі та морально-етичні цінності, призвело не лише до зниження загального рівня менеджменту, а й до втрати довіри в суспільстві до фінансово-банківських установ. Оприлюднення засобами масової інформації фактів порушення бізнес-етики, махінацій на межі закону і прямого обману клієнтів з боку менеджерів фінансового сектору, викликали небезпечну для банків втрату довіри [7, 8, 9]. Оскільки клієнти становлять основний масив агентів вільного ринку, від їх довіри безпосередньо залежить становище фінансових інститутів. Падіння довіри клієнтів на іпотечному ринку США спричинило кризу платежів, проблему ліквідності й банкрутство банківських та інших інвестиційних інститутів. Банкрутство найбільших іпотечних банків США «Fannie Mae», «Freddie Mac», сумарні активи яких склали 6 трлн доларів, спричинило шок в американському суспільстві, але це було лише початком активної фази кризи, яка далі охопила найбільші інвестиційні банки Америки: «Lehman Brothers», «Merrill Lynch» та компанії «American International Group (AIG) Investments». Банкрутство цих гігантських інвестиційних банків, що діяли в десятках країн, стало прологом поширення кризи по всьому світу та хвилі банкрутств у США й інших країнах. Банки «Morgan Stanley», «Goldman Sachs», «Washington mutual» і цілий ряд інших, були змушені звернутися по допомогу до держави («План Полсона-700») [10]. Банкрутство найбільших банків поставило під загрозу всю економіку США, країн ЄС та, зокрема, України, призвело до збільшення безробіття, різкого зниження споживчого попиту і падіння темпів економічного зростання, завдало значного удару по благополуччю громадян.

Оскільки генератором кризових явищ став фінансовий ринок і проблеми в банківській системі, в суспільній свідомості багатьох громадян країн Заходу саме банки стали сприйматися як головні винуватці економічних негараздів. Новою формою соціального протесту і прагнення

«покарати» банки за їх діяльність стала поява у країнах ЄС та США організованих суспільних масових рухів, спрямованих на скоординоване одночасне блокування у глобальному масштабі діяльності банків, бірж, ТНК.

Формування нового напрямку протестного руху відбулося в контексті вже відомого політичного руху антиглобалістів (альтермондіалістів), що виник у 1994 році у Мексиці. У 1996 р. його ініціатори – сапатисти, провели першу міжнародну зустріч представників рухів та організацій, які виступають за створення нового «справедливого й гуманного світового устрою» [11]. У 1998 р. була створена «Глобальна народна дія» – широка неформальна та децентралізована коаліція громадянських ініціатив і соціальних рухів, яка в травні 1998 р. провела перші скоординовані акції у різних країнах, а 18 червня 1998 р. – Всесвітній карнавал проти капіталізму, що охопив понад 40 міст світу. У 1999 р. антиглобалісти вперше вдалися до насильницьких акцій і паралізували демонстраціями саміт Світової організації торгівлі (СОТ) у Сіетлі (США). Ця акція мала великий світовий резонанс і спровокувала масові демонстрації у Франції, Німеччині та інших країнах світу.

З цього часу акції антиглобалістів набули різкого конфронтаційного забарвлення і супроводжують практично всі важливі світові економічні саміти, збори Світового банку, Міжнародного валютного фонду, СОТ та зустрічі глав держав G8 [12]. Паралельно до самітів банкірів, антиглобалісти почали регулярно проводити альтернативні форуми, найбільш значним з яких став «Антидавос» – Всесвітній соціальний форум в Порто-Алегро (Бразилія) у 2001 році, в якому взяли участь 11 тисяч делегатів зі 122 країн світу.

Виникнувши як організований рух на американському континенті, антиглобалізм поширився у багатьох країнах світу, де має численні власні осередки. В Європі перша демонстрація антиглобалістів відбулася 1999 р. у Кьольні (Німеччина). Антиглобалізм включає ряд окремих рухів, до найбільш потужних з яких належать «Глобальна дія людей», «Редскінс» та «Третя позиція» (Велика Британія), «АТТАК» (Франція), «Ya Basta» (Італія), «Чорний блок» (Німеччина та США), «Радикальні екологи» (США та Німеччина), «Маоїстський інтернаціонал» (Індія, Філіппіни та країни Латинської Америки) [13]. Окремо слід виділити рух «Хактивіст» – міжнародне політичне об'єднання хакерів, до якого, зокрема, належить відома група «Anonymous», що здійснила атаки на швейцарський банк PostFinance, платіжні системи PayPal, Mastercard та Visa [14].

Є осередки руху антиглобалістів вже і в Україні. Наприклад, «Центр дій Воля», що позиціонує себе

«надпартійною, надконфесійною, надрасовою, надідеологічною» організацією, метою якої є «розгром існуючого глобального світового порядку з уярмлення людства фінансовими мафіозними структурами, що зрослися з владою» та «створення якісно нової людяної цивілізації, яка виключала б війни, несправедливість, пригнічення слабких сильними» [15]. В Україні рух антиглобалізму нині лише набирає оберти, але в існуючих умовах його розгортання є питанням часу.

Попри масштабну політичну активність у Європі та США, рух антиглобалістів не зміг охопити наймасовішої суспільної групи – середнього класу, довго залишаючись строкатим та маргінальним проявом соціального активізму. Ситуацію змінив початок економічної кризи 2008 р., яка боляче вдарила саме по середньому класу. В 2008 та наступні роки з'явилася низка громадських організацій (StopBank, Antibanks та ін.), які набули підтримки в середовищі середнього класу та від початку запропонували цілком нову тактику і стратегію політичної боротьби, відмінну від способів спротиву решти антиглобалістів [16, 17]. Характерною рисою цих організацій стала однозначна і виключна спрямованість боротьби проти банків та інших фінансових установ.

Початок новому руху було покладено у Франції. В інтерв'ю Еріка Кантона, колишнього футболіста Manchester United, а нині актора, французькому малотиражному виданню Presse Ocean прозвучала заява, що прийшов час для «безкровного» повстання проти капіталізму. «Якщо ви хочете говорити про революцію, не має сенсу брати до рук зброю і вбивати людей. Є дуже прості речі, котрі ми можемо зробити. Система заснована на владі банків. Тобто її зруйнувати її можна через банки. Навіщо трьом мільйонам людей виходити протестувати на вулиці зі своїми транспарантами? Замість цього цим трьом мільйонам треба прийти у свої банки і зняти з рахунків усі свої гроші. Тоді банки впадуть. Ось це справжня загроза, це – справжня революція» [18]. «Якщо 20 мільйонів людей виведуть свої гроші, система впаде, не треба ані зброї, ані крові, ані будь-чого», – твердить Е. Кантона [19]. Він закликав французів зруйнувати банківську систему, яка, на думку багатьох, стала головним винуватцем кризи в Європі.

Несподівано ідея Е. Кантона швидко набула популярності серед громадян ряду країн ЄС. Бельгійська сценаристка Жеральдін Фьойєн та французький режисер Ян Сарфаті створили спеціальний сайт Bankrun2010.com, де на семи мовах поширюється заклик масово знімати готівкові гроші з банківських рахунків по всьому світу [20]. Ж. Фьойєн стверджує, що міжнародна банківська система така слабка, що навіть

невеликий потік людей, які вимагають видачі вкладів, може мати руйнівні наслідки. «Система вже клінічно мертва. Навіть частковий успіх акції може повалити банки, оскільки Європа відчуває особливі труднощі з ліквідністю», – вважає Ж. Фьойєн [19].

Для першої банківської «революції» французькими активістами було обрано 7 грудня 2010 р. У соціальних мережах акцію підтримали 34 тис. людей, проте реально гроші зняло небагато. Подекуди зняття вкладів перетворилося на мистецькі перформенси. Наприклад, відома своїми видовищними акціями французька група «Врятуємо багатих» у маскарадних костюмах зняла гроші в одному з паризьких відділень банку Societe generale після чого пішла й поклала їх до соціально орієнтованого кооперативного банку Credit cooperatif, щоб «продемонструвати, що існує альтернатива безвідповідальній фінансовій системі, котра править світом». Сам Е. Кантона, за інформацією фінансового сайту Wasquare, зняв 750 тис. євро зі свого рахунку у банку «Леонардо» і згодом поклав на рахунок у банку Credit agricole [18].

Заклик вкладників до масових одночасних акцій щодо зняття вкладів у банках викликав осуд європейських політиків та фінансистів. «Це гротескно і безвідповідально», – заявив французький міністр бюджету Франсуа Баруан. Мішель Вермерке з Бельгійської федерації фінансового сектору зазначив, що «така акція може дестабілізувати хитку фінансову систему» [19]. У свою чергу Е. Кантона висловив радість з приводу того, що його слова викликали публічну дискусію, реакції економістів і політиків, а також надію, що цей рух сприятиме зростанню свідомості й громадським дебатам [18].

На пострадянському просторі заклик Е. Кантона був підтриманий в Естонії та Латвії під назвою «BANKRUN 2010». У Латвії організатором протесту вкладників банків став молодіжний рух «Єдина Латвія», який намагався організувати зняття коштів з рахунків ризьких філіалів Swedbank. Показовими для розуміння логіки та позиції протестантів є такі їх висловлювання. «Більшість банківських клієнтів не мають уявлення, як банки заробляють гроші та які дії здійснюють з фінансами їх клієнтів. Єдине, що суспільство розуміє, то це те, що більшість фінансових махінацій залишається безкарною. Але суспільство є першим, хто страждає від цих злочинів», – зазначає лідер руху «Єдина Латвія» Едуард Сватков. «Нашурядкуплений міжнародною банківською системою і від страху труситься, щоб зберегти високі рейтинги і стабільну валюту. Наші політики не можуть одночасно виконувати потреби народу і фінансових ринків. Настав час

їм нагадати, що вони є слугами народу й обрані для того, щоб працювати на благо держави, а не банків. Демонстрації й пікети довели свою неефективність... Тому ми вирішили, що удару треба завдати по серцю цієї системи – банківській системі», – наголосив активіст «Єдиної Латвії» Гатис Балтайс [21].

Глибину відчуження, що виникло між банками і суспільством, ще більше виявили масштабні акції протесту, які відбулися по всьому світу протягом другої половини 2011 р. Новий американський рух «Occupy Wall Street» («Захопи Волл-Стріт») виявився цілковитою несподіванкою для політичних аналітиків та оглядачів. Протягом перших тижнів серпня 2011 р. його розгортання перебувало поза увагою ЗМІ навіть у США, але скоро вийшло на перші шпальти щоденних випусків навіть таких видань американської еліти, як «New York Times» та «Washington Post» [22]. Хоча вже від початку демонстрації руху з вимогами заарештувати банкірів і припинити повноваження Федеральної Резервної Системи, які відбулися у Чикаго, мали б привернути увагу [23]. Серпневі демонстрації ще не були дуже масовими, але філіали банків були піддані нападам як мінімум у двох містах США, а у Сан-Франциско центральне представництво банку Chase Manhattan на декілька годин було захоплене маніфестантами [24].

Демонстрації руху «Occupy Wall Street» спочатку нагадували радше вуличне шоу, аніж серйозні протести. Але сучасні технології комунікацій та соціальні медіа Twitter та Facebook дали можливість мобілізуватися натовпам протестантів дуже швидко [25]. В центрі фінансового життя США – на нью-йоркській вулиці Волл-Стріт, відбувся перший марш проти «жадібності корпорацій». На думку його учасників, серед яких виявилось багато ветеранів збройних сил, студентів, робітників, активістів профспілок та жіночих організацій, фінансова система США є не справедливою і створює преференції виключно для великих компаній та багатіїв, дозволяючи їм отримувати надприбутки. Демонстранти виступили за підвищення податків для багатих, повернення собі соціальних пільг та за примус великих корпорацій і банків хоч трохи рахуватися з людьми, які в них працюють. «Ні культу корпорацій», «Волл-Стріт потопив нашу економіку», «Капіталізм не працює!» «Демократія, а не акціонування» – були лозунги демонстрантів [26, 27].

Протестувальники наголошували на тому, що з початку світової фінансової кризи, викликаній фінансовими спекуляціями банків, держави насамперед рятують і підтримують саме банки, перекладаючи на 99% населення всі важкі наслідки

їхніх дій. Центральною ідеєю протестів стала теза «Нас 99%», тобто 99% населення розвинутих країн і усього світу загалом, у чиїх інтересах нині не діють держави. А головним гаслом протестів – «Геть корпоративну владу!» [28].

Європейські активісти на знак солідарності з американськими однодумцями оголосили 17 вересня 2011 р. «Днем глобальної дії проти банків і банкірів». У Франкфурті-на-Майні демонстранти з гаслами «Ви спекулюєте нашими життями» та «Ви розтринькуєте наше майбутнє», заблокували площу перед Європейським центральним банком [29]. В Естонії акції на підтримку руху «Occupy Wall Street», відбулися з вимогами віддати владу народу, обмежити апетити банків, припинити збагачення купки банкірів та промисловців за рахунок суспільства. «Це протест проти банкірів, проти корумпованих органів влади, проти 1% світової еліти, що зосередила у своїх руках основну масу капіталу», – сказав журналістам один з організаторів акцій протесту Райво Оргусаар [30].

Учасники руху в США об'єктивно висловлюють думку більшості громадян США, де негативне ставлення до фінансових установ поділяють сім з десяти американців [31]. Інтенсивність негативних емоцій до банкірів і фінансистів залежить від партійної належності: 56% демократів поділяють «дуже негативну» думку про Волл-Стріт порівняно з 32% республіканців [31]. Соціологічні опитування свідчать про масову підтримку протестантів у США, яка становить за різними даними від 37 до 41% [32].

Рух «Occupy Wall Street» став відкритим проявом гострої фінансової і політичної кризи, яка охопила не лише США, а й увесь світ. Такої кількості одночасних протестів не відбувалось кілька десятиліть. Наступним кроком стало проголошення протестантами 15 жовтня 2011 р. «Днем проти жадібності» та проти «фінансового тероризму» банків. У найбільших світових столицях відбулися акції протесту поряд з фінансовими установами, банками, міністерствами. Одними з перших нову акцію протесту підтримали жителі Австралії і Нової Зеландії. Далі рух «Occupy Wall Street» поширився у Південній Кореї, Японії, Тайвані, Філіппінах та Індонезії, де було оголошено «Міжнародний день солідарності проти жадібності і корумпованості 1%» найбагатших людей [33]. В Ізраїлі активісти соціального протесту на декілька місяців захопили бульвар Ротшильд перед будівлею Тель-Авівської біржі. Вони влаштували дискусії на тему монополізму у фінансовому секторі держави, протестуючи проти передачі національного багатства до рук наближених до влади еліт [34].

Найбільш масовою виявилася демонстрація італійців у Римі, в якій взяли участь близько 200

тис. людей, переважно молоді. «Ми більше не можемо тягти борги, які створили не ми, а крадучі уряди, корумповані банки і спекулянти, котрим до нас не має ніякого діла. Вони причина цієї міжнародної кризи та все ще заробляють на ній. Вони повинні заплатити за це», – наголошували демонстранти. На відміну від інших міст, протести в Римі вийшли з-під контролю і перетворилися на масові акти вандалізму. Було підпалено будівлю міністерства оборони Італії [36].

Нині практично в усіх провідних країнах Заходу виникли рухи, спрямовані проти банків. В Іспанії такий рух має назву «Indignados» («Прогнівани»), в Португалії – «Geração a gasa» («Генерація підвищеного ступеню ризику») тощо. Програми цих рухів за суттю зводяться до одного: «Ми не товар у руках політиків і банкірів, які не репрезентують наших інтересів» [35].

Акції протесту, що відбулися восени 2011 р. у 82 країнах і охопили 950 міст світу, у значній мірі стали можливими завдяки Інтернету й появі особливої політичної веб-культури. Опозиційні сайти, соціальні мережі і веб-медіа фактично вивели рух протесту як за межі віртуального простору, так і за межі владного політичного контролю. На веб-сайті протестного руху «October 2011», автор Джосі Левел зазначає, що у корпорацій і банків безмежні фінансові ресурси, і це дозволяє їм управляти політичними процесами та ЗМІ. З цим, як вважають активісти руху, не можна миритися. Тому через соціальні мережі поширюється гасло створювати свою культуру опору і брати участь у масових ненасильницьких прямих діях [28].

Поняття «прямої дії» є ключовим для розуміння соціального феномену руху «Occupy Wall Street». На думку соціологів, це «принципово нова форма протесту, яка дозволяє громадянам самим втручатися в політику» [35]. Учасники руху не бажають голосувати і передавати повноваження депутатам або політичним партіям. Вони прагнуть самі здійснювати вплив на те, що відбувається у світі.

Це ж стосується й ставлення протестантів до професійних спілок, які ще півстоліття тому були основними організаторами протестних акцій. Спроба Європейської конфедерації профспілок, провести «Міжнародний день робітничої дії» 29 вересня 2010 р., під гаслами припинення фінансової допомоги банкам та націоналізації банків і фінансових установ, не мала такої масштабної підтримки, як акції руху «Occupy Wall Street», що пройшли зі схожими лозунгами [37]. Протестанти прагнуть повної самоорганізації і не бажають жодного контролю з боку існуючих офіційних установ.

Тобто мова йде про бажання учасників руху здійснювати пряму (безпосередню) демократію

– форму політичної організації та суспільного устрою, за якої основні рішення ініціюються, приймаються і виконуються безпосередньо самими громадянами. В сучасних умовах здійснення прямої демократії можливе через використання інформаційно-комунікаційних технологій, засобів краудсорсингу, електронного голосування та прийняття рішень. Прикладом цього є референдуми в Швейцарії, що здійснюються через мережу Інтернет, російські проекти «Alter Russia», «Демократія-2», «Большое правительство.рф» тощо.

Серед безпосередніх учасників маршів протесту «Occupy Wall Street» присутні представники всіх ідеологічних течій та соціальних груп. Рух об'єднує людей, що поділяють різні політичні принципи. Парадокс у тому, що, як відзначають оглядачі, це антикапіталістичний рух, але це рух не лівий.

Якщо порівнювати його з некомуністичним рухом антиглобалістів, то між ними є суттєва різниця. Антиглобалісти протестують проти недоліків глобалізації. Натомість активісти «Occupy Wall Street» переважно протестують проти того, що зробив з їхнім суспільством нерегульований капіталізм [38]. Їх метою насамперед є відновлення демократії та системи політичного контролю над політичною елітою і так званим «корпоративним правлінням».

Як зазначає відомий американський журналіст, лауреат Пулітцеровської премії Крис Хеджес, «якщо називати речі своїми іменами, то ми живемо у корпоративній державі. В межах американської політичної системи неможливо проголосувати всупереч інтересам банківського капіталу. Законодавча і судова влада контролюється корпораціями. Їм же належать і засоби комунікацій. І працюють ці системи також в інтересах корпорацій, а не в інтересах громадян. У цьому розумінні те, що ми бачимо, це дійсно виступ дев'яносто дев'яти процентів проти одного. Тобто просто спроба здійснити правління більшості». «Більшість учасників руху добре розуміють, – стверджує К. Хеджес, – що політична система не працює, що вона зруйнована. Але якщо еліта корумпована, якщо маразмуючій системі протистоїть більшість населення, яке піднялося на захист своїх інтересів, то всі системи контролю раптом виявляються крихкими. Питання стоїть так: або ми завдамо удару по корпоративній Америці, або нам кінець» [39].

Нову якість руху «Occupy Wall Street», порівняно з минулими аналогами, засвідчує той факт, що не маючи жодного явного лідера, виробленої ідеології та згуртованості, рух перестав бути маргінальним і набув відкритої підтримки відомих політиків, включно з керівництвом Демократичної партії США в палаті представників Ненсі Пелосі та

Альбертом Гором [40, 41]. Під тиском масових протестів, президент США Б. Обама був змушений розпочати реформування банківського сектору США. «Ніколи більше американські платники податків на стануть заручниками банків, котрі надто великі, щоб упасти», – наголосив Б. Обама [42].

Учасників акцій протесту підтримав фінансист Джордж Сорос, який звернув увагу на складне становище підприємців, для котрих процентні ставки за кредитами після 2008 р. різко зросли з 8 до 28%. «Я можу зрозуміти їх настрої, відверто кажучи. Оскільки більшість представників малого бізнесу сильно залежали від кредитів, величезна їх частина була фактично виведена з бізнесу» [43].

Західний рух «Occupy Wall Street» став рухом нового покоління освічених молодих людей, які не мають роботи, втратили власний бізнес. Вони позбавлені можливості впливати на вироблення найважливіших політичних рішень, від яких залежить їхнє майбутнє, і одночасно їх змушують коритися заходам жорсткої економії. Це покоління не просто виявилось здатним до масового організованого тиску на фінансову і банківську еліту світу, а зуміло примусити політичний клас провідних держав усвідомити існуючі небезпеки та вдатися до заходів щодо регулювання діяльності банків і фінансових установ.

Опозиційний рух «Occupy Wall Street» фактично повернув втрачене значення державі. Провідні політики світу були змушені визнати необхідність поставити банки під жорсткий державний контроль. Як зазначив Президент Франції Н. Саркозі, «без втручання з боку держави впало б усе. Це факт, ідеології тут ні до чого. Якщо ми не зробимо висновків, ми будемо безвідповідальними людьми. Попереднє бачення світу провалилося. З того моменту, як з'явилася ідея, що ринок завжди правий, глобалізація сказала». Звертаючись до банкірів, французький Президент сказав, що якщо «ми не втрутимось через управління, то нашу систему зметуть нові економічні і політичні кризи» [44].

Історична заслуга руху «Occupy Wall Street» полягає в тому, що на найбільшому з'їзді капіталістів планети – Всесвітньому економічному форумі (ВЕФ) в січні 2012 р. у Давосі, представники бізнесової і фінансової еліти світу, а також урядів і центробанків країн Заходу відкрито визнали, що в нинішньому форматі капіталістична система вичерпала себе. На переконання засновника і багаторічного голови ВЕФ Клауса Шваба, капіталізм «вжив своє та абсолютно не вписується в модель сучасного світу». Екс-міністр фінансів США, а нині – професор Гарвардського університету Ларі Саммерс упевнений, що «ми стоїмо перед лицем змін в економіці, які

виявляться такими ж серйозними, як була колись індустріалізація». А керуючий інвестфондом Carlyle Девід Рубінштейн узагалі пророкує, що «у західній моделі вільного ринку залишилося тричотири роки» [45].

Таким чином, під тиском протестних рухів, світова бізнесова і фінансова еліта почала формувати новий порядок денний, який має передбачати заходи, що змінять світову економічну систему, зроблять процеси, які відбуваються у фінансово-банківському секторі підконтрольними і керованими, а діяльність банкірів – соціально відповідальною.

Висновки. Українському політичному класу і банківській спільноті слід уважно вивчити уроки руху «Оссуру Wall Street». Нині за допомогою засобів масової інформації та соціальних мереж в Україні поширюються інформаційні матеріали, спрямовані на дискредитацію банків, як суспільно корисних установ [46]. Діяльність таких громадських організацій та активістів в Україні ще не становить значної загрози для банківського сектору національної економіки, зокрема, через недостатній рівень розвитку банківських послуг.

Список використаних джерел

1. Экономисты предрекают вторую рецессию [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mignews.com/news/economics/world/140911_175324_81866.html
2. Кендюхов А. Вторая волна кризиса придет с Востока [Електронний ресурс]. / А. Кендюхов. — Режим доступу : <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2012/03/11/272291>
3. Финансисты преисполнены пессимизма [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.finobzor.com.ua/novosti/nid/3492>
4. Глобализация и национальные финансовые системы / Под ред. Дж. А. Хансона, П. Хонохана, Дж. Маджони: пер с англ. — М. : Издательство «Весь мир», 2005. — С. 281–303.
5. Хасбулатов Р. И. Глобальный финансовый кризис: причины и последствия / Р. И. Хасбулатов // Век глобализации. — 2008. — №2. — С.31–32.
6. Боннер У. Судный день американских финансов: мягкая депрессия XXI века / У. Боннер, Э. Уиггин. — Челябинск : Социум, 2005. — xii +402 с.
7. Goldman Sachs заплатит властям США штраф в полмиллиарда долларов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lenta.ru/news/2010/07/16/goldman/>
8. Солодовников М. Америка обвиняет банкиров в создании финансового кризиса [Електронний ресурс] / М. Солодовников. — Режим доступу : <http://www.vesti.ru/doc.html?id=451265>
9. Танас О. Ударим банковским кризисом по ипотечному [Електронний ресурс]. / О. Танас. — Режим доступу : <http://m.gazeta.ru/financial/2011/09/02/3754313.shtml>
10. Паули К. Конец перемирия («Der Spiegel»),

За даними Світового банку, на відміну від країн Заходу, в Україні лише 41% дорослих українців мають банківські рахунки [47]. Разом з тим, існує можливість поширення руху «Оссуру Wall Street» і подібних європейських рухів в Україні, що є потенційною небезпекою для стабільності української банківської системи та правопорядку в державі.

Складність проблеми полягає в тому, що вона не може бути вирішена суто адміністративно-поліційними або політичними засобами виключно на національному рівні, оскільки її породжують глобальні економічні процеси, корупція, нерозвиненість демократичних інститутів та низький рівень економічних знань у суспільстві. Виникнення міжнародного антибанківського руху, набуття ним дедалі більших масштабів та організованості на сьогодні є новою, недослідженою проблемою, яка потребує вивчення та відповідного реагування. Необхідні законодавчі й політичні заходи, спрямовані не лише на попередження фінансової та банківської кризи, а й подолання відчуження між суспільством і банками, забезпечення суспільної згоди.

Германия) [Електронний ресурс] / К. Паули, В. Ройтер, К. Райерман, Г. Штайнгарт. — Режим доступу : <http://rus.ruvr.ru/2010/02/02/4084198.html>

11. Эриксон Д. Ф. Мироззрение «антиглобалистских» движений современности: источники и тенденции. Автореф на соиск. ученой степени канд. соц. наук. — Екатеринбург, 2002. — 26 с.

12. Гавриш О. Антиглобализм – признак объединения мировой экономики [Електронний ресурс] / О. Гавриш // Зеркало недели. — 2002. — №2. — Режим доступу : http://zn.ua/ECONOMICS/antiglobalizm__priznak_obedineniya_mirovoy_ekonomiki-29029.html

13. Логинов А. В. Антропологическое измерение цивилизационного кризиса [Електронний ресурс] / А. В. Логинов. — Режим доступу : http://science.crimea.edu/zapiski/2007/philosoph_soziolog/uch_20_2f/loginov_9.pdf

14. Fahmida Y. Rashid. PayPal, PostFinance Hit by DoS Attacks, Counter-Attack in Progress [Електронний ресурс] / Y. Fahmida. — Режим доступу : <http://www.eweek.com/c/a/Security/PayPal-PostFinance-Hit-by-DoS-Attacks-CounterAttack-in-Progress-860335/>

15. Антиглобалисты Украины – центр действий «Воля». Програма. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://antiglobal-ua.livejournal.com/635.html>

16. www.stopbank.blogspot.com/

17. <http://antibanks.takesquare.net/>

18. Алисова Е. Эрик Кантона против банков [Електронний ресурс]. / Е. Алисова. — Режим доступу : www.swobodanews.ru/content/article/2242379.html

19. Европейцы восстали против банков [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://news.online.ua/362576/>
20. <http://bankrun2010.com/>
21. «Единая Латвия» 7 декабря призывает народ дать удар по банковской системе [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.vienotalatvija.lv/ru/home/140-q-q-7-.html>
22. Адоманис М. Occupy Wall Street и будущее американской политики [Электронный ресурс] / М. Адоманис. — Режим доступа : http://www.inosmi.ru/op_ed/20111018/176202271.html
23. BREAKING: Post S&P Downgrade, Chicagoans Take to Streets, Demand Arrest of Bankers [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.youtube.com/watch?v=roxUw56DR28&feature=player_embedded
24. Жители США разгневаны банковской системой [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://russian.irib.ir/analitika/commentarii/item/134908-2011-10-03-14-17-28>
25. Американцы восстали против засилья банкиров [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vesti.kz/america/93774/>
26. Уолл-Стрит в осаде [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://rus.ruvr.ru/2011/09/18/56332777.html>
27. Рабочие и профсоюзы вышли на демонстрацию против банкиров с Уолл-стрит [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.meta.kz/161882-rabochie-i-profsojuzy-vyshli-na-demonstraciju.html>
28. Москалев С. Оккупированная «Свобода». Почему манифестантам симпатизирует Сорос. [Электронный ресурс] / С. Москалев. — Режим доступа : <http://blogs.voanews.com/russian/photos/2011/10/10/оккупированная-«свобода»-почему-ман/>
29. Вачедин Д. Десятки тысяч демонстрантов протестовали в Германии против господства банков [Электронный ресурс] / Д. Вачедин. — Режим доступа : <http://www.dw.de/dw/article/0,,15462903,00.html>
30. Адашкевич Н. Акции в поддержку движения «Захвати Уолл-Стрит» проходят в Эстонии [Электронный ресурс] / Н. Адашкевич. — Режим доступа : <http://www.ria.ru/world/20111015/460266372.html>
31. Семеро из 10 американцев отрицательно относятся к Уолл-Стрит [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.voanews.com/russian/news/america/RC-Negative-Opinion-On-Wall-Street-2011-10-13-131790233.html>
32. Американцы симпатизируют движению «Захвати Уолл-Стрит» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.voanews.com/russian/news/OSW-2011-10-15-131914318.html>
33. Акции «Захвати Уолл-стрит» поддержали далеко за пределами США [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ria.ru/economy/20111015/460132393.html>
34. Израильтяне выходят на войну с банками [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://news.israelinfo.ru/economy/38468>
35. Планетарное движение палаточного протеста проводит акцию в 82 странах [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.zman.com/news/2011/10/15/111954.html>
36. Беспорядки в Риме. Демонстранты подожгли Минобороны. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://glavnoe.ua/news/n87149>
37. Примите участие в «Дне единых действий!» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://socialistworld.ru/materialy/organizacziya/dokumenty/den-edinyix-dejstvij>
38. Beinart P. Occupy Protests' Seismic Effect [Электронный ресурс] / P. Beinart. — Режим доступа : https://www.newsweeksubscriptions.com/FTcontrol/index.php?off2on_login_url=/promo&off2on_code=TDBNAV
39. Пименов А. Уолл-Стрит-2011: граждане США против корпораций [Электронный ресурс] А. Пименов. — Режим доступа : <http://www.voanews.com/russian/news/Chris-hudges-case-update-2011-131882288.html>
40. «Война с Уолл-Стрит» стала международной [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.odnako.org/blogs/show_13477/
41. Экс-вице-президент США Гор поддержал акцию «Захвати Уолл-стрит» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ria.ru/world/20111014/458417850.htm>
42. Говорова Н. Банкиры хотят оставаться большими [Электронный ресурс] / Н. Говорова. — Режим доступа : <http://www.banki.ru/news/bankpress/?id=1694218>
43. Сорос против банкиров [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vz.ru/economy/2011/10/4/527521.html>
44. Рампини Ф. Давос. Саркози атакует банкиров [Электронный ресурс] / Ф. Рамфини. — Режим доступа : <http://www.inopressa.ru/article/28Jan2010/repubblica/davos4.html>
45. Сколотяний Ю. Анатолій Гальчинський: «Кінець капіталізму можна цілком обґрунтовано трактувати як його тріумф» [Электронный ресурс] / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. Україна. — 2012 — №4. — Режим доступа : http://dt.ua/ECONOMICS/anatoliy_galchinskiy_kinets_kapitalizmu_mozhna_tsilkom_obgruntovano_traktuvati_yak_yogo_triumf_do_p-96778.html
46. Лупоносов А. В. Вкладчики украинских банков, будьте бдительны! В Украине идет глобальный заговор банков против вкладчиков... [Электронный ресурс] / А. В. Лупоносов. — Режим доступа : <http://www.ua-banker.com.ua/articles-and-analytics/financial/6115/>
47. Українці швидше будуть шукати гроші у родичів і друзів, ніж візьмуть кредит у банку — опитування. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://news.dt.ua/ECONOMICS/ukrayintsi_shvidshe_budut_shukati_groshi_u_rodichiv_i_druziv_nizh_vizmut_kredit_u_banku_-_opituvann-100725.html

УДК 336.763.3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ МУНІЦИПАЛЬНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE MUNICIPAL STOCK MARKET IN UKRAINE

Лариса Миколаївна БАРАБАН

старший викладач кафедри банківської справи,

Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

E-mail: Baraban2012@ukr.net

Larysa M. BARABAN

Senior Lecturer of Banking Department,

Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті досліджено питання випуску муніципальних цінних паперів та їх ролі на ринку місцевих запозичень, визначено головні переваги та проблеми їх розвитку на фондовому ринку України.

Summary. In the article the questions of issuing municipal securities and their role at the market of the local borrowings are investigated, the main advantages and problems of their development at the stock market of Ukraine are outlined.

Ключові слова: фондовий ринок, муніципальні облигації, цінні папери, державне регулювання фондового ринку України, емісія цінних паперів, муніципальні позики.

Key words: stock market, municipal bonds, securities, government regulation of stock market of Ukraine, capital issue, municipal loans.

Постановка проблеми. Останніми роками особливо актуальною стала проблема нестачі фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування та нестабільність їхніх доходних джерел. Зростаюча останнім часом економічна самостійність регіонів не лише дає змогу місцевим органам влади розвивати ініціативу, а й покладає на них частину відповідальності за реалізацію економічної політики держави. Відтак, на міські бюджети лягає додатковий тягар, пов'язаний не лише із забезпеченням безперебійного функціонування всіх важливих інфраструктурних установ міста, а й зі створенням додаткових умов для їх розвитку. Недостатність бюджетного фінансування міст і областей України активізує проблему залучення необхідних ресурсів з інших джерел. За таких умов місцеві бюджети повинні використовувати можливість ринку цінних паперів за рахунок випуску облигацій місцевих муніципальних та регіональних позик. Муніципальні запозичення є важливим джерелом фінансового забезпечення розвитку місцевого самоврядування і є потужним фінансовим інструментом, який сприяє ефективно вирішувати поточні й довготермінові проблеми, пов'язані з фінансуванням бюджетних видатків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема муніципальних облигаційних позик, як складова теорії фінансів місцевих органів влади в сучасних умовах суспільного життя України залишається відкритою. Дана проблема розглядається на теоретичному і методологічному рівнях у роботах таких вчених-економістів, як О. Г. Мендрул, І. А. Павленко, Ю. Я. Кравченко, І. В. Кривов'язюк, Г. Березде, В. Опарін, Д. Гридчук, К. Борисюк, О. Савенко та ін. Проблематика трансформаційних процесів при формуванні нових децентралізованих відносин, питання адміністративної реформи та взаємовідносини з органами місцевого самоврядування, які повинні вирішувати на місцях питання фінансування місцевих бюджетів вже вийшла за межі суто наукових і є темою для активного обговорення серед офіційних осіб, керівників областей, міст і селищ на всіх рівнях виконавчої влади в Україні. Активно впродовж останніх двох років, дану проблему обговорюють спеціалісти фондового ринку, зокрема НКЦПФР та провідні рейтингові агентства, такі як РА «Кредит-Рейтинг» та «Рюрик».

Метою статті є дослідження сучасних

тенденцій розвитку ринку муніципальних цінних паперів в умовах реформування економіки України та розкриття причин, що стримують розвиток даного ринку

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Ринок муніципальних цінних паперів (МЦП) – це сукупність емітентів, інвесторів, саморегулювальних організацій, професійних учасників ринку та відносин між ними з приводу емісії, обігу та обліку муніципальних цінних паперів. Емітентами на ринку МЦП є Верховна рада АР Крим та міські ради відповідно до вимог, установлених бюджетним кодексом України. Реєстрацію випуску облігацій місцевих позик здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [1, ст. 9]. Муніципальні цінні папери випускаються місцевими органами влади з метою мобілізації коштів для виконання місцевих програм, пов'язаних з об'єктами громадського користування. Міська рада, що ухвалила рішення щодо залучення кредитів у місцевий бюджет у формі випуску облігацій, випустила їх від свого імені й несе зобов'язання, які передбачені умовами випуску. Джерелом погашення облігацій місцевої позики не можуть бути кошти від випуску нової позики. Погашення цих облігацій будь-якими цінними паперами або їх конвертацією не допускається. Максимальний розмір сумарної вартості випусків облігацій місцевої позики не повинен перевищувати 30% дохідної частини бюджету емітента за попередній рік. Обсяг випуску має узгоджуватися з Міністерством фінансів України до реєстрації емісії. Витрати місцевих бюджетів на обслуговування боргу не можуть щорічно перевищувати 30% витрат загального фонду відповідного місцевого бюджету.

Як свідчить досвід розвинутих країн світу, в обігу знаходяться наступні види муніципальних цінних паперів:

– облігації під загальне зобов'язання. За даними облігаціями заставних зобов'язань емітент на себе не бере і тому даний вид облігацій є незабезпеченими борговими зобов'язаннями емітента. Вони підкріплені лише добросовісністю емітента. Переважно випускають для фінансування проектів, що не приносять суттєвих доходів;

– облігації під дохід від проектів. Основне завдання емітентів при випуску таких облігацій – правильно визначити обсяг і цілі емісії. Необхідно заздалегідь чітко визначити, під які фінансові або виробничі проекти залучатимуться гроші, джерела надійних доходів для погашення й виплати відсотків, мати всі розрахункові дані інвестиційних проектів, слід реально враховувати ризики емісії. Погашаються за рахунок доходів

від проекту, для фінансування якого їх було випущено;

– облігації під конкретний податок. Гарантією виконання зобов'язань за цими облігаціями є надходження до місцевого бюджету певного виду податку;

– облігації під заставу нерухомості. Забезпечуються будівлями, спорудами, земельними ділянками та іншими матеріальними активами, що перебувають у комунальній власності.

Види муніципальних цінних паперів, класифікованих за ознакою «тип забезпечення», показано на рис. 1.

Розвиток ринку місцевих запозичень в Україні відбувався під впливом формування правової бази, яка його регулювала. Загальні засади формування ринку цінних паперів містяться у Бюджетному та Цивільному кодексах України. Специфіка та порядок здійснення емісії, обігу облігацій внутрішніх місцевих позик, реєстрації в НКЦПФР випуску облігацій, звіту про результати розміщення облігацій та скасування реєстрації випуску облігацій регулюється Положенням про порядок випуску облігацій внутрішніх місцевих позик [3]. Згідно з чинним законодавством, держава не несе відповідальності по зобов'язаннях за запозиченнями до місцевих бюджетів, встановлюючи певні обмеження щодо окремих видів позик, а саме:

– зовнішні запозичення можуть здійснювати лише міські ради міст з чисельністю населення понад вісімсот тисяч мешканців за офіційними даними державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення запозичень (стаття 16 Бюджетного кодексу України);

– запозичення до відповідних бюджетів можуть бути здійснені лише до бюджету розвитку, а видатки на обслуговування боргу не можуть щорічно перевищувати 10% видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь – якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу (стаття 74 Бюджетного кодексу України);

– якщо у процесі погашення основної суми боргу та платежів по його обслуговуванню, обумовленого договором між кредитором та позичальником, має місце порушення графіка погашення з вини позичальника, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом 5 наступних років (п. 5, ст. 74 Бюджетного кодексу України).

У вітчизняному законодавстві присутній механізм надання гарантій органами місцевого самоврядування. Так, стаття 17 Бюджетного кодексу визначає, що гарантії щодо виконання

Рис. 1. Основні види муніципальних цінних паперів [2]

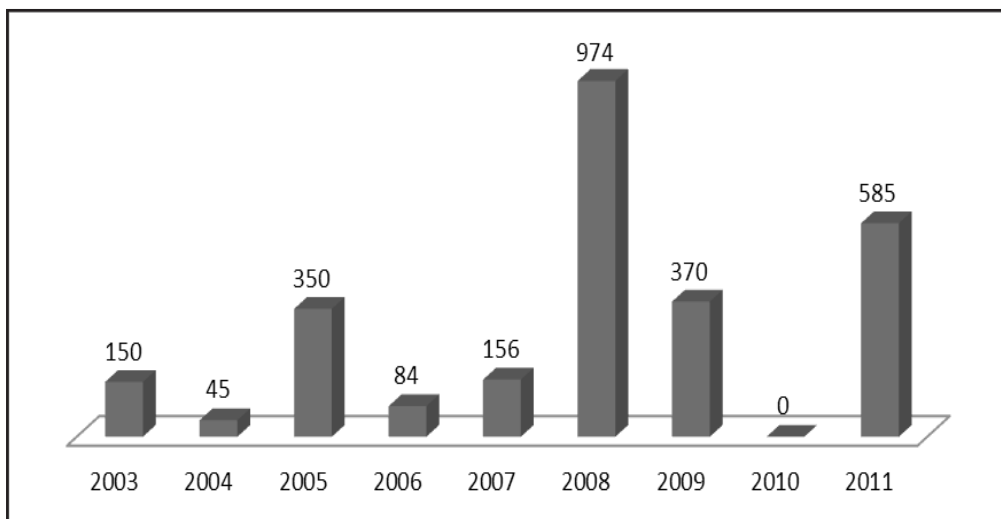

Рис. 2 Обсяг зареєстрованих випусків облігацій місцевої позики у 2003 - 2011 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором на основі опрацювання даних [5]

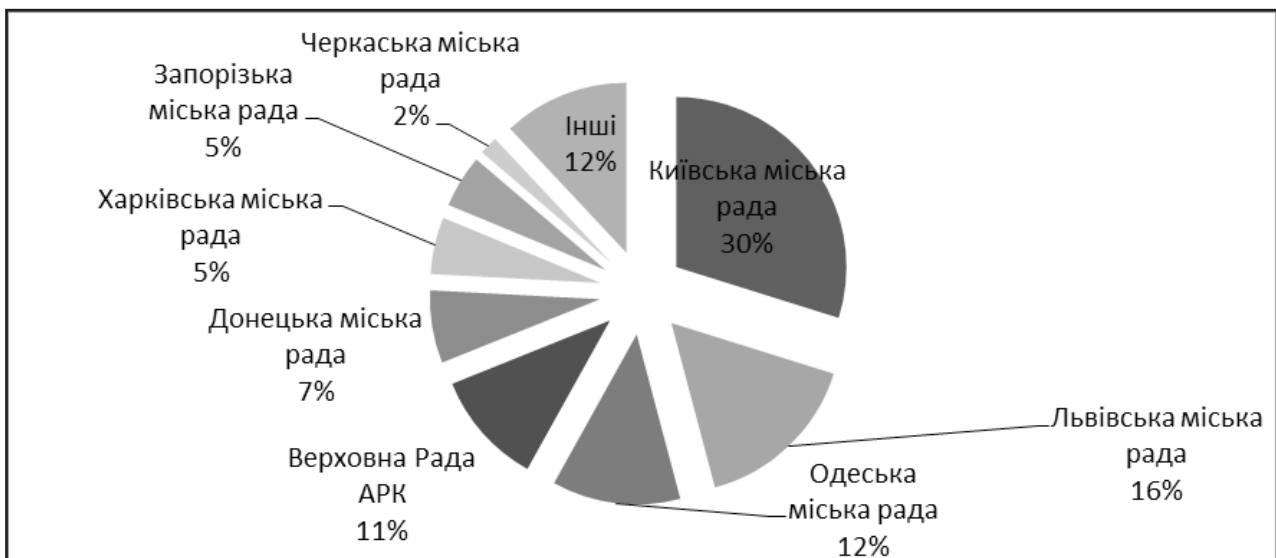

Рис. 3. Частка позик місцевих рад за 2003-2011 роки

Джерело: побудовано автором на основі опрацювання даних [8]

боргових зобов'язань надаються Радою міністрів АР Крим в особі міністра фінансів АР Крим та міськими радами в особі керівників їх виконавчих органів. Гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантів, отриманих від інших суб'єктів.

Історію створення вітчизняного ринку облігацій місцевих позик умовно можна поділити на декілька етапів, які характеризують його розвиток і формування системи фінансування органів самоврядування в умовах становлення ринкової економіки.

Аналізуючи динаміку зареєстрованих випусків облігацій місцевих позик з 2003 по 2011 роки (рис. 2) потрібно зазначити, що чітка тенденція відсутня. Даний ринок розвивається стихійно, не рівномірно за територіальними ознаками і дуже складно спрогнозувати його розвиток.

Очікування відновлення ринку муніципальних облігацій після повної зупинки наприкінці 2009 року було марним. Пікова активність ринку у 2008 році змінилась абсолютним «заморожуванням» ринку муніципальних облігацій у 2010 році. Цьому є пояснення, оскільки українська економіка перебувала під впливом глобальної фінансової кризи, яка охопила майже всі країни Європи.

Станом на 31.12.2011 року було зареєстровано НКЦПФР 8 випусків облігацій місцевих позик на суму 584,5 млн грн, що склало 3,41% від загального обсягу зареєстрованих випусків цінних паперів, що підтверджує на вагомий вплив вище наведених проблем на розвиток даного сектору фондового ринку. Емітентами виступали такі органи самоврядування: Верховна Рада АРК – на суму 400 млн грн, Запорізька міська рада – 25 млн грн, Черкаська міська рада – 60 млн грн та Харківська міська рада – 99,5 млн грн [5]. Враховуючи сучасний фінансовий стан органів місцевої влади в посткризовий період, можна дійти висновку, що наступні випуски облігацій внутрішніх місцевих позик – лише питання часу.

Досліджуючи ринок муніципальних запозичень за період з 2003 по 2011 роки, можна стверджувати, що основними емітентами даного інструмента є Київська, Львівська, Одеська, Верховна Рада АРК, Донецька, Запорізька та Харківська міські ради (рис. 3), що пояснюється значним зацікавленням даних органів місцевої влади у використанні такого ефективного джерела фінансування для вирішення соціальних потреб регіонів.

Ринок муніципальних облігацій, як складова фондового ринку України, поки що знаходиться лише на початковій стадії свого розвитку. Основними проблемами, що перешкоджають

становленню та розвитку ринку муніципальних цінних паперів в Україні, є:

- скорочення попиту на муніципальні цінні папери у зв'язку із погіршенням ліквідності фінансових посередників та недовіра населення до фінансових установ.

- зростання ризику несвоечасного повернення та сплати платежів за борговими зобов'язаннями;

- низький рівень муніципального фінансового менеджменту;

- недостатня ліквідність і привабливість муніципальних облігацій порівняно з іншими борговими цінними паперами фондового ринку;

- низький рівень підготовки працівників відповідних структурних підрозділів органів місцевого самоврядування щодо проведення роботи з підготовки та забезпечення випуску цінних паперів;

- відсутність механізму захисту прав кредиторів з контролю за цільовим використанням позикових коштів,

- низький рівень управління коштами резервних фондів позик,

- відсутність ефективної системи моніторингу реалізації інвестиційних проектів та оцінки величини кредитних ризиків за ними;

- відсутність прозорості інформації щодо діяльності емітентів.

Першопричиною вищезазначених проблем, є проблема виконання взятих на себе зобов'язань органами місцевого самоврядування. З 31-ї емісії, що були здійснені муніципальними органами влади, погашено всього вісім, ще декілька реструктуризовано. Усі інші муніципальні облігації залишились в обігу на вторинному ринку, при чому більшість з них, очікуючи погашення, осіли в портфелях банків.

Окрім необхідності погашення позик за минулі звітні періоди, значне боргове навантаження очікує мегаполіси протягом наступних двох років: у 2012-2013 роках свої облігації повинні будуть гасити Донецьк (80 млн грн), Бердянськ (10 млн грн) та Луцьк (30 млн грн). Другий та третій випуски єврооблігацій столиці повинні будуть погашені у 2012 та 2015 роках.

Другою вагомою причиною скорочення випуску даного виду облігацій є вимога Міжнародного валютного фонду до України, щодо поступового скорочення загального рівня державного боргу, який прописаний в Меморандумі про економічну та фінансову політику, що укладений між Україною та МВФ.

Як свідчить досвід розвинутих країн світу, найбільш загальнозживаними інструментами державного регулювання у світі, що застосовується

Таблиця 1

Етапи розвитку ринку муніципальних цінних паперів

Основні етапи	Мета емісії та основна характеристика
Перший етап (1995 – I половина 1998 року)	Перша в Україні емісія місцевих облігацій на загальну суму 5 трлн 163 млрд крб. Строк обігу 1 рік, ставка прибутковості - 27% річних. Емітент – Київська міська державна адміністрація і м. Бровари. Мета – будівництво житла і розвиток метрополітену. Харківська міська рада – випустила облігацій на суму 150 млрд крб. Мета – розвиток міського транспорту. Черкаси випускають цільові облігації - «Житло для всіх» на загальну суму 80 млрд крб. Загалом, за цей час, за даними Міністерства фінансів України, в обігу перебували облігації місцевих позик органів місцевого самоврядування м. Донецька, Дніпропетровська, м. Комсомольська Полтавської обл., м. Севастополя загальним обсягом більш ніж 190 млн грн. Перший етап закінчився невдалим випуском місцевих облігацій Одеської міської ради у 1997 році, де емітент визнав себе неплатоспроможним і результати емісії були не однозначними. За цей період рішення щодо здійснення запозичень були прийняті органами місцевого самоврядування в 11 областях України.
Другий етап 1988 - 2002 роки	Уповільнення і майже призупинення діяльності ринку муніципальних запозичень, що було спричинено наслідками світової фінансової кризи (1998-1999 рр.) та невиконанням зобов'язань за одеськими муніципальними облігаціями, які підірвали у інвесторів довіру до даного фінансового інструмента. Відсутність прозорості при здійсненні емісії муніципальних цінних паперів, допущення розрахунків у іноземній валюті та необґрунтовані високі відсотки, відсутність страхового покриття і гарантійних механізмів повернення коштів.
Третій етап 2003 - 2008 роки	Поступове відродження ринку муніципальних запозичень. Емітенти – Київ, Бориспіль, Луганськ, м. Південне Донецької обл., Запоріжжя, Харків, Черкаси та ін. Основна мета – житлове будівництво, будівництво об'єктів комунального та соціально-культурного призначення і розвитку транспортної інфраструктури.
Четвертий етап 2008 і до цього часу	Стихийний розвиток ринку, відсутні чіткі ефективні проекти. Основні емітенти це міста, які зайняті підготовкою до проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Мета випусків – розвиток транспортної інфраструктури, реконструкція об'єктів комунальної власності. Наслідки світової фінансової кризи і поступове зниження у 2009 (майже на 25%) частки ринку МЦП та обсягу торгів муніципальними облігаціями, порівняно з 2008 роком.

Джерело: складено автором на основі [5, 6]

з метою своєчасного та у повній мірі неповернення виплат платежів за борговими зобов'язаннями, здійсненими у формі місцевих облігацій, можна поділити на дві великі групи.

– Перша, це країни, де існують нормативно-правові акти щодо банкрутства органів місцевого самоврядування. Наприклад, у США процедура банкрутства діє з 1934 року. Регулювання здійснюється шляхом надання фінансової допомоги. Самостійність органів

місцевого самоврядування є непорушною, навіть у випадку отримання тимчасової відстрочки для стабілізації системи місцевих фінансів та фінансового оздоровлення, муніципалітети продовжують здійснювати свої функції та поступово розраховуватись з наявними боргами за муніципальними запозиченнями.

– Друга група – це країни, де невизначеність процедури банкрутства муніципалітетів передбачає наявність жорстких законодавчих

обмежень відносно місцевих запозичень, але посилює роль уряду при забезпеченні платіжної здатності регіону.

У країнах ЄС фінансова допомога органам місцевого самоврядування, які зазнали дефолту, надається із бюджету вищого рівня. Наприклад:

- у Бельгії впроваджено інститут регіональних інспекторів, що здійснює функції нагляду за фінансовими показниками;

- у Франції субсидії надаються виключно на програми капітальних вкладів;

- Німеччині субсидії мають бути повернені протягом двох років муніципалітетами федеральних земель;

- у Болгарії надання субсидій здійснюється при умові зростання місцевих податків та зменшення обсягів послуг, що надаються муніципалітетами.

У Російській Федерації підгрунтям для ведення тимчасової фінансової адміністрації є прострочена фінансова заборгованість за виконанням довгострокових боргових зобов'язань та бюджетних зобов'язань муніципалітетів, яка перевищує 30% обсягу власних доходів бюджетів. Тимчасова фінансова адміністрація виконує функції фінансового органу (здійснює планування, виконання, контроль за цільовим використанням коштів місцевого бюджету) [6].

Подальший розвиток ринку муніципальних облігацій, як важливого сегменту фондового ринку України видається вкрай важливим напрямом реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку держави.

По-перше, муніципальні позики є одним з найважливіших інструментів фінансування критичних суспільних потреб, таких, як: розвиток систем електропостачання, водопостачання та каналізації, будівництва житла, розвитку транспортних мереж, будівництва об'єктів освіти, охорони здоров'я тощо. Це сприятиме розвитку інноваційної і інвестиційної діяльності та загальному економічному відродженню на регіональному рівні.

По-друге, емісія муніципальних облігацій може стати важливим напрямком диверсифікації боргових зобов'язань держави, особливо в умовах нестабільної економічної ситуації та негативного сальдо запозичень.

По-третє, збільшення дохідної частини місцевих бюджетів, за рахунок виходу муніципалітетів на зовнішні ринки запозичень, дозволить зменшити надмірну фінансово-економічну залежність місцевих бюджетів від державного, що сприятиме просуванню до норм міжбюджетних відносин, прийнятих у країнах Євросоюзу. Емісія еврооблігацій за останні роки

свідчить про значний інтерес нерезидентів до цього інструменту фондового ринку.

По-четверте, розвиток даного сегменту фондового ринку дозволить вітчизняним фінансовим установам більш ефективно диверсифікувати власні активи, що безумовно, позитивно впливатиме на стабільність фінансової системи України в цілому.

Слід наголосити, що даний вид фінансових запозичень має суттєві переваги для органів місцевої влади порівняно з іншими через те, що:

- облігації мають меншу вартість запозичення у порівнянні з кредитами. Середня дохідність муніципальних облігацій коливається на рівні 10-12%;

- конкуренція на регіональному рівні між інвесторами сприяє зниженню відсоткових ставок;

- випуск муніципальних облігацій не потребує надання застави кредиторам;

- на відміну від векселя, випуск облігацій місцевої позики, дає можливість уникнути негативного впливу ефекту перерозподілу коштів, в результаті якого муніципалітети (з метою отримання так званих «живих» грошей) змушені продавати векселі із 15-40% дисконтом кінцевим інвесторам, що погашають їх за номіналом негайно, шляхом сплати податків, або пред'являють векселі до погашення за номіналом після закінчення строку обігу;

- завдяки вчасному погашенню облігацій, місто створює позитивний рейтинг кредитоспроможності, як на регіональному так і на державному рівні, що сприяє успішній емісії в наступні роки;

- присутній позитивний соціальний ефект, оскільки сприяє прозорості процесів управління містом та підвищенню загальної довіри до органів влади в регіонах.

Висновки. Подальше становлення та розвиток ринку муніципальних цінних паперів в Україні потребує здійснення загальносистемних заходів державної політики, щодо подолання наслідків світової фінансової кризи, стабілізації макроекономічної ситуації в країні. З метою розвитку ринку муніципальних цінних паперів та підвищення їх ліквідності у майбутньому органи місцевого самоврядування повинні покращити прозорість фінансових операцій і таким чином підвищити попит на муніципальні цінні папери шляхом стимулювання потенційних інвесторів (банки, домогосподарства, пенсійні фонди, страхові попит на інші). В Україні існує значна частина заощаджень населення, не конвертована в інвестиції. За оцінками експертів, у населення України «на руках» знаходиться від 40 до 60 млрд

дол. США. Без повернення довіри населення до фінансових установ багатомільярдні приватні ресурси не повернуться у вітчизняні банки, а отже, не буде створено попит на муніципальні цінні папери.

Інструментом збільшення привабливості муніципальних облігацій та заохочення інвесторів може стати впровадження пільг власникам даних цінних паперів у сплаті податків, які надходять до місцевих бюджетів. Чинна система оподаткування ніяк не стимулює інвестора, оскільки дохід отриманий фізичною особою за даним фінансовим інструментом оподатковується.

Заслугове на увагу вирішення проблеми зменшення ризиків невиконання власних боргових зобов'язань органами місцевого самоврядування. Дану проблему можна вирішити шляхом формування кредитної культури органів місцевої влади та відповідного закріплення у нормативно-правових актах процедури банкрутства органів місцевого самоврядування. Необхідно знаходити нові механізми гарантування прав кредиторів, оскільки здійснити стягнення на рухоме чи нерухоме комунальне майно приватним інвесторам на сьогодні дуже складно.

Розвиток ринку муніципальних цінних паперів значною мірою залежить від професіоналізму емітентів. Підвищення рівня муніципального фінансового менеджменту є нагальною

проблемою сьогодення. Почастішали випадки неможливості випуску та вчасного розрахунку за муніципальними облігаціями через елементарний брак знань у сфері фінансового менеджменту. Так, майже з 99 тис. посадових осіб лише 64,7% мають повну вищу освіту. Потребу в професійному навчанні зумовлює і той факт, що близько 40% сільських, селищних та міських голів, 40-60% депутатів місцевих рад обираються вперше, що свідчить про відсутність у них відповідного досвіду [7].

Подальше становлення та розвиток ринку муніципальних цінних паперів в Україні не можливий без вивчення та узагальнення світового досвіду використання даного фінансового інструменту та забезпечення вільного доступу до інформації щодо діяльності емітентів муніципальних запозичень.

Таким чином, слід зазначити, що ринок муніципальних цінних паперів є органічною складовою фондового ринку України, який зможе забезпечити соціально-економічний розвиток регіонів і сприяти розвитку міжбюджетних відносин у державі. На нашу думку, вирішення вищезазначених проблем сприятиме розвитку даного сегмента фондового ринку, його ліквідності та підвищить довіру інвесторів до даного фінансового інструменту.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок», 2010 №2393-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Мендрул О. Г., Фондовий ринок: операції з цінними паперами : навч. посіб / О. Г. Мендрул, І. А. Павленко. — Вид. 2-ге, доп. та перероб. — К. : КНЕУ, 2000. — 156 с.
3. Рішення НКЦПФР «Про затвердження Положення про порядок випуску облігацій внутрішніх місцевих позик» від 07.10.2003 р. №414 // Офіційний вісник України. — 2009. — №15. — С. 65.
4. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua
5. Офіційний сайт Національної комісії з

цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/>

6. Офіційний сайт рейтингового агентства «Кредит-рейтинг» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.credit-rating.com.ua>

7. Розпорядження КМУ «Про схвалення концепції формування системи підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» від 08.04. 2009 року №385 // Офіційний вісник України. — 2009. — №28. — С. 37.

8. Офіційний сайт Національного рейтингового агентства «Рюрік» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rurik.com.ua/>

УДК 332.13

ПІДХОДИ ДО КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

APPROACH TO COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF MODERNIZATION REGIONAL SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS

Михайло Йосипович ГЕДЗ

к.е.н., доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту

Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Mykhailo Y. GEDZ

Candidate of Science in Economics, Associate Professor of Department of Accounting, Analysis and Audit of Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті розглянуто сутність поняття «стратегічний ландшафт модернізації» та досліджено методичні підходи до оцінки модернізації регіональних соціально-економічних систем. Запропонована модель дозволяє провести оцінку якості стратегічного ландшафту та визначити ефективність використання внутрішніх ресурсів у специфічних умовах конкретної території.

Annotation. The article deals with the essence of the concept of «strategic landscape of modernization» and examines methodological approaches to assessing the modernization of regional socio-economic systems. The proposed model allows assessing the quality of the strategic landscape and determining the effectiveness of internal resources in the specific conditions of a particular area.

Ключові слова: *стратегічний ландшафт, модернізація, соціально-економічний розвиток, конкуренція, конкурентоспроможність.*
Keywords: *strategic landscape, modernization and socio-economic development, competition, competitiveness.*

Постановка проблеми. Економічна криза посилила проблеми в соціальній та економічній сферах як на державному, так і на регіональному рівнях. Вирішення проблем регіонального управління соціально-економічним розвитком регіонів є пріоритетним у сучасних умовах, коли Україна прагне активно прилучатись до сучасних глобальних соціально-економічних процесів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження проблем саморозвитку регіону в соціально-економічній сфері шляхом розробки концептуальних, науково-методичних і правових основ, що забезпечить реальні процеси соціальної орієнтації економіки, створить умови й можливості для формування і накопичення людського капіталу і його ефективного використання, удосконалив діяльність органів управління відносно формування і реалізації стратегій соціально-економічного розвитку, спри-

ятиме модернізації національної економіки [1].

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. У сучасній регіональній науці проблеми саморозвитку територій у різних аспектах досліджено у роботах таких вітчизняних та зарубіжних науковців як З. С. Варналій, М. Г. Чумаченько, П. Зиммерманн-Стейнхард [9], А. Родрігес-Пассе [6], О. Солвелл [7], М. Стопер [8], Д. Фонем [5] та ін.

Метою роботи є дослідження методичних підходів до комплексної оцінки модернізації регіональних соціально-економічних систем.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Національні фахівці та науковці теорію регіоналістики сьогодні формують з огляду різних аспектів нової парадигми – «регіонального саморозвитку на базі врахування інтересів і покладання відповідальності за розвиток регіонів на місцеві влади» [3].

Для оцінки потенціалу модернізації регіональних соціально-економічних систем дуже важливим є аналіз стратегічного ландшафту, оскільки галузеве середовище бізнесу значною мірою впливає на його стан і перспективи розвитку.

Поняття «стратегічний ландшафт» розглядають в межах різних наук:

історії - вигідне географічне положення для реалізації політичних, економічних і військових дій;

політики - військово-політичну взаємодію різних країн;

географії - типологічне поняття фізико-географічних комплексів;

соціології та культури - цілісний організм, століттями «складаний при взаємодії природи і суспільства».

В економіці часто вживають поняття «конкурентний ландшафт». Для його формування використовують моделі, що теоретично доповнюють одна одну:

- 1) модель «п'яти сил» Майкла Портера;
- 2) модель чистої (підсумкової) вартості.

Найбільш відомою є модель «п'яти сил» М. Портера, який уперше в роботі «Міжнародна конкуренція» автор згадує про конкурентний ландшафт. М. Портер зазначає, що це динамічний процес, який розвивається, це ландшафт, який безперервно змінюється, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси та нові ринкові сегменти [2].

Розроблена ним у 70-і роки модель «п'яти сил» виходить з «розширеного суперництва» галузей за вартість замість звичайного розглянутого суперництва тільки серед прямих конкурентів. У цій моделі увага переноситься з двоетапного вертикального ланцюга поставок, у кожному з яких входить постачальник і покупець, до трьохетапного ланцюга з постачальників, конкурентів і покупців, де враховано потенційних учасників, субститути і безпосередніх конкурентів. Це дозволяє:

- нанести межі ділянки загального ландшафту, який потрібно детально описати, ідентифікувавши при цьому типи учасників, чії інтереси потрібно врахувати;

- ідентифікувати основні відносини між розглянутими учасниками;

- адаптувати ці відносини або сформувати їх так, щоб забезпечити максимальну рентабельність.

Такий докладний систематичний аналіз бізнес-ландшафту, на якому компанія веде конкуренцію на час аналізу або на який вона може вийти в майбутньому, дозволяє краще зрозуміти поточні рівні рентабельності; ідентифікувати сили, які потрібно або нейтралізувати, або використовувати для підвищення рентабельності; випробувати рішення,

пов'язані з виходом в якусь галузь чи відходом з неї; оцінити наслідки в результаті великих змін (наприклад, дерегулювання) і навіть ідентифікувати способи зміни галузевої структури.

Таким чином, у рамках міждисциплінарного підходу ландшафт позначає адаптаційний комплекс або адаптаційне середовище розвитку об'єкта дослідження з позиції вирішення тих чи інших проблем. Об'єктом такого аналізу є масштабні системи: країни, регіони, галузі, великі корпорації. Це пов'язано з тим, що стратегія вимагає від об'єкта наявності так званої «стратегічної позиції», тобто «вбудованості» в систему певних соціально-економічних, політичних та інших відносин.

Ознаками, що відрізняють стратегічний ландшафт від стратегії розвитку, стратегічного поля та інших економічних понять, є:

1) багатofакторність. Ландшафт - це відкрита неоднорідна адаптаційна система, що і зумовлює її схильність до впливу різних факторів;

2) багатовимірність. Існування будь-якого ландшафту описується значною кількістю змінних, вимірність яких обмежується класифікаційними приналежностями ландшафту, ієрархічним рівнем і цілями дослідження [4];

3) системний характер. Це означає, що ландшафт характеризується не тільки внутрішнім узгодженням всіх його компонентів, але і враховує взаємозв'язок з іншими видами політики - макроекономічної, зовнішньоекономічної, соціальної, регіональної, екологічної та ін;

4) динамічність. Стратегічний ландшафт не є природним рельєфом місцевості, що має фіксовані координати і параметри. Координати і параметри завжди мінливі і рухливі. Так, результатом впливу ландшафту на територію є регіони, що далеко не збігаються з адміністративними територіями;

5) коридорний принцип побудови прогнозів розвитку ландшафту. З точки зору побудови прогнозів структури ландшафту, спочатку вибудовують коридор безперешкодного цільового маршруту для того чи іншого потоку (ділової активності, матеріальних та інших ресурсів), а потім до тих змін адаптують все ландшафтне середовище.

Таким чином, під стратегічним ландшафтом модернізації регіональної системи автор розуміє відкриту багатовимірну адаптаційну систему, що забезпечує сприятливі умови і достатню кількість ресурсів для її модернізації, які визначають збалансованість різноспрямованого векторного впливу зовнішніх і внутрішніх сил на інтенсивність і якість здійснення такого прогресу. Оскільки всяка діяльність має фізичні та інформаційні рамки, ландшафт являє собою сформовану структуру облаштування (території, людей, які їх насе-

ляють, закони і звичаї, прийняті на цих територіях, інфраструктуру, тобто систему, що забезпечує взаємодію учасників), яку умовно можна розділити на об'єктивну (територія, транспортна, торговельна та інша інфраструктура) і знакову (закони, звичаї, мережі або інститути) складові.

Об'єктивна складова визначає генетичні риси стратегічного ландшафту, еволюційні тенденції та особливості просторової конфігурації. До об'єктивних складових ландшафту можна віднести інфраструктуру і територіально-географічні особливості, які визначають цілісний організм, що формувався століттями при взаємодії природи і суспільства і який впливає на модернізацію регіональних соціально-економічних систем.

Знакову складову ландшафту характеризують інститути взаємодії між підприємствами, галузями, регіонами, державою, наукою, освітою та іншими суб'єктами економіки – політичні, економічні та ідеологічні. Політичні інститути характеризують узгодженість стратегічних інтересів і законотворчу діяльність, економічні – соціальну, фінансову та виробничу складові господарської діяльності території. Не заперечуючи значущості цих інститутів, вважаємо не менш важливим для здійснення модернізації господарського комплексу регіону і проміжний рівень – ідеологічні інститути (звички і стереотипи), соціалізація яких, висловлюючись в певних характеристиках примусу, визначає не просто соціально-психологічні основи поведінки індивіда, а всього суспільства в цілому. Вони, на наш погляд:

- 1) діють як механізми відтворення певних практик, диспозицій і соціальних ситуацій;
- 2) сприймаються як громадські компенсаторні механізми життєзабезпечення індивідів;
- 3) структуруються в залежності від ролі в суспільній свідомості;
- 4) здійснюють оновлення і передачу традицій.

Таким чином, у структурі облаштування ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем можна виділити об'єктивну (територіально-географічні особливості та інфраструктура) та інституційну складові. Облаштування ландшафту повинно забезпечувати реалізацію двох умов:

- створення обмежень або розширення можливостей реалізації процесів модернізації;
- формування передумов, що викликають необхідність модернізації регіону.

Відповідно, облаштування стратегічного ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем визначає характер численних сил (факторів), що впливають на якість та інтенсивність здійснення цього процесу. До них належать характеристики внутрішнього стану ланд-

шафту і параметри навколишнього середовища в їх динаміці та розвитку. Водночас, вивчення стратегічного ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем спирається на поняття багатовимірного факторного простору, який у залежності від впливу факторів на ландшафт може бути розділений на:

- зовнішній факторний простір ландшафту, що сформований характеристиками навколишнього середовища, які залежать від ландшафтів вищого по відношенню до об'єкта дослідження ієрархічного рівня;

- внутрішній факторний простір ландшафту, сформований його власними ознаками, що характеризують ландшафт з позицій стану і внутрішніх особливостей розвитку модернізації господарського комплексу регіону.

Вивчення факторного простору ландшафту охоплює такі питання: виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на модернізацію, визначення якості та механізму управління ландшафтом. Виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів ландшафту. Зовнішні і внутрішні фактори, що визначають характер облаштування стратегічного ландшафту модернізації господарського комплексу регіону, можна систематизувати на територіально-географічні, політичні, економічні та ідеологічні.

Зовнішній факторний простір стратегічного ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем, що характеризуються станом і потенційними можливостями розвитку світової спільноти, країни і регіону, має сприяти сприятливому розвитку комплексу в цілому. Він опосередковано впливає на модернізацію і враховує специфіку регіональної соціально-економічної системи, що дозволяє нівелювати проблеми та ініціювати прогрес за рахунок використання внутрішніх і зовнішніх по відношенню до галузевих підприємств ресурсів.

Територіально-географічне розташування регіону визначає особливості його розвитку. Факторами, що обмежують або розширюють можливості модернізації, можуть бути позначені: стратегічна автономність території (зокрема, розвиток інфраструктури) або ступінь залежності (вбудованості) від системи вищого порядку.

Політичні фактори повинні забезпечувати розуміння щодо цілей розвитку суспільства, регіонів, характеру політичної боротьби, сили різних лобістських груп, можливостей і напрямків розвитку політичної системи, здатності існуючого уряду ефективно проводити в життя свою програму, ступеня її суспільної підтримки або опору їй.

Органи державної влади та конкуруючі партії (групи) перебувають у складних взаєминах з біз-

несом, що залежать від пануючої системи поглядів на промислову політику, особливостей етапу розвитку країни, рівня розвитку нормативно-правового середовища і т.д. При цьому влада й бізнес формують стійкі форми зв'язків, що пронизують усі сфери ринкових відносин. Ці зв'язки регулюють норми і правила, закріплені законодавчо. Законодавство визначає права, відповідальність і обов'язки підприємств, правила ділових взаємовідносин, відносини підприємства з суспільством, обмеження на окремі види діяльності, права споживачів продукції, порядок реєстрації підприємства, його санації та ін. Тому функціональна організація правової складової стратегічного ландшафту повинна стосуватися змісту правових актів та існуючої практики їх дотримання.

Економічні фактори визначають рівень та особливості ринкового механізму. Вони визначають інтенсивність і повноту здійснення модернізації, рівень економічного розвитку країни (регіону), бюджет територій різного рівня і його виконання, доступність ресурсів, доходи населення, рівень безробіття, рівень оподаткування, інфляцію, процентні ставки, продуктивність праці, величину заробітної плати і т. д. До економічних факторів належать і технологічні, які створюють всередині підприємств і поза ними – у наукових організаціях, науково-технічних центрах і т. п. Технологічні фактори є основною рушійною силою появи нових, глибоких змін діючих промислових комплексів і виробництв. Вивчення технологічної складової зовнішнього факторного простору дозволяє спрогнозувати «технологічний ривок» і підтримати на відповідному йому рівні фінансовий результат. Не володіючи такою інформацією, неможливо виробити дієву політику модернізації.

Ідеологічні чинники являють собою комплекс соціальних явищ і процесів. Вони характеризуються чисельністю і структурним складом населення, рівнем освіти, стилем життя, звичками, традиціями трудовою етикою і т.п.

Внутрішні чинники стратегічного ландшафту модернізації регіональних господарських систем безпосередньо визначають можливості модернізації. Ці фактори мають пряме відношення до об'єкта дослідження (модернізації регіональних соціально-економічних систем). До них також належать спеціально прийняті закони та постанови, що надають податкові та інші пільги, спеціальні форми кредитування, нові системи залучення інвестицій - позабюджетні фонди, венчурні фонди, цільові програми, іноземні програми технічної допомоги, інститути з формування спеціального державного замовлення та ін.

В цілому, факторний простір ландшафту являє собою ієрархічну модель, або модель поступового

уточнення та деталізації вимог до його облаштування.

Якість ландшафту. Вибір методу визначення якості ландшафту залежить від динамічних характеристик внутрішніх і зовнішніх факторів, що його характеризують. У параметрах запропонованої шкали мінливості до найбільш стабільних належать територіально-географічні, до динамічних – ідеологічні чинники. Економічні умови змінюються в середньому кожні 5 років, політичні – кожні 10-15 років. Відповідно, якість ландшафту визначає: наявність та якість стійких факторів (територіально-географічних, політичних), дію яких генетично закладено в характері модернізації, що здійснює господарський комплекс регіону; ступінь впливу нестійких чинників стратегічного ландшафту (ідеологічних і економічних) на модернізацію господарського комплексу регіону в параметрах саморозвитку останнього.

Для отримання такої інтегрованої оцінки впливу нестійких чинників на модернізацію регіональних соціально-економічних систем в економіці найбільш часто використовують факторні, рівноважні та індексні моделі. За допомогою факторних моделей з фіксованими і випадковими ефектами можна досліджувати лінійний або нелінійний вплив факторів на зміну параметрів системи (моделі Солоу і Барро). Проте такі моделі не дозволяють врахувати показники, що визначають якісні параметри, а також встановити певну дисципліну оцінки проблем, що виникають при зміні будь-яких елементів у системах і виявленні негативних впливів навколишнього середовища, щоб своєчасно сформувати комплекс заходів щодо забезпечення безпеки та усунення негативних факторів, зарезервувати необхідну кількість ресурсів для їх реалізації.

Моделі рівноваги належать, як правило, до моделей дескриптивного типу, тобто являють собою спроби пояснення процесу функціонування ринкового господарства, але не управління ним (моделі Л. Вальраса, А. Вальда, К. Ерроу, Г. Дебре, Л. Мак-Кензі, Ерроу-Дебре).

Розрахунок інтегральних індексів відносять до універсальних узагальнюючих моделей. Методика такого багатовимірного статистичного аналізу дозволяє отримати досить інформативні оцінки, використовуючи локальні, за станом на певну дату (за певний період), індекси. На основі локальних індексів, з урахуванням їх ваги, виводиться інтегральний індекс впливу тих чи інших факторів на систему. Змістом такої інтегрованої оцінки є узгоджене поєднання ефективного використання ресурсів з цілями розвитку промисловості країни та регіону. Однак і індексні моделі мають ряд недоліків, зокрема:

1) при відносно простій процедурі обчислення і значній інформативності одержувані оцінки не володіють достатнім ступенем об'єктивності, так як при їх визначенні використовується довільний набір індикаторів, обмежений колом доступною досліднику інформації;

2) складно оцінити вплив факторів, для оцінки яких використовують якісні показники;

3) значимість приватних індикаторів і локальних індексів визначають експертним шляхом.

Таким чином, в спеціалізованій літературі та економічній практиці відсутні єдині підходи та методики розробки інтегрованого показника, що враховують якісну структуру й різнонаправленість вектора впливу складових фактора, а також дозволяють поєднати в часі, в просторі або порівняти результати оцінки з будь-яким еталоном значення (план, прогноз, норматив і т. д.).

Для дослідження впливу факторів стратегічного ландшафту на модернізацію регіональних соціально-економічних систем запропоновано використовувати економетричні моделі. VAR-моделювання є основним інструментом узагальнення закономірностей в тимчасових рядах зміни економічних показників, що характеризують модернізацію регіональних соціально-економічних систем. Це дозволить відобразити істотні взаємозв'язки в рамках сформованого факторного простору без обмежень, накладених допущеннями економічної теорії.

Пропонований підхід з точки зору методології оцінки якості ландшафту полягає в тому, що він об'єднує аналіз тенденцій розвитку економічної території, структурне моделювання (розподіл економіки на блоки) і VAR-моделювання. Це дозволяє найбільш повно вивчити досить складну економічну систему комплексу, для чого визначають значимі економічні змінні, проводять аналіз поведінки в часі цих змінних: виявлення стохастичних і детермінованих трендів. Далі на основі попереднього аналізу будують VAR-модель і проводять її оцінку на основі статистичних даних про господарський комплекс.

Векторні авторегресії (економетрична конструкція, створена Крістофером Сімсом) дозволяють проаналізувати зв'язок факторів і оцінити ступінь їх взаємного впливу. На перший погляд, VAR-моделювання – це не більш ніж узагальнення одновимірної авторегресії на багатовимірний випадок, і кожне рівняння – не більше ніж звичайна регресія методом найменших квадратів. Але цей нібито простий інструмент дає можливість систематично і внутрішньо узгоджено дослідити динаміку багатовимірних часових рядів, а статистичний інструментарій, який супроводжує VAR, легко інтерпретувати.

VAR-моделювання полягає в перевірці наявності всіх можливих зв'язків між економічними змінними і є найбільш ефективним інструментом аналізу тоді, коли неможливо відокремити причини і наслідки в динаміці економічних показників.

Щодо регіональних соціально-економічних систем вищевикладену VAR-модель використовують для визначення динаміки основних параметрів, що характеризують якість модернізаційних процесів.

Ендогенними змінними моделі можуть розглядатися параметри, що характеризують ефективність використання ресурсів модернізації: коефіцієнт фондівіддачі, виручка на одного зайнятого в комплексі, рентабельність інвестицій, частка інноваційної продукції і т.д. Предметом такого аналізу є тільки ті ресурси, ефективність використання яких низька (моделювання дозволяє визначити фактори, від яких залежить величина виділених показників оцінки ефективності застосування ресурсів, а значить визначитися зі стратегічними напрямками їх нарощування). При цьому слід враховувати, що ендогенні змінні взаємопов'язані між собою (залежать від одних і тих же екзогенних параметрів).

Екзогенними змінними моделі є параметри соціально-економічного (для спрощення розрахунків ідеологічні фактори нами запропоновано розглядати як соціальні) розвитку регіону, країни: величина ВВП, рівень безробіття, зростання обсягів виробництва, інвестицій і т.д.

Структура і логіка моделі полягає в тому, що факторний простір ландшафту діє на повноту та інтенсивність здійснення модернізації. Водночас внутрішні трансформації виступають як видозміни ознаки внутрішнього факторного простору, який вже не є априорі незалежним від зовнішнього факторного простору, але відчуває на собі його зворотний вплив.

Висновки. Таким чином, пропонована модель при невеликому обсязі вихідної інформації володіє певною чутливістю та інформативністю. Вона не тільки дозволяє провести оцінку якості стратегічного ландшафту, але й: визначити ефективність використання внутрішніх ресурсів у специфічних умовах конкретної території; виявити напрями модернізації, що найбільш відповідають цілям розвитку регіону; об'єктивно оцінити ефективність роботи місцевих органів управління.

Поточний аналіз факторного простору (зовнішнього та внутрішнього) ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем, а також прогнозування його розвитку в умовах формування сприятливих умов або, навпаки, відсутності таких контрольованих змін – це бачення ландшафту. Результатом бачення ландшафту є

карта його пристосованості, що відображає інтегральний вплив основних факторів на стійкість, унікальність і стратегічну ефективність діяльності господарського комплексу регіону. Практична цінність показника рівня пристосованості ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем полягає у виділенні ділянок найбільшої стійкості, унікальності і стратегічної ефективності модернізації. Таку ділянку називають «нішею» або «тунелем» стратегічного ландшафту. При цьому найбільш стійкі види ландшафтів володіють великими нішами, які часто можуть включати в себе області існування інших видів, тобто значною мірою перекриватися з іншими нішами.

Значною інформативністю володіють дані про взаємне розташування ніш в багатовимірному факторному просторі, засвідчуючи про взаємини різних типів ландшафтів між собою, відмінність та подібність їх структурно - динамічних тенденцій. Розмір і масштаби представлених відмінностей дозволяють оцінити вагомість галузі з точки зору забезпечення довгострокового потенціалу модернізації.

Управління ландшафтам запропоновано здійснювати в параметрах розвитку стратегічного поля модернізації: розробка концепції стратегії модернізації регіональних соціально-економічних систем та заходів підтримки реалізації цього процесу.

Список використаних джерел

1. Воротін В. Є. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. — К. : НІСД, 2010. — 288 с.
2. Портер М. Э. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран: Пер. с англ. / М. Портер; Под ред. и с предисл. В. Д. Щетинина. — М. : Междунар. отношения, 1993. — 896 с.
3. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. — К. : Знання України, 2005. — 498 с.
4. Свидзинская Д. В. Анализ ландшафтов с применением экологической концепции ниши // Труды Международной школы-конференции «Ландшафтное планирование. Общие основания. Методология. Технология». Киев, 2008.
5. Fonahl, D., Henn, S., Menzel, M.-P. (2010). Emerging Clusters: Theoretical, Empirical and Politi-

cal Perspectives on the Initial Stage of Cluster Evolution. UK. P. 384.

6. Rodriguez-Pose, A., Ezcurra, R. (2011). Is fiscal decentralization harmful for economic growth? Evidence from the OECD countries. *Journal of Economic Geography* (Oxford University Press), 11(4): 619–643.

7. Solvell, O. (2009). *Clusters: Balancing evolutionary and constructive forces*. Second edition. Deshung. 136 p.

8. Storper, M. (2010). Agglomeration, Trade, and Spatial Development: Bringing Dynamics Back In. *Journal of Regional Science*, Wiley Blackwell, 50(1): 313–342.

9. Zimmermann-Steinhart, P. (2005). Creating regional identities? Theoretical considerations. ECPR Joint Sessions of Workshops, Granada, 14–19 April, 2005. P. 2–14 (Societal Regionalism in Western and Eastern Europe).

УДК 316.324 (47)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ: ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

THE ECONOMY OF UKRAINE IN GLOBAL SPACE: THE PHYLOSOPHY OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Марія Йосипівна ДМИТРЕНКО

кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського інституту банківської справи

Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

E-mail: social@cibs.ck.ua

Maria Y. DMYTRENKO

PhD in Philosophy, Associate Professor, Chair of Social Sciences and Humanities Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Микола Миколайович СВІЧИНСЬКИЙ

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії

Черкаського інституту банківської справи

Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

E-mail: economy@cibs.ck.ua

Mykola M. SVICHYNSKY

PhD in Economics, Associate Professor of Economics Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. На основі аналізу основних соціально-економічних показників розвитку України окреслено її становище в глобальній економіці. Показано, що забезпечення ефективного функціонування індикаторів економіки потребує нової філософії економічного розвитку.

Summary. On the basis of analysis of the main socio and economic indexes of Ukraine's development its position is outlined in the global economy. It is shown that ensuring of the effective functioning of economic indicators requires new philosophy of economic development.

Ключові слова: економічна криза, економіка України, аграрний потенціал, модернізація, інновації, інвестування, банківський регулятор, ринкові інструменти, розподільчі відносини.

Keywords: economic crisis, the economy of Ukraine, agrarian potential, modernization, innovations, investment, bank regulator, market instruments, distributive relations.

Постановка проблеми. Глобальна економіка після фінансової та економічної кризи 2008-2009 років увійшла в період кардинальних змін, результат яких сьогодні не можна передбачити. І це вимагає від кожної країни визначитися зі своїми відповідями на найбільш принципові питання. Україна не є винятком. Вивченню причин фінансово-економічної кризи та напрямків розв'язання проблем, які вона зумовила, присвячено багато наукових праць. Однак з урахуванням того, що в Україні дотепер наслідки кризи не мінімізовані, пошук її подолання є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам пошуку посткризової філософії економічного розвитку України присвячено низку праць економістів-дослідників: Барановського О. І., Боброва Є. А., Вахненка Т. П., Гавреги О. В., Кушнірука Б., Михайлюка Ю. І. Ми не претендуємо на всебічний погляд чи висловлення критичних оцінок їхнього доробку, бо кожний учений має власну думку.

Мета статті. Проаналізувати реальні факти та дослідження вчених-економістів і розкрити суть філософії економічного розвитку України як шляху виходу із соціально-економічної кризи.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Не претендуючи на глибокий аналіз всього спектру проблем посткризової економіки України, обмежимося спробою розгляду, без «фарб Рембрандта», нинішніх реалій її соціально-економічного становища та місця в глобальній економіці. Наша країна одна з тих, що найбільше постраждали від світової фінансово-економічної кризи. Як зазначено в Меморандумі про економічну та фінансову політику «Україна зазнала тяжкого удару від глобальної кризи, опинившись в одній із найскрутніших ситуацій рецесії в Європі. Скорочення темпів економіки стало відбитком різкого погіршення зовнішньої кон'юнктури, що спричинило значне скорочення експорту, відтік капіталу, різне знецінення гривні та ажіотажний відтік депозитів з банківської системи. Вплив цих зовнішніх шоків був помножений на вже існуючі проблеми в економіці та фінансовій сфері – зокрема, залежність від імпорту енергоносіїв, слабку диверсифікацію експорту та широку доларизацію пасивів приватного сектору. Хоча завдяки суттєвому скороченню внутрішнього попиту дефіцит поточного рахунку різко скоротився до одного відсотка ВВП, більш слабкі потоки прямих іноземних інвестицій та значні відтоки капіталу, спричинені низьким рівнем довіри, призвели до суттєвого дефіциту платіжного балансу і зниження чистих міжнародних резервів [1].

Лише півтора року після початку кризи економіка почала демонструвати позитивні тенденції. Здавалося б, можна зробити висновок про подолання кризових явищ. Та не все так райдужно: щорічний приріст на такі відсотки, враховуючи обвал вітчизняної економіки у 2009 році, є всього лише відновленням позицій, втрачених під час кризи не раніше 2012-2013 років. Країна могла б мати зростання ВВП на рівні 7 – 8% [2, с.1]. Але чинники, за рахунок яких можна досягнути позитивних зрушень, не надають впевненості на майбутнє. Фундаментальні слабкості вітчизняної економіки є очевидними. Це низький ступінь диверсифікації економіки. Структура промислового виробництва за останні роки принципово так і не змінилася. До цього слід додати зовнішню торгівлю, структура якої теж не змінилася, наслідком чого є від'ємне сальдо – більше ніж 8,1 млрд дол. [3, с.6].

Досягти приросту економіки і позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу можна лише спираючись на внутрішні ресурси. Відсутність їх кореляції зі структурою кінцевого споживання призводить до стагнації внутрішнього ринку, що є вразливою стороною вітчизняної економіки. Так, внутрішній ринок в

Україні поглинає трохи більше ніж 40% ВВП, тоді як у Польщі у докризовому 2007 році – 59,2%, Росії – 69,6%, Туреччині – 78,1% [4, с.528].

З урахуванням тієї обставини, що в найближчі роки у розвинених економік дуже обмежені ресурси, і від них не можна чекати значних темпів зростання, Україна має всі шанси перетворитися на нову точку зростання на карті Європи. У поточному році, за прогнозами МВФ, економічне зростання в Україні, в порівнянні зі зростанням країн євросони, становитиме 5% і відповідно – 1,4 – 1,8%. Виглядає ніби непогано. Але відмінність в якості цього зростання колосальна.

Економіка продовжує, як і за радянських часів, орієнтуватися на державу як центр можливої мобілізації, але ігнорує пересічних громадян як джерело національного багатства. Ринок «за старим звичаєм» регулюється адміністративними заходами, а влада, імітуючи намагання зберегти соціальний і кон'юнктурний баланс, фактично заморожує реформу ринкової інфраструктури. Виникає питання стратегічного характеру: чи це сприяє покращенню управління національною економікою? Важливо пам'ятати не лише про «провали ринку», але і про «провали політики» [5, с.168]. Зрозуміло, що жодних модернізаційних імпульсів із цих імітацій витягнути не можна. Відповіддю на всі ці виклики мають стати системні реформи, без яких друга хвиля кризи є лише питанням часу, незалежно від того, як розвивається глобальна економіка.

В непростих умовах глобальної конкуренції очевидна необхідність здійснення радикальних опцій модернізації країни, яка передбачає три взаємопов'язані завдання. Перше, – це модернізація держави як інституту, тому що наша держава як інститут є неефективна з багатьох точок зору. Не можна проводити модернізацію за допомогою того, що також потребує модернізації. Друге – необхідно модернізувати економічну політику, адже це не тільки реформи, а й реакція на виклики, які формуються глобальною економікою, кризовими явищами. І третє – це модернізація технологічної сфери (технологічна модернізація виробничих потужностей). Те, що ми маємо сьогодні в плані виробничого апарату, – це все застаріле, тому важко очікувати на нову якість економічного зростання. Тому прогнозовані на 2012 рік зростання ВВП у 5%, дефіцит бюджету менше ніж 2%, інфляція в «нереалістичних параметрах» – 7,9% виглядають малореальними, а тим більше в умовах можливої рецесії світової економіки.

Україні необхідно знайти своє місце в посткризовій глобальній економіці і, використовуючи свої конкурентні перева-

ги, провести правильне позиціонування в створенні сприятливих умов для інвестора. Відсутність інвестиційних ресурсів призвела до вкрай повільного впровадження новітніх технологій. Як наслідок, посилюється дрейф країни до неефективної сировинної моделі економіки. Близько 70% експорту складають сировина і сільгосппродукція: сталь, метали, хімікати, зерно і соняшник. У поточному році частка сировини з низьким рівнем переробки зростає ще на 16%. Країна практично не виробляє готову продукцію, конкурентну на внутрішньому і зовнішньому ринках. Це проявляється у зменшенні інвестиційного потенціалу міжнародного капіталу та недовірі іноземних інвесторів, що провокуватиме економічну рецесію і сприятиме збереженню стану невиходу з кризи.

Безперервний приплив іноземних інвестицій у вітчизняну економіку – ключ до її модернізації. Прямі іноземні інвестиції – це не тільки і навіть не стільки фінансовий ресурс, а й нові технології, обладнання, ноу-хау, маркетингові стратегії тощо. На зміну коротким спекулятивним вкладенням з офшорів мають прийти довгострокові інвестиції в промисловість, сільське господарство, інфраструктуру. Нарощування частки високотехнологічних виробництв підвищить загальну конкурентоспроможність вітчизняної економіки.

Наразі всі провідні держави ведуть жорстку конкуренцію за інвестиційні потоки, переспрямовуючи їх у свої економіки. Тільки 2010 року світові прямі іноземні інвестиції склали майже 1,1 трлн дол. Ринки, що розвиваються змогли залучити близько половини цієї суми. А Україна, яка практично на чверть збільшила їх приплив у 2010 році порівняно з 2009-м, задовольнилася лише 5,8 млрд [6, с.7]. Причиною тому є зниження індексу привабливості бізнес-клімату, який за розрахунками європейської бізнес асоціації (ЄБА) опустився до рівня 2,56 за п'ятибальною шкалою, проти 3,39 на початку 2011 року [7, с. 7]. Для того, щоб ефективно включитися в цей процес, інвестування в країні має стати комфортнішим, ніж у найближчих конкурентів. Задля цього влада повинна здійснити кардинальні реформи – дерегуляцію, боротьбу з корупцією, модернізацію інфраструктури, розвиток фінансового ринку.

Саме за логікою: від стабілізації до зміщення акцентів у бік модернізації чинників економічного зростання, яке, у свою чергу, ґрунтуватиметься на створених державою умовах для підвищення рівня та якості життя громадян, позитивних структурних зрушень, підвищення національної конкурентоспроможності, повинна формуватися посткризова філософія трансформації економіки,

її вектори.

За умов, що однією з причин світової кризи є галопуюча продовольча проблема, вирішення якої виразно матеріалізується на горизонті найближчих десятиліть, наша країна, на що вказують світові тенденції, може посилити свої зовнішньополітичні позиції й отримати стійкий імпульс для розвитку свого агросектору. Це дозволить їй вийти у світові лідери, стати годувальницею якщо не всього світу, то принаймні Європи.

Аграрному світовому ринку, де постійно зростають і попит і ціни, а продовольчий кошик переформатується на користь висококалорійних продуктів, у тому числі м'яса і молока, потрібно дедалі більше фуражного зерна. За даними Фонду Блейзера в Україні, виробництво і вжиток зерна у світі за останнє десятиліття збільшилися на 20%, але його кінцеві перехідні запаси, що є одним з головних показників продовольчої безпеки, істотно зменшилися – з 31,3% до 21,1% річного вжитку. За таких обставин продовольча і сільськогосподарська організація ООН має серйозні надії на Україну, яка в найближче десятиліття може бути потужною сільськогосподарською державою. Якщо довести врожайність наших чорноземів до середнього рівня європейських країн, то цілком реально збирати мінімум 70 мільйонів тонн зерна на рік.

Але прискорені темпи розвитку в аграрному секторі економіки країни неможливо забезпечити без адекватної добре продуманої та організованої державної інвестиційної та кредитної політики. Тож потрібне нагальне виконання в повному обсязі владними інституціями законів «Про основні засади аграрної політики до 2020 року» та «Про підтримку сільського господарства» (діє з 1 січня 2005 року). Адже розвиток аграрного виробництва створює умови для нарощування потенціалу суміжних галузей, що мають високу додану вартість: машинобудування, металургії, харчової та хімічної промисловості, ПЕК, будівництва і транспорту, інфраструктури, науки, сектору, агропослуг та збільшення робочих місць у країні на кілька мільйонів. На жаль, при величезному потенціалі аграрного сектору (рілля займає 54% території країни, в сільгоспобігу – 71%) частка сільгосппродукції становить менше 7% у ВВП країни.

Підхід до аграріїв на кшталт «ім і так вистачить» нічого хорошого країні не приносить. Варто лише згадати епопею з запровадженням-відміною державою в поточному маркетинговому році монополії на експорт зерна. За даними аналітиків проекту «АгроЕфективність», держава в такий спосіб забрала в аграріїв 250-300 грн від ціни реалізації у вигляді мита на кожній з 3

млн експортованих тонн зернових. У результаті дохідність виробництва зерна в Україні знизилася з 19 до 9%. Виробникам взагалі стає не вигідно займатися зерновими культурами, а тому вони просто намагатимуться скорочувати площі під них.

Цілком очевидною є «результативність» інвестицій, якщо розділити їх на 25 областей, як і «ефективність» держпідтримки села. При цьому катастрофічний стан сільгосптехніки, 80% якої потребує заміни через зношеність, призводить до колосальних втрат 15-20% зернових: у полі залишається 8-12 млрд гривень [8, с. 9]. Втратами аграріїв буде й невідшкодування ПДВ зернотрейдером на суму 12 мільярдів гривень, що закладене до нового Податкового кодексу. Невідшкодування ПДВ зерна позбавляє грошового ресурсу, який би дав змогу аграріям провести належним чином осінньо-польові роботи, витрати на які зросли на 30-40%. Внаслідок таких дій на межі виживання перебуває близько 15% дрібних фермерських господарств країни [9, с. 5].

І все це на тлі того, що ООН визначила Україну однією з чотирьох держав, які рятуватимуть світ від продовольчої кризи. Вдумаймося: лише Україна здатна врятувати від голодної смерті 1,5 мільярда людей планети і при цьому ще й заробити чималі гроші. Це серйозний сигнал «реформаторам»: модернізуйте аграрне виробництво – і воно нагодує Україну і світ. Влада ж замість модернізації управляє агропромисловим сектором у ручному режимі. За три останні роки бюджет через соціальне донорство – тобто ручне державне регулювання – відняв у аграріїв 77,4 мільярда гривень, або 11,8% загального валового виробництва продукції.

Чи не доречніше було б закрити бюджетні дірки шляхом обкладання митом експорт металу або хімічної продукції. Підрахунки показують, щоб повернути у бюджет втрачені мільярди гривень, вистачить 0,42% експортного мита на метал, що абсолютно не вдарить по металургійній галузі на відміну від аграрної. Міжнародна аудиторська компанія «Ernst & Young» відзначає, що щорічні втрати України від несплати податків у металургійному комплексі становлять 40-55 мільярдів гривень. Стає незрозумілим, чому кошти, які залишаються поза межами країни і не надходять у бюджет, мають компенсувати аграрії. За таких дій влади проблему продовольчої безпеки України та внеску її величезного аграрного потенціалу у продовольчий кошик світу «розв'язати» можна хіба що теоретично, а не на практиці. До речі, як і закріпитися в ролі провідного гравця на світовому аграрному ринку. Адже хліб – це наша нафта.

У добу науково-технічного прогресу, яку

ще називають добою інформації та науки, першочергове значення в подоланні кризи набувають інновації. Загальновідомо, що зростання економіки має певну межу, попри навіть інвестиції, які через певний час стають неефективними. Подоланню цієї межі будуть сприяти лише розробки та застосування нових виробничих технологій, поява нових методів і форм організації та менеджменту бізнесу заснованого на інноваціях.

Посткризовий етап трансформаційних перетворень України організаційно пов'язаний з інноваційною складовою формування економічного розвитку. Можливості збільшення випуску продукції і послуг за рахунок залучення в економічний обіг нових ресурсів стають обмеженішими. Вирішального значення для економічної динаміки набуває перехід економіки на інноваційну модель економічного зростання. Її пріоритетність вважається панівною ідеологією сучасної глобальної економіки.

Наука та інновації отримали визнання як критичні чинники економічного розвитку і національної конкурентноздатності. Розвинені країни вже давно створили свої інноваційні моделі й послідовно їх розвивають. Поняття «інноваційна модель» розглядається ними як поєднання трьох складових: науки, освіти та наукоємного виробництва, яке передбачає реалізацію інновацій. Державна підтримка зазначеного сегменту економічного розвитку у цих країнах забезпечує за рахунок впровадження нових технологій близько 90 % приросту валового продукту.

Україна має певний досвід щодо впровадження зазначеної моделі економічного розвитку, який можна констатувати як досвід спроб і помилок. До здобуття незалежності країна мала потужний науковий потенціал європейського рівня, виділяючи на потреби науки і технологій близько 3% ВВП – рекордний показник на ті часи. Вже у 1996 році кількість працівників, задіяних у виконанні НДДКР, скоротилася вдвічі, а сукупний рівень фінансування науки впав до 1% ВВП. У 2009 році штат науковців зменшився ще на половину, а вливання в науку становили лише 0,85% ВВП. При цьому бюджетні видатки на науку з 1991 року не перевищували 0,4% при законодавчо визначеному мінімумі 1,7% ВВП. Наразі в країні спостерігається різке скорочення технологічних парків, інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, скорочення державного фінансування науково-технічної сфери. Незважаючи на вагомий науковий та промисловий потенціал, фактично не сформовано необхідних для прогресу інноваційних структур. Лише окремі технологічні парки реалізують інноваційні проекти за

стратегічними пріоритетними напрямками інноваційної діяльності, не маючи при цьому фінансової підтримки держави. Недостатньо реалізується освітній та науковий потенціал, насамперед, вищих навчальних закладів у сфері високих технологій. Четверта в світі кількість сертифікованих програмів, потужний інтелектуальний ресурс використовується як завгодно, тільки не в національних інтересах. Як наслідок, науково-технічна сфера перебуває у занепаді. В Україні продукції, яка належить до 5-го технологічного укладу, випускається лише 4 %, тоді як 3-й технологічний уклад складає майже 58 %, а 4-й – 38 %. Частка високотехнологічної продукції в структурі ВВП становить менше 1 %.

В останні роки на науку і науково-технічні роботи державою витрачалося лише 1,2 %, з них із держбюджету – всього 0,4 %, що на порядок менше, ніж у розвинених країнах. Для промисловості ці показники мають ще нижчі значення – 0,56 і 0,08 % відповідно. Інноваційну діяльність нині здійснює лише кожне десяте підприємство, тоді як у розвинених країнах частка інноваційно-активних підприємств сягає 70% [4, с. 528]. Останній показник – орієнтир і для української економіки, інакше неможливо досягти мети: упродовж десяти років вивести державу до двадцяти держав-лідерів.

Передумовою цього є повернення державі активної ролі в ринковій економіці. Адже ринок підпорядкований законом максимізації прибутку, а тому бізнес відмовляється вкладати кошти в інновації, побоюючись ризику. У жодній країні світу бізнес не був локомотивом інноваційного розвитку без спеціальних зусиль держави, яка виступала головним замовником інновацій та високих технологій. Лише держава, яка орієнтована на збільшення сукупного суспільного блага, може задати інноваційний вектор розвитку національної економіки загалом, а не окремих компаній. Адаптація інноваційної системи України до умов глобалізації, підвищення її конкурентоспроможності, а також переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача повинні бути пріоритетом.

Мова може йти про створення сприятливих умов для розвитку сучасних галузей інформаційних технологій. Нинішній стан українського ІТ-сектору дозволяє лідирувати в списку найперспективніших галузей щонайменше десять років. Наразі у цій сфері працює близько двох тисяч компаній і зайнято близько сорока тисяч працівників, а річний обсяг експорту програмної продукції та послуг становить понад 1 млрд дол. США.

Стан світового ринку та конкурентні переваги України створюють хороші стартові умови

для економічного прориву в цій галузі. Проте щоб не втрачати ці переваги і побачити через 5-6 років новітні ІТ-технології в бюджеті – потрібно закладати кошти на такі довгострокові завдання. Держава має інвестувати в ризиковані, але інноваційно перспективні проекти на партнерських умовах разом з приватним бізнесом, зокрема, з комерційними банками.

Тож щоб забезпечити реалізацію інноваційного вектора філософії модернізації економіки України, необхідно вжити низку заходів. До них слід віднести: розроблення програми розвитку національної інноваційної системи, в якій передбачити шляхи інтеграції системи освіти, науково-технологічної сфери та промисловості навколо виробництва високотехнологічної продукції, де мають бути визначені основні пріоритети інноваційної моделі розвитку; удосконалення законодавчої бази функціонування інноваційної сфери, через внесення змін в існуючі закони, які будуть спрямовані на формування пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності; захист прав інтелектуальної власності; залучення венчурних інвестицій до фінансування інноваційної діяльності; створення корпоративних навчально-наукових структур; забезпечення пільгового режиму реалізації інноваційних проектів.

Надзвичайно важливою у забезпеченні стабільності фінансової системи держави та мінімізації впливу на вітчизняну економіку негативних тенденцій міжнародних фінансових ринків є власне як її діяльність так і інституційних регуляторів.

Україна, яка, безсумнівно, є частиною глобальної фінансової інфраструктури, також повинна враховувати усі наявні і можливо майбутні ризики. Перш за все, необхідно зробити правильні висновки з кризи 2008 року та об'єктивно оцінити сьогоденну ситуацію.

Серед заходів НБУ зі стабілізації економіки у середньо – та довгостроковій перспективі мусить бути проведення скоординованої політики, спрямованої на забезпечення економічного зростання, відпрацювання заходів щодо посилення кредитних операцій банками.

Монетарна стабільність та зростання ВВП і промислового виробництва забезпечують умови для прискорення цих операцій. Трансформаційні процеси посткризової української економіки повинні базуватися на надійній основі кредитів. За наявності кредитного портфеля банків, що складає 781,4 млрд грн [10, с. 14], має відбуватися як зростання кредитування корпоративного сектору, так і нарощування кредитування бізнесу. Такий сценарій є типовим для відновлення після

кризи, проте швидкість його реалізації залежатиме виключно від інтенсивності кредитування, його банківських відсотків.

Сьогодні проблема не в тому, що немає кредитних коштів, а у відсотках банківських кредитів, котрі не влаштовують бізнесменів. Порівняймо Україну, Польщу і США. У США бізнесмен може взяти кредит під 2-3%, у Польщі – під 7-8%, в Україні – під 20-25% [11, с.10]. Різниця відчутна. Це і є головна причина того, що бізнес в Україні не може нормально працювати.

Не може бути виправданим і те, що банки, в умовах, коли є елементи зовнішніх ризиків, надають перевагу споживчому та валютному кредитуванню. Лише кредитні операції в економіку пожвавили б бізнес-середовище й позитивно вплинули на доходи населення, спричинили б зростання обсягу депозитів фізичних осіб та «оживили» внутрішній ринок, який в Україні за параметрами доданої вартості оцінюється у 67 млрд, тоді як у Чехії – 115 млрд дол., а у Польщі – 227 млрд дол. [4, с. 528].

Новахвиля споживчого кредитування викликає занепокоєння. З березня цього року банки щомісяця видавали нових споживчих кредитів на суму понад 8 млрд грн. Якщо перерахувати борги на всіх, це в середньому 200 грн кредитів на одного українця (враховуючи немовлят і пенсіонерів). На відміну від докризових часів тепер споживчі кредити активно пропонують небанківські та нефінансові установи (автосалони, великі мережі роздрібною торгівлі, інтернет-магазини), що не квапляться інформувати споживачів про їхні умови, оскільки формально кредитний договір не укладається. Тому правове поле стосовно споживача небанківських фінансових установ слід вирівняти, аби вивести його з такого правового вакууму. З цією метою Держфінпослуг необхідно прийняти відповідний нормативний акт.

Криза повинна навчити нове покоління уникати «кредитної» хвороби їхніх попередників і не йти в цей нестабільний час у боргове рабство. Сучасні фінансисты мають дотримуватись правила управління ризиками, проголошеного ще вавилонським царем Хаммурапі, згідно з яким, якщо будівельник звів будинок, що завалився й убив господаря то цей будівельник має бути страчений. Але сучасні банкіри отримують і надалі бонуси в часи кризи.

Відомо, що іноземна валюта не може бути законним платіжним засобом в Україні без спеціального дозволу НБУ. Тому регулятор повинен дати чіткий сигнал про заборону двосторонніх конверсійних операцій банків, як і те, що покладати банкірам великі надії на його участь в операціях з валютними свопами не

варто. Адже це може спровокувати подальшу, й так надмірну, доларизацію банківської системи. Зусилля банківського регулятора змістити центр ваги з валютного ринку на інший, у тому числі за рахунок скорочення довгої валютної позиції з 20 до 5%, не принесли очікуваного результату.

Покищо в Україні немає економічних проблем, які створили б обвал валютного ринку та різкого коливання гривні до курсу долара. Цьому сприяє, по-перше, проведення НБУ політики м'якого коливання курсу кілька років поспіль. Тож він в Україні зафіксований на такому рівні, як і п'ять років тому (зі змінами у 2-2,5%). По-друге, в будь-якому разі НБУ в силах утримати курс, оскільки на цей час є достатні валютні резерви. По-третє, рівень депозитів у національній валюті становить 52% і постійно зростає [2, с. 8]. Але події, що відбуваються в США та країнах євросони, зчиняють паніку на фінансових ринках, що сприяє певному ажіотажу навколо питання курсу долара в нашій країні.

Кроком на упередження негативним наслідкам, у разі другої хвилі кризи на світових валютних ринках, є впорядкування валютообмінних операцій. Введення в дію НБУ постанови № 278 одразу показало реальну картину попиту на валюту. Зник штучний тиск на гривню, викликаний не купівлею валюти для реальних потреб, а бажанням зберегти гроші під матрацом, бо надто багато пролунало заяв про девальвацію гривні. Саме це й спровокувало паніку серед вкладників. Тому жорсткі заходи щодо недопущення паніки (особливо це стосується спроб конвертувати гривневі вклади у долари), зростання гривневої ліквідності, недопущення спекуляції на валютному ринку, сприяє стабілізації валютного ринку. Проте при намаганні зробити прозорішими валютні операції банківський регулятор, при виконанні рекомендації FATF, не повинен обмежувати права пересічних українців на конвертацію національної валюти.

Через відсутність ринкових інструментів масового інвестування, для фінансової системи наразі актуальним є залучення грошового, так званого «матрацного», запасу населення у валюті. Він є дуже значним стратегічним фінансовим резервом, якого конче потребують підприємства, банки та й сама держава, для реалізації низки інвестиційних проектів.

Українці наразі зберігають поза банківською системою майже 70 млрд дол. [13, с. 5]. «Матрацний» спосіб зберігання грошей породжений високим рівнем недовіри до економічної політики влади та її якості. Показником цієї недовіри є історія високої інфляції в країні і, як наслідок, високих відсоткових ставок (вище, ніж за кредитами в

іноземній валюті), епізодів глибокої девальвації та вкоріненого процесу доларизації економіки. Дається в знаки й те, що за роки незалежності населення не навчилося ефективно управляти своїми фінансами. Фінансову неграмотність багатьох українців підтверджує те, що в країні мільйони осіб не мають банківського рахунку.

Залучення в банківську систему мільярдів доларів накопичених населенням, аби вони приносили прибутки їхнім власникам та загалом країні, не вимагає надмірних зусиль. Для цього необхідно проводити прагматичну та передбачувану макроекономічну політику, знижувати інфляцію, зменшувати бюджетний дефіцит, розвивати експортний потенціал, будувати передбачувану та стабільну податкову систему й не змінювати постійно закони розвитку економіки. Починання щодо реформування економіки та створення конкурентної економіки, заможного суспільства ще не мають того ефекту, який очікували. Виконавча влада продовжує «вручну» керувати економікою та вводити неринкові обмеження. Структурні реформи не стали основою її діяльності. Звідси крихкість макроекономічної стабільності.

У період післякризового становлення населення повернуло в банки 10 млрд дол. Повернути ж усі 70 млрд дол., за перелічених вище обставин, не вдасться. Однак при злагодженій роботі у супрязі влади та НБУ до половини цих заощаджень можна залучити протягом двох-трьох років у банки. Отримана сума – 35 млрд дол., – забезпечила б додатковий 5-6% щорічний приріст ВВП.

Усі зазначені проблеми щодо відповідності банківської системи для повноцінного розвитку економіки та її готовності до основних викликів на найближче майбутнє не вирішаться нагально, одномоментно.

Однак висновок очевидний: вітчизняним банкам швидше за все доведеться активно шукати нові бізнес-моделі управління та нові напрями діяльності, які могли б розширити їхню дохідну базу. Необхідно почати активно працювати над розвитком як існуючих, так і нових продуктів і послуг. До них можна віднести класичні кредитні лінії, факторинг, акредитиви і гарантії, довірче управління грошима клієнтів (яке ще потребує законодавчого врегулювання), VIP – банкінг, супровід і здійснення клієнтських операцій з цінними паперами, залучення фінансування і підтримка startup – проектів малого і середнього підприємництва. До речі, збільшення кількості супутніх операцій не підвищує ризиків банківської системи, оскільки більшість зазначених послуг надається за дорученням і за гроші клієнта. Крім того, врегулювання ситуації

МВФ теж сприяє економічному спокою, оскільки він є модератором довіри до макроекономічної політики, оцінки її адекватності. Адже, зрозуміло, неотримання чергових траншей змусить НБУ проводити жорсткішу монетарну політику, тобто обмежити кредитування бізнесу та населення, що позначиться на темпах розвитку економіки та життєвому рівні населення й може бути детонатором для нового витка кризи.

Матриця подолання негарздів у вітчизняному банківському секторі потребує його консолідації з метою підвищення капіталізації, формування довгострокової бази фондування, аби мати можливість вибудовувати тривалу лояльну політику стосовно підтримки своїх клієнтів. А це – і поява нових якісних позичальників, і активізація кредитування, і налагодження взаємодовірчих відносин між сторонами кредитної угоди тощо.

Неоліберально-монетаристська макроекономіка розвинених економік усі попередні десятиліття асоціювалася із економічним процвітанням та добробутом. Нині цю опору з-під її фундаменту вибито старими відносинами розподілу. Серйозним застереженням, яким стали протестні виступи, починаючи з Близького Сходу й закінчуючи Великою Британією, та наростання народного гніву в Китаї (а незабаром і в інших розвинених країнах і на інших ринках, що розвиваються). Навіть середній клас усього світу відчуває лещата падаючих доходів і можливостей.

Українців наразі у буденному житті також все більше хвилює купівельна спроможність власного гаманця й перспективи збереження (якого б не було, але досягнутого) добробуту. На перший погляд він виглядає навіть пристойним, якщо перебувати у «вітринно-виставковому» Києві й частково такому ж Донецьку. Певні зовнішні атрибути на зразок розкішних маєтків у передмістях, мобільних телефонів у школярів початкових класів, переповнених сучасними престижними автомобілями вулиць і магазинних вітрин із найдорожчими товарами взагалі можуть створити уявлення про процвітання. Водночас на тлі загальної неприхованої розкоші незначної частки громадян бачимо повну гамму тотальної бідності працюючих українців. Киянин і житель поліського чи прикарпатського села в соціальному вимірі різняться своїми рівнями життя настільки, що здається, ніби живуть в абсолютно різних країнах. А це ознака «дикого капіталізму» та результату хибної моделі стосунків бізнесу і влади, зокрема в оплаті праці найманих працівників, що є однією з найнижчої на континенті. Наприклад, середня зарплата, яку отримує штатний працівник Києва, становить 4056 грн, а у Тернопільській області – 1925 грн [10, с. 10].

Певним компенсатором в соціальному вирівнюванні може стати, зокрема, дієвий (!), а не квазі податок на житлову нерухомість, який наші державні мужі так і не спромоглися правильно відобразити у законодавчій базі. Введення в дію податку на нерухомість, як це, наприклад, зробили в Києві, є не зовсім вдалою спробою започаткування податку із багатих. Так, за підрахунками Dragon Capital, вартість квартири площею 130 кв м (1 кв. м коштує 1,5 тис. дол.), становитиме 195 тис. дол. А платня, яка буде стягуватися з 1 січня 2012 року, не перевищуватиме для цього помешкання 12 дол., тобто становитиме 0,006% вартості квартири. Чим як не сюрпризом бідних для багатих можна назвати таке соціальне «вирівнювання». Глобалізація з «людським обличчям» ставить на порядок денний нові принципи розподільчих відносин.

Про це не слід забувати, бо відсутність перспективи, наявності зримого і реального «соціального ліфта» вмикає механізм «десакралізації влади» [14, с. 7] і призводить, врешті-решт, до феномену, подібного «арабській весні» чи акцій спротиву «Осбору Wall Street» у США, гасло яких «99 % простого люду проти 1% корпоративних надбагатіїв».

Світова спільнота повинна готуватися до нового витка випробувань на фінансових ринках, нещодавно заявив президент Світового банку Роберт Зеллік. Тому всі країни починають вживати заходів щодо попередження можливих неприємностей. Україна – не виняток. Враховуючи це, влада і НБУ повинні розробити і почати впроваджувати програму протидії кризовим явищам в економіці й банківському секторі, який найтісніше пов'язаний із глобальним світом.

Які висновки випливають з усього сказаного стосовно України? По-перше, починати економічні реформи зі старими інститутами – це пастка системного «реалізму». Нині не час репетицій реформ. По-друге, вважати все, що стосується змін усередині системи, є реалістичнішим, ніж її трансформація – хибний меседж, який закладе основи нових соціально-економічних негараздів [15, с. 7].

Для виходу економіки України з кризи та протистояння другій її хвилі необхідно запровадити нову філософію економічного розвитку. Отже це:

- забезпечення соціально-економічного

розвитку України;

- спрямування фінансової та податкової політики на побудову ефективної економіки;
- бюджетні витрати не повинні перевищувати 30% ВВП;
- дефіцит держбюджету не повинен перевищувати 3% ВВП;
- сумарний державний борг не повинен перевищувати 40% ВВП;
- державні інвестиційні видатки повинні складати не менше 5% ВВП;
- модернізація держави як інституту, економічної політики та технологічної сфери;
- модернізація інфраструктури та базових галузей економіки;
- забезпечення зростання рівня життя громадян та виконання заходів з подолання та запобігання бідності;
- збереження та прискорення людського розвитку шляхом підвищення ефективності та забезпечення стабільності соціального захисту;
- заборона на збільшення кількості вже встановлених ліцензій, які гальмують розвиток бізнес-середовища та поліпшення інвестиційного клімату;
- заборона на створення нових державних регуляторів;
- заборона на державне регулювання цін на будь-які продукти чи послуги;
- заборона на володіння державою фінансовими посередницькими інститутами;
- детінізація економіки і доходів громадян;
- заборона на обмеження конвертованості національної валюти.

Висновки. Таким чином, буде досягнута синергія використання всіх наявних ресурсів для розбудови ще слабо підготовленої до складних ситуацій в нестабільних і мало прогнозованих реаліях сьогодення української економіки. При здійсненні модернізації у соціальному та економічному розвитку України є що запропонувати глобальній економіці. Знання у поєднанні із соціальним капіталом наразі створюють більші конкурентні переваги для окремих країн і регіонів, ніж їх природні ресурси. Національний прагматизм і правильна обрана та здійснена системна трансформація дозволять Україні відбутися як впливовому гравцю в посткризовій глобальній економіці.

Список використаних джерел

1. Азаров М. Україна – Меморандум про економічну та фінансову політику (16 липня 2010 року) / М. Азаров, Ф. Ярошенко, В. Стельмах. — К., 2010.
2. Райзер Мартін. Цитата дня // Урядовий кур'єр. – 27 вересня 2011 р. — №177. — С. 1.
3. Економіка України за січень-вересень 2011 року // Урядовий кур'єр. – 26 жовтня 2011р. — №

198. — С. 6.
4. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / заг. ред. А.В. Єрмолаєва. — К. : НІСД. — 2010. — 528 с.
5. Бьюкенен Дж. М. Конституциональная экономическая теория / Дж. М. Бьюкенен // Экономическая теория / под ред. Дж. Итуэма, М. Милгейта, П. Ньюмена : пер. с англ. — М. : ИНФРА — М., 2004. — С.168.
6. Ключев А. Формула української модернізації: взятися і зробити // Дзеркало тижня Україна. — 28 травня 2011р. — № 19. — С. 17.
7. Євменко М., Два кроки назад. Індикатор економіки // Урядовий кур'єр 28 жовтня 2011 р. № 200. — С. 7.
8. Урядовий кур'єр. Агро. У полі залишається 8-12 мільярдів гривень. Спеціальний випуск. — 6 жовтня 2011р. — № 3. — С. 9.
9. Дубровик А., Білоусова Н. Рекордні врожаї — рекордні проблеми // День. — 27 вересня 2011 р. — № 172. — С. 5.
10. Банки та фінанси / Відновлення триває // Урядовий кур'єр. Спеціальний випуск. — 29 вересня 2011 р. — №3. — С. 14.
11. Худицький В. Одинадцятий інвестиційний форум: Інвестицій як не було, так і немає // Дзеркало тижня Україна. — 22 жовтня 2011 р. — № 30. — С. 10
12. Арбузов С., Перспективи валютного ринку — абсолютно стабільні // Дзеркало тижня Україна. — 3 вересня 2011 р. — №31. — С. 1, 8.
13. Білоусова Н., Населення тримає під «матрацями» \$ 70 мільярдів. // День. — 4 жовтня 2011 р. — № 177. — С. 5
14. Кремінь В. Гуманітарна політика: звична і несподівана. // День. — п'ятниця-субота, 12-13 вересня. 2011 р. — № 142 —. С. 7.
15. Клямкін І, Пастка системного «реалізму» // День. — 1 листопада 2011 р. . — № 197. — С. 7.

УДК 330.322(477)

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ УКРАЇНИ: СТАН ТА ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE: STATE AND WAYS OF ACTIVATION

Валентина Михайлівна МОТРИЧЕНКО

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії, Черкаський інститут банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: mtvalay@ukr.net

Valentyna M. MOTRYCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor of Economics Department, Cherkasy Institute of Banking of the
University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті досліджено стан інвестиційного клімату України та його особливості на сучасному етапі розвитку. Автором виявлено основні причини погіршення інвестиційного середовища та запропоновано шляхи поліпшення його. Проаналізовано позиції України у міжнародному інвестуванні та її міжнародний рейтинг.

Summary. The situation of Ukrainian investment climate and its peculiarities at the present stage of development are investigated in the article. The main reasons of investment environment deterioration are revealed, as well as the ways of its improvement are suggested. The place of Ukraine in international investment and its international rating are analyzed.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, інвестиції, інвестиційний клімат України.

Key words: investment attractiveness, investment, investment climate of Ukraine.

Постановка проблеми. З переходом України до ринкових умов господарювання постала необхідність членства нашої країни в різних міжнародних організаціях та відкриття можливостей для міжнародного інвестування. У країні поступово створювалися макро- і мікроекономічні умови для залучення міжнародних інвестицій. Прилив іноземних інвестицій забезпечить в майбутньому повноцінне функціонування господарюючих суб'єктів, підвищить конкурентоспроможність національного виробництва та забезпечить збалансованість економічного розвитку. Саме через прилив інвестицій і визначають процес економічного зростання держави в цілому, тому сталий економічний розвиток суспільства значною мірою залежить від обсягу інвестицій.

У зв'язку з цим, однією з найбільш важливих сучасних наукових проблем є створення економічних умов для іноземних інвестиційних

проектів, з огляду на те, що вони останнім часом скорочуються. Особливо гостро ця проблема позначилася в період світової фінансової кризи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми інвестицій активно досліджували вчені-економісти І. Бланк, В. Гейц, В. Марцин, Ф. Федоренко, А. Череп, У. Шарп та ін. У той же час, проблеми відтоку фінансових ресурсів у посткризовий період України досліджені недостатньо.

Метою статті є дослідження проблем відтоку інвестицій з України, причин погіршення вітчизняного інвестиційного клімату та визначення шляхів його покращення.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. В умовах ринкової економіки організація інвестиційної діяльності окремої країни потребує регулювання інвестиційного процесу як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. При цьому, на

макроекономічному рівні, особливу увагу приділяють таким питанням:

- вивченню існуючих пріоритетів, пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати довготривалим національним інтересам держави;
- встановленню відповідних податкових ставок та податкових пільг для залучення міжнародних іноземних інвестицій та спрямування їх у пріоритетні сфери економіки;
- проведенню відповідної грошово-кредитної політики, яка б сприяла активізації інвестиційної діяльності. Така політика впливає на

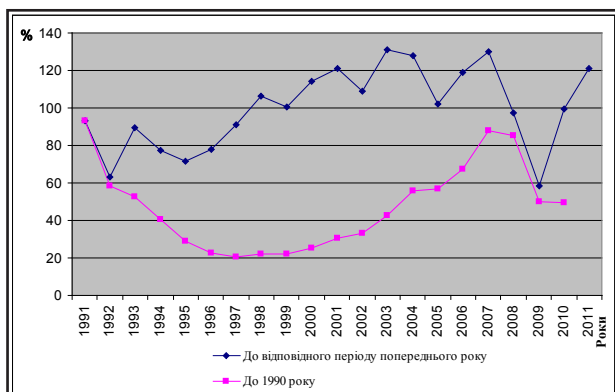

Рис. 1. Динаміка зміни інвестицій в основний капітал, % [8].

умови інвестиційного проектування, регулюючи грошовий обіг та роботу банківської системи, яка мультиплікативно створює грошові кошти;

- плануванню прямих державних замовлень;
- проведенню відповідної амортизаційної політики;
- приділенню уваги регулюванню та активізації фондового ринку, де можуть застосовуватися прямі та непрямі методи впливу на інвестиційну діяльність.

На мікроекономічному рівні увага приділяється таким питанням:

- вивченню кон'юнктури ринку;

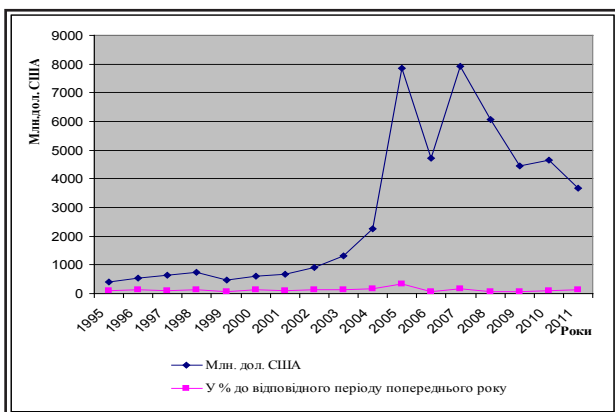

Рис. 2. Приріст прямих інвестицій (акціонерний капітал) [8].

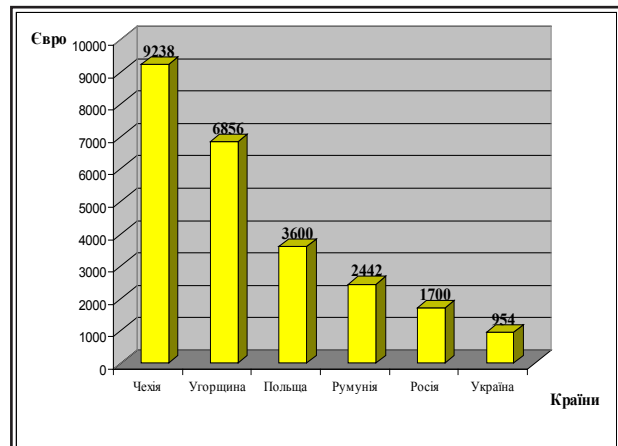

Рис. 3. Прямі інвестиції на душу населення в Центральній та Східній Європі за 2010 р., в євро.

Джерело: [7].

- розробленню інвестиційних проектів;
- розробленню умов фінансування на різних стадіях та етапах інвестиційного проекту;
- дотриманню контролю за виконанням умов інвестиційних проектів.

На наш погляд, під інвестиційним кліматом розуміють ситуацію, яка склалася в країні на мікро- та макро- рівнях. На ці рівні впливає мегарівень як оболонка впливу ззовні. Від стану інвестиційного клімату в країні залежить впевненість інвесторів у капіталовкладеннях на довготермінову перспективу.

Україна потенційно може бути однією з провідних країн за залученням інвестицій. Країна багата на природні ресурси, кваліфіковану і дешеву робочу силу, має значний науково-технічний потенціал, наявну інфраструктуру, потужну виробничу базу, величезний внутрішній ринок збуту продукції та успішну інтеграцію у світовий фінансовий та товарний ринок.

Для створення відповідного інвестиційного клімату в країні ухвалювали законодавчі акти та підписували відповідні міждержавні угоди. Так, початком створення інвестиційного клімату було ухвалення законодавчих актів: Директиви Ради 85/611/ЄЕС «Про узгодження законів, підзаконних та адміністративних положень, що стосуються інститутів спільного (колективного) інвестування в цінні папери, що підлягають обігу (ІСІ)» від 20 грудня 1985 року та Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР та ін. [1]. У Законі України «Про режим іноземного інвестування» були чітко визначені суб'єкти, об'єкти інвестування, права, гарантії, компенсації з відшкодування збитків тощо. Однак, існують деякі спірні положення щодо страхування ризиків, які потребують доопрацювання.

Інвестиції в економіку України завжди мали місце з початку незалежності, можливо в не

такому обсязі, який необхідний для розвитку нашої країни. Статистична інформація свідчить про зростання інвестицій в економіку України до 2008 р. включно і про істотне скорочення обсягів інвестування з 2009 р. (див. рис. 1-2).

Дані рис. 1-2 свідчать про суттєве зменшення інвестування в економіку України, що пов'язано зі світовою фінансовою кризою та з незадовільною макроекономічною ситуацією в країні, інвестиційним кліматом [8]. Так, у 2005 р. обсяг прямих інвестицій становив 7843,1 млн дол., в 2009 р. – 4436,6 млн дол., за січень-вересень 2011 р. 3680,3 млн дол., тобто скорочення обсягів інвестування відбулося майже вдвічі.

Найбільшими країнами інвесторами станом на 1 жовтня 2011 р. були Кіпр – 12089,1 млн дол. (24,9%), Німеччина – 7287,5 млн дол. (15,0%), Нідерланди – 4914,4 млн дол. (10,1%), Австрія – 3447,8 млн дол. (7,1%) [8].

Для порівняння наведемо дослідження Віденського інституту міжнародних економічних досліджень щодо надходження прямих інвестицій в інші європейські країни (див. рис. 3).

Дані рис. 3 наочно ілюструють відставання України за рівнем інвестицій від європейських країн майже в 10 разів. Дослідження проведене американським інститутом The Heritage Foundation, показує відставання України за рівнем прямих інвестицій від центральноєвропейських сусідів таких як Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина та Балтійські країни.

Так, найвищий серед країн Центральної та Східної Європи рівень іноземних інвестицій – в

Чехії: станом на 2010 р. їх обсяг складав більше 9 тис. євро на душу населення, тоді як в Україні цей показник складав 954 євро. Іноземні інвестиції до Угорщини в 2010 р. досягли майже 7 тис. євро, в Польщу – 3,6 тис. євро, в Румунію – майже 2,5 тис. євро, в Росію – 1,7 тис. євро [7].

Дослідження американського інституту показало, що економічний розвиток України був схожий на «американські гірки». Так, якщо за період з 2000–2007 рр. економічне зростання України складало в середньому 7,5%, то починаючи з 2009 р. країна пережила найбільший в Європі спад зі зниженням ВВП більш як на 15%. Така ситуація вказує на відсутність дієвих структурних реформ у країні, що робить економіку України особливо вразливою до зовнішніх шоків.

Міжнародне співставлення позицій України з іншими країнами за показниками інвестиційного клімату та перешкод ведення бізнесу також свідчать про низькі вітчизняні показники (міжнародне дослідження The Heritage Foundation) (див. табл. 1).

Дані табл. 2 ілюструють відставання України за показниками: інвестиційної свободи – у 4,5 рази, фінансової свободи, прав власності та свободи від корупції – в 2,6 рази, свободи праці – в 1,6 рази. Ці показники свідчать про загальний несприятливий інвестиційний клімат в Україні.

Також про несприятливий інвестиційний клімат в Україні свідчать і міжнародні рейтинги ведення бізнесу та конкурентоспроможності, які порівнюють тенденції розвитку економіки України із загальносвітовими тенденціями (див.

Таблиця 1

Рейтинг Heritage Foundation 2010: порівняння позицій України з позиціями країн-лідерів

	Україна	Країна-лідер	Індекс	Відставання
Свобода бізнесу	38,7	Грузія	87,9	49,2
Свобода торгівлі	82,6	Грузія	89,1	6,5
Фіскальна свобода	77,9	Туркменістан	90,2	12,3
Державні витрати	41,1	Туркменістан	94,7	53,6
Монетарна свобода	61,2	Албанія	78,7	17,5
Інвестиційна свобода	20,0	Естонія	90,0	70,0
Фінансова свобода	30,0	Чехія, Естонія, Литва	80,0	50,0
Права власності	30,0	Естонія	80,0	50,0
Свобода от корупції	25,0	Словенія	67,0	42,0
Свобода праці	57,7	Грузія	93,7	36,0

Джерело: [9, с. 91]

Міжнародні рейтинги: їх суть та місце України

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Пояснення
Корупційний індекс організації (Transparency International)	99 позиція із 163	118 позиція із 180	134 позиція із 180	146 позиція із 180	*	*	Показує узагальнену корумпованість в країні
Рейтинг ведення бізнесу (The Doing Business)	124 позиція із 155	118 позиція із 179	139 позиція із 178	145 позиція із 181	142 позиція із 183	*	Показує легкість відкриття компанії, ліцензування, найм робітників, реєстрація власності, отримання кредиту, захист інтересів інвесторів
Рейтинг конкурентоспроможності (World Competitiveness Yearbook)	46 позиція із 55	46 позиція із 55	54 позиція із 55	54 позиція із 55	*	*	Показує стан економіки, ефективність діяльності уряду, ефективність ведення бізнесу та стан інфраструктури
Індекс економічної свободи (Heritage Foundation)	99 позиція із 157	125 позиція із 161	133 позиція із 157	152 позиція із 179	*	164 позиція із 179 Оцінка «задушена економіка»	Показує свободу ділової активності, торгової, фінансової, грошово-кредитної, інвестиційної, трудової свободи, свободи від уряду, свобода від корупції, захищеність прав власності
Індекс глобальної конкурентоспроможності (World Economic Forum)	69 позиція із 125	73 позиція із 131	73 позиція із 131	82 позиція із 133	89 позиція із 139	82 позиція із 142	Оцінка конкурентоспроможності в країні: якість інституцій, інфраструктуру, макроекономічну стабільність, розвиненість фінансового ринку, технологічний рівень, інноваційний потенціал.
Рейтинг «Найкраща країна світу»	*	*	*	*	*	49 позиція зі 100	Рейтинг враховує такі параметри: освіта, охорона здоров'я, рівень життя, економічна динаміка, політична ситуація.
Рейтинг туристичної конкурентоспроможності (World Economic Forum)	*	*	*	77 позиція із 133	77 позиція із 133	85 позиція із 133	Оцінка привабливості вкладання інвестицій для розвитку туризму
Десять найгірших економік світу (Журнал «Forbes» (за статтю ІА УНІАН))	*	*	*	*	*	4 позиція із 10	Після України п'яте місце у рейтингу посідає Ямайка, за нею - Венесуела, Киргизстан, Нікарагуа та Іран.
Індекс неспроможності держав (Фонд миру)	*	*	*	*	*	110 позиція із 177	Категорія: «погана стабільність/небезпечний рівень ризиків»

Джерело: [10, с. 50; 6; 5]

Примітка: * - дані відсутні

табл. 2).

Як видно з міжнародних рейтингів (табл. 2), Україна займає дуже низькі позиції за всіма показниками рейтингів. Потенційний інвестор не буде зацікавлений вкладати гроші в країну з високим рівнем корупції, з нестабільною політичною ситуацією та з низькою інвестиційною ефективністю.

Таку незадовільну ситуацію з інвестиційним кліматом фахівці пов'язують з нестабільною політичною ситуацією, комбінацією легальної та тіншової економіки, недовірою між бізнесом і владою та з впливом світової фінансової кризи.

Так, основними причинами погіршення інвестиційного клімату є:

На макроекономічному рівні:

- негативний вплив світової фінансової кризи, що призвело до підвищення рівня інфляції та відпливу капіталів з країни;

- незадовільний податковий клімат для інвесторів, надмірний тягар оподаткування; з зарплати робітника необхідно сплатити податків до 50% [4]. Згідно звіту Doing Business 2009, в Україні середньозважена ставка оподаткування складає – 58,4%, у той час як у Росії – 48,7%, у Польщі – 40,2%, Латвії – 33%;

- нестабільна політична та економічна ситуація в країні;

- складність та бюрократичність оформлення інвестиційних договорів;

- корумпованість у країні [3, с. 5];

- низький рейтинг міжнародної конкурентоспроможності (див. табл. 2);

- нерозвиненість ринкової інфраструктури.

На мікроекономічному рівні:

- рейдерські захоплення підприємств;

- непрозорість ухвалення інвестиційних рішень та недооцінка активів підприємств;

- тіншовий приватизаційний процес та значний тіншовий сектор економіки;

- зношеність обладнання та виробничих потужностей, які потребують значних інвестиційних ресурсів;

- бюрократизація створення і ведення бізнесу, перепони в ліцензуванні та реєстрації підприємств, відведення та узаконення майна, високі витрати на дозвільні документи тощо;

- проблеми інституційного середовища: відсутність системи захисту прав інтелектуальної власності, приватного права, неспроможність захисту прав власності в судовому порядку; перепони при входженні на ринок та виходу з нього, складність у проведенні процедури банкрутства підприємств; низька ділова культура ведення бізнесу; неефективність антимонопольного

регулювання, збереження монополій, значна залежність підприємств від імпорту паливно-енергетичних ресурсів, недовіра між господарюючими суб'єктами; засилля фінансово-промислових груп та лобіювання владних інтересів; відсутність права голосу в мажоритарних акціонерів, незначний вплив профспілок на захист робітників та ін. [2; 3; 4; 10].

Для подолання всіх зазначених проблем та покращення інвестиційного клімату України необхідно здійснити такі заходи:

- стабілізувати політичну ситуацію в країні, з метою створення сильної держави з єдиною економічною стратегією розвитку;

- усунути корупцію, зменшити управлінський апарат та їх витрати, сприяти прозорості ведення бізнесу;

- спростити отримання дозвільних документів, скоротити час та кількість перевіряючих служб;

- здійснити докорінну технічну та технологічну модернізацію економіки з метою збільшення продуктивності праці, зниження енерго- та матеріалоемності продукції, за рахунок чого можна досягти кардинального зменшення рівня витрат виробництва та спрямувати їх на розвиток підприємств;

- запровадити новий менеджмент з усуненням всіх бюрократичних перепон та ризиків;

- впроваджувати інноваційні технології, оновлювати та модернізувати виробничі потужності підприємств;

- залучати інвестиції на правах державно-приватного партнерства, при цьому підприємства залишати в державній власності (державний контрольний або блокуючий пакет акцій).

- вкладати залучені інвестиційні кошти на першочергові та пріоритетні проекти інвестиційного розвитку, запобігати тіншовому відтоку капіталу з країни;

- проводити структурні реформи, враховуючи міжнародні рейтингові дослідження.

Нинішній Уряд почав впроваджувати низку економічних реформ задекларованих у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [1], в якій визначено вирішення майже всіх ключових проблем. Так, у Програмі визначено п'ять напрямів перетворень:

1. Створення базових передумов економічного росту через утримання низького рівня інфляції, стабілізацію державних фінансів і створення стійкої фінансової системи.

2. Формування режиму максимального сприяння бізнесу шляхом зменшення втручання держави в економіку, зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку, модернізацію податкової

системи і поглиблення міжнародної економічної інтеграції України.

3. Модернізація інфраструктури і базових секторів шляхом усунення усталених структурних проблем в енергетичній, вугільній, нафтогазовій галузях і ЖКГ, а також розвиток транспортної інфраструктури і ринку землі, перехід від дотацій до самоокупності виробництва і соціальних послуг.

4. Збереження і розвиток людського й соціального капіталу шляхом підвищення ефективності та стабільності соціального захисту, покращення якості і доступності освіти і медичного обслуговування.

5. Підвищення державного управління шляхом реформування державної служби і виконавчої влади.

Також Урядом було ухвалено Концепцію Державної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки, метою якої є створення умов для активізації інвестиційної діяльності, спрямованої на модернізацію реального сектору економіки та забезпечення сталого економічного розвитку.

У Програмі зазначено створення умов для переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, стимулювання залучення приватних інвестицій, удосконалення законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, зняття перешкод в інвестуванні; розбудова системи державного інвестування; розвиток інвестиційного ринку та інвестиційної інфраструктури. Виконання цієї Програми дасть змогу покращити основні макроекономічні показники розвитку держави та зміцнити її позиції на світових інвестиційних ринках; посилити позицію України в міжнародних рейтингах; суттєво збільшити обсяг інвестицій в

основний капітал; забезпечити постійний приріст прямих іноземних інвестицій.

Також було ухвалено Програму економічного співробітництва Російської Федерації та України на 2011–2020 рр. та інші законодавчі акти щодо сприяння інвестиційної діяльності.

Реалізація всіх зазначених нормативних документів на практиці допоможе вирішити основні ключові проблеми та поліпшити інвестиційний клімат України. При цьому необхідно захищати та підтримувати вітчизняного товаровиробника, залишати стратегічні і прибуткові об'єкти в державній власності, залучати інвестиційні ресурси на засадах державно-приватного партнерства, на концесійних умовах та на умовах довготермінової оренди в державний сектор економіки.

Висновки. Дослідивши стан інвестиційного клімату України можна зазначити, що світова фінансова криза відчутно вплинула на інвестиційний клімат країни, що призвело до зменшення надходження інвестиційних ресурсів вдвічі та зниження позицій України у міжнародному рейтингу більше, ніж у два рази. Також на погіршення інвестиційного клімату негативно вплинула нестабільна політична та економічна ситуація в країні. Тому перед Урядом України стоять першочергові завдання подолання всіх негативних факторів, які впливають на інвестиційне середовище країни. При цьому необхідно захистити вітчизняних виробників та залишити стратегічні, провідні національні підприємства в державній власності. Адже стратегічним завданням держави є, насамперед, захист загальнонаціональних інтересів країни та підняття її конкурентоспроможності на світових ринках.

Список використаних джерел:

1. Верховна Рада України – офіційний веб-сайт / Законодавство та законодавча діяльність [Електронний ресурс]. — / Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>
2. Марцин В. С. Інвестиційна діяльність в Україні в умовах виходу з кризи / В. С. Марцин // Проблеми науки. — 2011. — № 7. — С. 2–8.
3. Марцин В. С. Особливості залучення іноземних інвестицій за умов виходу з кризи / В. С. Марцин // Проблеми науки. — 2011. — № 3. — С. 2–8.
4. Мединська Т. В., Мельник М. І. Забезпечення сприятливого податкового клімату з метою активізації інвестиційних процесів в Україні / Т. В. Мединська, М. І. Мельник // Економіка, фінанси, право. — 2011. — № 5. — С. 23–28.
5. Міжнародні рейтинги України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
6. Рейтинг туристичної конкурентоспроможності: Україна опустилася до рівня Гватемали і Намібії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ng.pl.ua/2011/03/08/rejtynh-turystychnoji-konkurentospromozhnosti-ukrajina-opustylasyado-rivnya-hvatemaly-i-namibiji/>.
7. Рівень інвестицій в Україну у десять разів нижчий, ніж у Чехії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/30840>
8. Соціально-економічний розвиток України за 2011 рік — К. : Державний комітет статистики 2011. — 31 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
9. Україна: шляхи відродження економічної свободи. Київ: Центр економічного розвитку, 2010. — 142 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://c-e-d.info/32-4.php>
10. Череп А. В., Рурк Г. І. Інвестиційна діяльність України: стан та шляхи активізації / А. В. Череп, Г. І. Рурк // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2011. — № 3. — С. 48–52.

УДК 336.713 (477.8)

УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЬНИМ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ НА ОСНОВІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

PORTFOLIO CREDIT RISK MANAGEMENT BASED ON THE IMPROVED PROCEDURES OF THE BANKING ACTIVITY PLANNING

Мирослава Емілівна ЛЮЗНЯК*кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи**Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)**E-mail: lmiroslava@yandex.ru***Myroslava E. LIUZNIAK***PhD in Economics, Associate Professor of Banking Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)*

Анотація. У статті розкрито методичний підхід до управління кредитним ризиком банку на основі вдосконалення процедури планування основних показників банківської діяльності.

Summary. The methodological approach to the credit-risk management based on the improved procedures of the planning is investigated in the article.

Ключові слова: *регіональний банківський бізнес, технологія планування діяльності банку, ефективний банківський менеджмент.*

Key words: *regional banking business, planning technology of the banking activity, effective banking management.*

Постановка проблеми. Ефективність банківської діяльності та кредитної зокрема залежить від численної кількості факторів. Одне з провідних місць у системі управління ефективністю банківської діяльності є технологія планування, що впроваджена в банку. Планування є однією з базових функцій банківського менеджменту. Його необхідність у діяльності суб'єктів господарювання спричинена особливостями ринкової економіки, а саме розвитком конкурентних відносин та їхнім загостренням. Як засвідчує практика, якісна система планування є дієвим інструментом у конкурентному протистоянні за підвищення ринкових позицій суб'єктів економічних відносин. Також технологія планування має безпосередній вплив на якість та ефективність кредитної діяльності банку.

Планування – багатоступенева й розгалужена діяльність, яка охоплює всі аспекти організаційного та фінансового управління банком у контексті впливу зовнішнього середовища [4, с. 54]. Планування наскрізно проходить через процес управління діяльністю банку, забезпечуючи розвиток внутрішньої системи банківської

установи з урахуванням впливу зовнішніх чинників. В умовах ринкової економіки, високої динамічності факторів зовнішнього середовища банку неможливим є досягнення високих ринкових позицій на фінансовому ринку та/або їх утримання протягом тривалого часового періоду без якісного планування.

Якість планування в банку визначається обґрунтованістю кінцевого результату, тобто планових завдань; їх відповідністю потенціалу банківської установи та зовнішнім чинникам. Тобто, по-перше, план повинен формуватися, виходячи з реальних можливостей банку, а не лише з поточних результатів діяльності. Передусім це є вимогою до довгострокового планування, однак також повинно враховуватися при розробленні середньо- та короткострокових планів. Тобто якщо невеликі зміни в діяльності банку, спрямовані на подолання недоліків у роботі (наприклад, в організаційній структурі, матеріально-технічному забезпеченні операційної діяльності, кадровій політиці та інші), здатні позитивно вплинути на фінансові результати банківської установи, то очікувані наслідки повинні бути прийнятні за вхідні дані при складанні планів. Однак

зауважимо, що віддача від внесення таких змін, яка буде прийнята як початкові дані банку, має повністю вкладатися в часовий діапазон плану та мати місце на початкових етапах його реалізації з метою забезпечення можливості його успішного виконання.

По-друге, ефективність планування залежить від рівня відповідності сформованих планів банку умовам зовнішнього середовища, а саме соціально-економічним параметрам, законодавчому полю, розвиненості конкурентних відносин, фінансового ринку та інше. Це досягається шляхом кількісної оцінки зовнішніх чинників через призму діяльності банківської установи, ураховуючи їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Однак важливими є не лише комплексність аналізу, а й методика врахування даних ендогенних факторів при складанні тактичних та оперативних планів.

Характерним для вітчизняних банків є детальне оцінювання і врахування зовнішнього середовища банківської установи на етапі формування стратегічної програми розвитку, однак суттєве зниження його вагомості при прийнятті управлінських рішень у процесі її реалізації. Перш за все це стосується факторів соціально-економічного розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць держави на етапі реалізації регіональної політики банку. Економічні аспекти розвитку регіонів держави відіграють другорядну роль як в аспекті формування банківських активів, так і розвитку мережі регіональних підрозділів. Частково це спричинено активізацією діяльності банків України щодо розвитку сегмента роздрібного банкінгу, необхідною умовою успішності якого передусім є сильна соціальна компонента. Однак, незважаючи на вузьку спеціалізацію переважної більшості вітчизняних банків, при прийнятті рішень щодо напрямів, спеціалізації та активності діяльності банківської установи на ринку мають обов'язково враховуватися результати комплексного оцінювання зовнішнього середовища, включаючи економічний аспект. Звичайно, рівень соціального розвитку є відображенням результатів економічних перетворень у державі та/або регіонах, однак лише його дослідження не здатне сформулювати чіткого представлення про рівень розвитку країни або окремих територіальних одиниць. Зокрема, це стосується виробничої спеціалізації, рівня капіталовкладень, розвитку експортно-імпорتنих послуг, місця регіону у формуванні внутрішнього валового продукту та ін. Така інформація є важливою як при розвитку продуктового ряду, що буде запропонований на даному ринку банківськими підрозділами, так і в процесі розвитку мережі регіональних

представництв банку, тобто є необхідною при організації діяльності банківської установи в регіоні. Поверхневе оцінювання регіональних ринків, нехтування економічними особливостями регіонів держави є характерним для переважаючої більшості банків України. Проблема має місце також на етапі планування (тактичного та/або оперативного) діяльності банківської установи, що обґрунтовує необхідність наукових досліджень у цьому напрямі, ураховуючи тісний зв'язок між якістю планування, фінансовою ефективністю банківської діяльності та конкурентоспроможністю банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На фоні численних ґрунтовних праць, присвячених плануванню в банку, недостатньо дослідженим зостається процес планування на рівні банківських структурних підрозділів (філій), а саме його науково-прикладний аспект.

Процес планування в банку в загальному варіанті має трирівневе представлення: на рівні банку в цілому; на рівні підрозділів та функціонально-операційному. Вони є взаємопов'язаними, тобто зміни на будь-якому рівні автоматично впливають на інші та відповідно на загальний план банку.

З позицій централізації планування на рівні «банк – підрозділ» існує два протилежні методичні підходи щодо розв'язання проблеми, а саме розроблення загального плану банку «згори донизу» (планові показники розробляють на рівні вищого керівництва банку та доносять до його підрозділів як обов'язкові до виконання) і «знизу догори» (кожен із підрозділів подає на розгляд керівництва свої плани, які є підставою для формування загального плану банку). Доречність та ефективність їх використання залежать як від умов зовнішнього середовища, так і внутрішніх особливостей організації діяльності банку. Щодо зовнішніх чинників, то, на думку О. А. Кириченка і В. І. Міщенко, використання методу «знизу вгору» є особливо ефективним в умовах довгострокового стабільного функціонування банку [1, с. 210], що уможливується лише за відсутності різких змін зовнішніх умов, які є поза сферою прямого впливу банків другого рівня. Це стосується державного регулювання, стабільності національної грошової одиниці, приросту економічного зростання та ін.

Щодо підходу «згори донизу» його використання, на думку вчених, є доцільним в умовах необхідності швидкого реагування на зміни умов діяльності або оперативного коригування власних дій [1, с. 210].

Зауважимо, що в банківській практиці виділяють кілька технологій планування, а саме: багатоваріантний, інтеграційний підхід

і планування «від досягнутого». Останній є найпоширенішим у вітчизняній банківській практиці, який передбачає формування планів, виходячи з фактичних результатів діяльності банку в попередньому періоді. Найвиразнішою перевагою підходу «від досягнутого» в порівнянні з іншими є його ефективність як в умовах стабільного бізнесу, так і в разі ускладненості процесу означення перспектив діяльності банківської установи. До інших характеристик цієї технології, які обґрунтовують доцільність її використання на всіх рівнях банківського планування, віднесемо диференційований підхід, який досягається шляхом урахування індивідуальних фактичних результатів підрозділів щодо виконання планових завдань у розрізі відповідних напрямів. Це сприяє посиленню узгодженості планових завдань банку потенційним можливостям структурних підрозділів щодо їх виконання і, як результат, підвищенню якості системи планування банку.

Інша технологія, яка знаходить своє впровадження в банках України та є протилежною до вищеописаної, полягає в установленні ідентичних коефіцієнтів приросту відповідних напрямів банківської діяльності для всіх підрозділів. На думку автора, використання такої методики планування є можливим лише в умовах: низького рівня соціально-економічної диференціації регіонів країни; рівнонапруженого конкурентного тиску в розрізі регіональних ринків; довгострокової стабільності на фінансовому ринку; рівносильності потенціалів регіональних структур банку. В умовах України використання цієї технології можливе лише невеликими банками, оскільки відносна рівнозначність потенціалів регіональних банківських представництв частково нівелюватиме негативний вплив недотримання інших вимог. Незважаючи на ці зауваження, на нашу думку, диференційований підхід має беззаперечну перевагу перед використанням єдиних коефіцієнтів, оскільки однією з передумов успіху в умовах ринку є врахування індивідуальних параметрів суб'єктів економічних відносин, що стосується не лише дистанційної оцінки партнерів та потенційних клієнтів, а також набуває актуальності на етапі планування власної діяльності.

Аналіз економічної літератури на предмет дослідження особливостей прикладного аспекту планування діяльності регіональних банківських представництв не виявив конкретних методичних науково обґрунтованих розробок. Так, у роботі Ю. Овдій розкрито зміст етапів банківського планування з виділенням рівня «банк – підрозділ» [6, с. 12]. У дослідженні виділені основні завдання, які вирішуються у процесі підготовки планів

філіями, однак виклад матеріалу має загальний характер і не містить опису конкретних методичних підходів. Ю. Потійко приділяє увагу розкриттю призначення та сутності бізнес-планування в банку [7]. Проблематика висвітлюється автором також з урахуванням відокремлених підрозділів, однак акцент робиться не на процес планування їх діяльності, а на порядок реалізації попередньо затверджених фінансових завдань. Аналогічні зауваження стосуються роботи [2]. У роботі [4] Н. М. Куніцина, Л. І. Ушніцький, А. В. Малеева, досліджуючи теоретико-методичні основи бізнес-планування в банку, регіональному аспектові приділяють увагу лише в контексті оцінювання конкурентного середовища та місця банківської установи на фінансовому ринку регіону. При цьому механізм планування в банку розкрито з організаційної точки зору, а методика складання плану діяльності банківської установи викладена на теоретичному рівні. На особливу увагу заслуговує робота Ю. Селезньова, в якій детально розкрито механізм планування діяльності банківських філій [8]. Однак, поряд з обґрунтуванням необхідності врахування макроекономічних показників, автором не враховуються економічні характеристики території функціонування філії.

Метою статті є удосконалення методичного підходу до визначення планових показників діяльності банку у контексті управління кредитним ризиком.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Серед усіх проаналізованих праць винятком є дослідження П. Жука [3, с. 120–126], в якому провідним фахівцем теорії і практики зроблена спроба наукового розв'язання проблеми. Науковець обґрунтував необхідність впровадження об'єктивного, рівнонапруженого планування діяльності банку з урахуванням фінансово-економічних можливостей територій розташування структурних підрозділів. За технологію планування автор обрав методику «від досягнутого», при цьому вхідні дані, а саме попередньо досягнуті результати банківських підрозділів, зважуються на коефіцієнт соціально-економічного потенціалу регіону і коефіцієнт (частку) підрозділу у фактично досягнутому показнику банку в попередньому до планового періоду. Головним акцентом розробленого методу є диференційований підхід до процесу планування діяльності регіональних підрозділів банку: ураховуються не лише їхні внутрішні можливості до реалізації поставлених банком завдань, а й параметри зовнішнього середовища фінансової установи, зокрема соціально-економічні характеристики території (регіону). До того ж автором роботи [3] зауважено на необхідності

запровадження диференційованого підходу до врахування факторів зовнішнього середовища банку в регіоні, а саме: при формуванні планових завдань на виконання обсягів відповідних операцій, споживачами яких є фізичні особи, П. Жук пропонує використовувати коефіцієнт соціально-економічного потенціалу області; для юридичних осіб – коефіцієнт її економічного потенціалу. Коефіцієнти розраховуються як середньоарифметичне часток відповідних регіонів у загальноукраїнських соціально-економічних показниках. Так, при визначенні коефіцієнта економічного потенціалу регіону беруться до уваги: частка області у виробництві промислової та сільськогосподарської продукції країни; в обсязі оптового та роздрібного товарообороту; в обсязі валової доданої вартості. Щодо коефіцієнта соціально-економічного потенціалу регіону враховують частку області в загальній чисельності населення; обсязі грошових доходів населення та обсязі заощаджень населення України. У загальному варіанті плановий показник на період планування для і-го структурного підрозділу (відділення, філії, дирекції) визначається за формулою:

$$P_{pi} = P_k \frac{K_{te} + K_t}{2}, \quad (1.1)$$

де P_{pi} – плановий показник і-го структурного підрозділу за певним напрямом (залишки коштів, обсяг кредитування);

P_k – консолідований план банку за цим напрямом;

K_{te} – коефіцієнт економічного або соціально-економічного потенціалу регіону;

K_t – коефіцієнт (частка) підрозділу у фактично досягнутому показнику банку за цим напрямом у попередньому до планового періоду.

Розроблений підхід є можливим до використання не лише у процесі планування діяльності регіональних філій або дирекцій банку, а й кожної окремої структурної одиниці, яка їм підпорядковується.

Однак, поряд із вищеописаними позитивами, існує низка суттєвих недоліків, які ставлять під сумнів можливість широкого використання цього підходу у сфері планування діяльності банківських регіональних підрозділів. Так, уточнення потребує: 1) перелік параметрів, які треба враховувати у процесі визначення планових показників діяльності регіональних представництв банку; 2) математична формалізація моделі.

Щодо першого зауваження, на нашу думку, до чинників, які уможливають і сприяють виконанню планових завдань регіональними підрозділами банку, окрім визначених у роботі [3], слід віднести публічний рейтинг підрозділу

(відділення, філії, дирекції) і рівень інтенсивності банківської конкуренції в регіоні. Тобто пропонується розширити перелік внутрішніх і зовнішніх чинників, що враховуються при формуванні планових завдань банківських підрозділів. Так, характеристика внутрішніх можливостей банківських регіональних підрозділів буде представлена двома параметрами: часткою підрозділу у фактично досягнутому показнику банку за певним напрямом у попередньому до планового періоду і рівнем його публічного рейтингу. Останній являє собою всебічну оцінку діяльності підрозділу суб'єктами економічних відносин, які діють у даному регіоні. Як результат, рівень публічного рейтингу підрозділу безпосередньо пов'язаний із розвиненістю його клієнтської бази, а тому кількісно може бути представлений як частка відповідного сегмента фінансового ринку, що завойована цим банківським підрозділом. Вважаємо, що рівень публічного рейтингу регіонального банківського підрозділу доцільно визначати в розрізі клієнтських груп, наприклад, юридичних і фізичних осіб. Щодо фінансових сегментів, то у випадку банків України достатньо обмежитися ринком кредитів і депозитів. Очевидним є, що рейтинг підрозділу в регіоні може не збігатися з рейтингом банку на фінансовому ринку країни. Щодо врахування зовнішнього середовища банківських підрозділів, то, окрім рівня розвитку соціально-економічної сфери регіону, також треба враховувати характеристики фінансового сектору, зокрема рівень інтенсивності банківської конкуренції, що склалася на регіональному ринку. Використання зазначених параметрів при формуванні планових завдань для банківських регіональних підрозділів сприятиме підвищенню їхньої обґрунтованості, оскільки враховуватимуться як внутрішні можливості підрозділу, так і соціально-економічний та фінансово-економічний потенціал регіону. Це, як результат, позитивно вплине на ефективність регіональної діяльності банку за основними напрямами.

Детальніше призначення кожного з означених параметрів та ефект від використання вдосконаленого підходу планування діяльності регіональних підрозділів банку подано на рис. 1.1.

Інше зауваження стосується самої математичної моделі, яка запропонована П. Жуком, а саме підходу до зважування консолідованого плану банку на рівень внутрішнього і зовнішнього потенціалу банківського підрозділу [формула (1.1)]. Коефіцієнт зважування подається як середньоарифметичне рівня попередніх результатів підрозділу та соціально-економічного

або економічного потенціалу регіону. Він відображає частку консолідованого плану банку, яка представляється для підрозділу як планове завдання. Однак, на нашу думку, запропонований підхід до розрахунку цього коефіцієнта зважування є хибним. Його використання можливе лише в разі близькості значень коефіцієнтів K_e та K_r . У разі, коли один із коефіцієнтів у кілька разів перевищує інший, тоді використання їхнього середньоарифметичного значення призводить до утворення значної похибки і, як результат, до формування нереальних планів: завищених, якщо K_e суттєво перевищує K_r , і занижених за оберненої їй ситуації. Перший випадок є характерним для невеликих та/або банків зі стриманою помірною політикою щодо нарощування обсягів активнопасивних операцій.

У результаті проведеного критичного аналізу запропоновано таку модель формування планового завдання регіональних підрозділів банку за основними напрямками їх діяльності (обсяг кредитування, обсяг залучених коштів і т. п.):

$$P_{pi} = \frac{P_k \times F_{pi} \times (1 + R_i) \times (1 + K_e)}{I}, \quad (1.2)$$

де P_{pi} – плановий показник і-го підрозділу банку за певним напрямом;

P_k – консолідований план банку за цим напрямом;

F_{pi} – частка підрозділу у фактично досягнутому показнику банку за цим параметром у попередньому періоді;

R_i – частка ринку (рівень публічного рейтингу) і-го підрозділу банку в регіоні в попередньому періоді;

K_e – коефіцієнт соціально-економічного або економічного потенціалу регіону;

I – коефіцієнт інтенсивності банківської конкуренції в регіоні.

Зауважимо, що тестування методичного підходу на предмет можливості впровадження у практичну діяльність банків та ефективності в аспекті підвищення якості системи управління конкурентоспроможністю банку, зокрема на регіональному ринку, потребує попереднього уточнення деяких параметрів розробленого підходу [формула (1.2)]. Це стосується коефіцієнта соціально-економічного та економічного потенціалу регіону, а також коефіцієнта інтенсивності банківської конкуренції в регіоні. Щодо першого, та його диференціація пояснюється типом клієнтської групи, для якої передбачено визначити планові обсяги відповідних банківських операцій, що мають бути реалізовані регіональними підрозділами. Тобто при плануванні діяльності банку (його регіональних

підрозділів) на ринку корпоративних клієнтів доцільно враховувати економічні показники регіону, а в разі формування планового завдання за фінансовими продуктами для фізичних осіб – соціально-економічні параметри. Більш детально особливості їх розрахунку подано в табл. 1.1.

Щодо коефіцієнта інтенсивності банківської конкуренції в регіоні зауважимо, що відповідно до економічного змісту запропонованої моделі та її параметрів цей показник відображає рівень сприятливості фінансового сектору для регіональних підрозділів даного банку щодо підвищення ринкових позицій на регіональному ринку, їх частки в загальних результатах банківської установи. Саме тому, на нашу думку, як цей параметр доцільно використати введений автором показник загальної насиченості регіону банківськими інститутами. Його тестування у процесі оцінювання інтенсивності банківської конкуренції в розрізі регіонів України підтвердило практичну цінність введеного показника, а отримані результати ранжирування регіонів країни за ознакою насиченості їх території банківськими установами є збісними з результатами методичного підходу Національного банку України щодо групування областей за критерієм концентрації банківського бізнесу на їхній території [5]. У контексті авторських пропозицій щодо вдосконалення науково-прикладного аспекту процесу визначення планових показників регіональних підрозділів банку використання введеного показника загальної насиченості регіону банками як коефіцієнта інтенсивності банківської конкуренції в регіоні забезпечить урахування стану розвитку банківського сегмента в області. Останнє перебуває у зворотній залежності зі здатністю банку в особі його регіональних підрозділів до реалізації фінансових продуктів, що знайшло своє формалізоване відображення в розробленому підході [формула (1.2)]. Коефіцієнт інтенсивності банківської конкуренції в регіоні пропонуємо визначати так:

$$K_j^A = \frac{E_{\text{сaa}}}{2K_j^A + K_j^O} \quad (1.3)$$

де K_j^A – показник насиченості j-го регіону банками – юридичними особами;

K_j^O – показник насиченості j-го регіону банківськими філіями.

При цьому:

$$K_j^A = \frac{A_j}{\sum_{j=1}^N A_j} \div \frac{H_j}{\sum_{j=1}^N H_j}; \quad (1.4)$$

$$K_j^{\hat{o}} = \frac{\hat{O}_j}{\sum_{j=1}^N \hat{O}_j} \div \frac{H_j}{\sum_{j=1}^N H_j} \quad (1.5)$$

де $K_j^{\hat{A}}$, $K_j^{\hat{O}}$ – показники насиченості регіону банками – юридичними особами та банківськими філіями відповідно;

A_j – кількість діючих банків – юридичних осіб у j-му регіоні;

O_j – кількість діючих банківських філій у j-му регіоні;

H_j – чисельність населення j-го регіону;

N – кількість регіонів країни.

Окрім зазначених показників, які характеризують зовнішнє середовище банку на регіональному ринку і відображають потенціал

регіону щодо діяльності банку на даній території, автором також обґрунтовано необхідність урахування позицій відповідного підрозділу банку на цьому ринку. Кількісно цей параметр визначається як частка ринку банківського підрозділу в попередньому до планового періоду.

Інше питання, яке потребує методичного уточнення, – це процедура визначення ключового параметра технології планування «від досягнутого», а саме частки регіонального підрозділу в загальному показнику банку за певним напрямом діяльності. Відомо, що результати діяльності банку не можуть характеризуватися виключно стабільною висхідною динамікою, що обґрунтовується як впливом конкурентного середовища, так і специфікою банківської

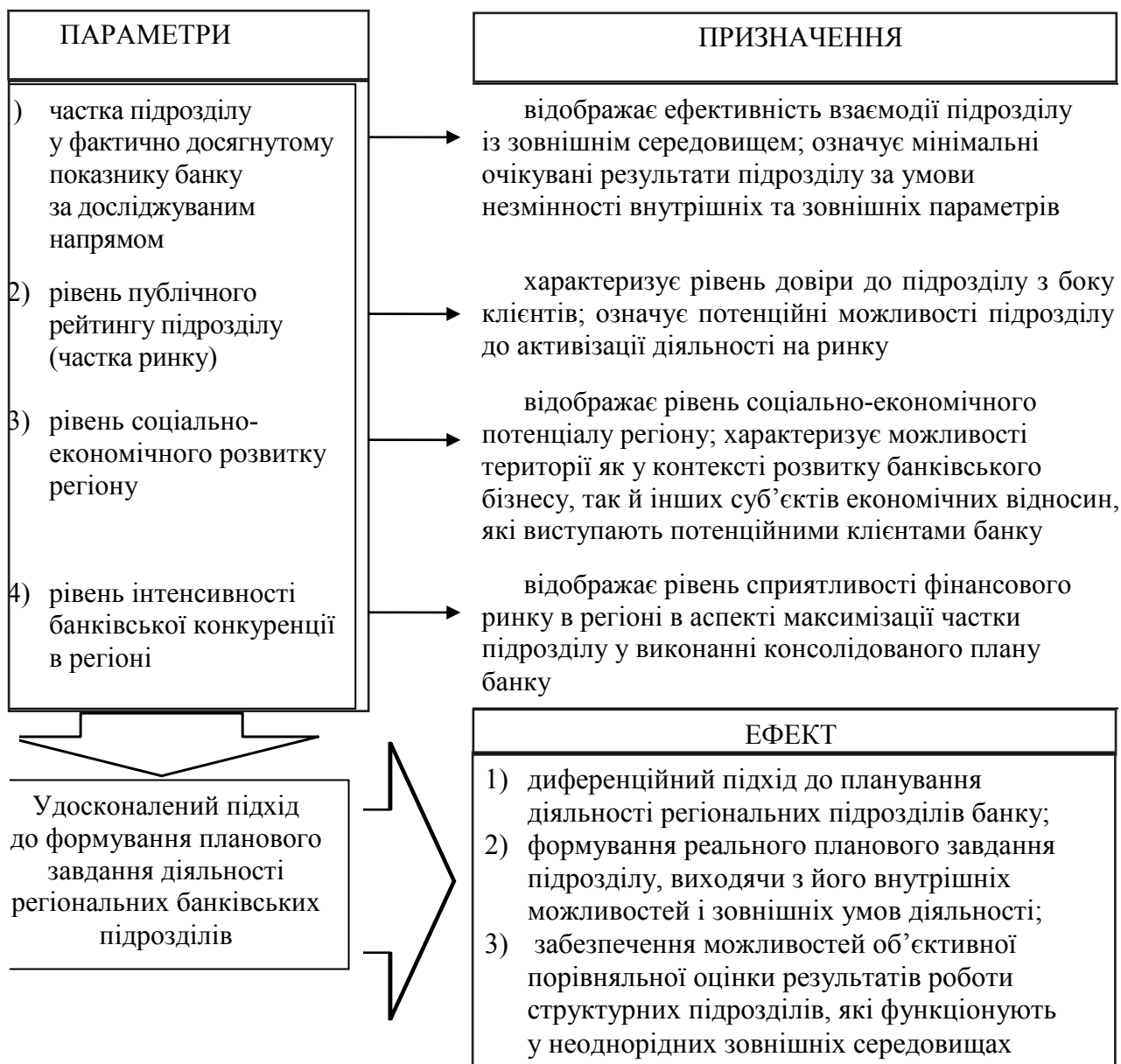

Рис. 1.1. Параметри вдосконаленого підходу до планування діяльності регіональних банківських підрозділів

Таблиця 1.1

Структура та алгоритм розрахунку коефіцієнтів економічного та соціально-економічного потенціалу регіону

Назва показника	Вхідні дані	Порядок розрахунку
Коефіцієнт економічного потенціалу регіону	Частка регіону в: 1) обсязі реалізованої промислової продукції (робіт, послуг); 2) обсязі валового внутрішнього продукту; 3) обсязі капітальних інвестицій	Середньоарифметичне значення зазначених у графі 2 показників
Коефіцієнт соціально-економічного потенціалу регіону	Частка регіону в: 1) обсязі сукупних доходів населення; 2) обсязі заощаджень населення (банківські вклади); 3) обсязі роздрібного товарообороту підприємств; 4) чисельності населення	Середньоарифметичне значення зазначених у графі 2 показників

діяльності. Так, залучення до обслуговування великого клієнта одночасно відобразиться на підвищенні позицій цього підрозділу на ринку та переоцінці його частки в загальних показниках банку. При цьому подібні зміни можуть мати як довго-, так і короткостроковий характер. Останнє є підставою стверджувати про помилковість використання як базового параметра технології «від досягнутого» фактичні результати банківських підрозділів виключно в періоді, попередньому до планового. У разі короткострокових змін у результатах діяльності підрозділу використання описаної методики планування сприятиме формуванню необґрунтованих планових завдань. З метою нівелювання цього негативного впливу на майбутні планові завдання автор пропонує використовувати середньоарифметичне значення часток підрозділу у фактично досягнутому показнику банку за кілька попередніх періодів. На нашу думку, протяжність такого періоду повинна становити три місяці, що забезпечить можливість чіткої ідентифікації подій короткострокового впливу. Використання рекомендацій у процесі визначення планових обсягів операцій банківських регіональних підрозділів забезпечить планомірну адаптацію до змін значимості діяльності регіональних підрозділів банку. Зауважимо, що за умови короткострокового характеру змін це практично не відобразиться на планових показниках регіональних підрозділів.

На думку автора, використання цього підходу створить можливості для формування реального планового завдання банківських регіональних підрозділів, забезпечить справедливий розподіл планових показників між ними відповідно до фінансово-економічного потенціалу території

їх розміщення, а також можливість об'єктивної порівняльної оцінки результатів роботи регіональних структурних підрозділів банку, які функціонують у неоднорідних зовнішніх середовищах. Актуальність і необхідність об'єктивного, рівнонапруженого планування діяльності регіональних підрозділів банківської установи пояснюється тісним зв'язком між рівнем обґрунтованості планових завдань (щодо потенціалу банку, його підрозділів і території їх розміщення) та кінцевими результатами банківських регіональних представництв. Зокрема, необґрунтовані завищені плани в поєднанні з існуючою банківською практикою тісної прив'язки фонду матеріального стимулювання працівників регіональних підрозділів банку до відсотка виконання ними плану негативно впливають на якість активів, зокрема кредитів. Це є результатом нехтування банківськими працівниками основами банківництва у процесі стрімкого нарощування відповідних статей балансу: лояльність до клієнтів на етапі оцінки їхньої кредитно- та платоспроможності; порушення правил ідентифікації клієнта, що в подальшому обмежує можливості банку щодо організації ефективного моніторингу на предмет виконання клієнтом умов договору. Подібні дії мають різні причини, однак певною мірою також спричинені матеріальною зацікавленістю працівників до повного виконання плану, що в результаті призводить до зниження ефективності діяльності як регіональних підрозділів, так і банку в цілому.

У процесі тестування цієї моделі ми прийшли до висновку, що саме їхнє одночасне використання (технології «від досягнутого» та авторського підходу) дозволяє досягнути максимального

ефекту і дає можливість визначити допустимі межі коливання результатів діяльності банку. При цьому планування «від досягнутого» визначає верхню межу, відображаючи найбільш очікувані обсяги виконання, виходячи з попередніх результатів діяльності. Установлення граничних меж коливання фактичних результатів банку сприяє підвищенню якості контролю за діяльністю банківської регіональної мережі. Також за таких умов ми отримуємо можливість перевірки системи планування банку на адекватність щодо стану зовнішнього фінансово-економічного середовища (рис. 1.2). Що вужчим є інтервал, то більш скоординованою є банківська діяльність і система планування зокрема.

Слід зауважити, що в цьому контексті ми отримуємо не лише ознаку якості системи планування, а й характеристику рівня ризику банківської діяльності. Таким чином отримуємо другу сферу використання цього підходу: інструмент удосконалення системи контролю та моніторингу банківської діяльності на регіональному сегменті фінансового ринку. Так, банк шляхом установлення значення максимального відхилення від нижньої межі забезпечить обмеження надмірного ризику банківської діяльності. Це може бути реалізовано або на рівні головного банку, або делеговано такі повноваження банківським регіональним філіям. Окрім цього, вважаємо цей підхід ефективним інструментом ризик-менеджменту в контексті виявлення і попередження банківських ризиків, перш за все, маємо на увазі кредитний, операційний

і ризик репутації.

Конкретизуємо місце підходу в контексті управління портфельним кредитним ризиком. Так, першоджерелом портфельного кредитного ризику є індивідуальний кредитний ризик, який визначається ймовірністю дефолту позичальника. Останнє передусім залежить від ключових елементів діяльності позичальника. На нашу думку, на рівень індивідуального кредитного ризику і, як результат, портфельний кредитний ризик також впливають аспекти фінансового менеджменту в банку. Так, процес розроблення змісту та умов кредитних продуктів, на нашу думку, безпосередньо впливає на ймовірність виникнення морального ризику, на який наражається банк через небажання позичальника вчасно та в повному обсязі відповідати за своїми зобов'язаннями.

Інший аспект – це технологія планування, що впроваджена в систему управління банку. Вважаємо, що завищені, економічно необґрунтовані плани мають безпосередній вплив на рівень кредитного ризику та в кінцевому підсумку на якість кредитного портфеля банку. Вважаємо, що основним чинником, який трансформує необґрунтовану систему планування в надмірний кредитний ризик, – це людський фактор, який впливає на фінансові показники банку через дію операційного ризику (у цьому контексті операційний ризик мислимо як внутрішнє шахрайство працівників банку). Сила взаємозв'язку «система планування – операційний ризик – кредитний ризик» підвищується під впливом зміни підходів до ведення банківського

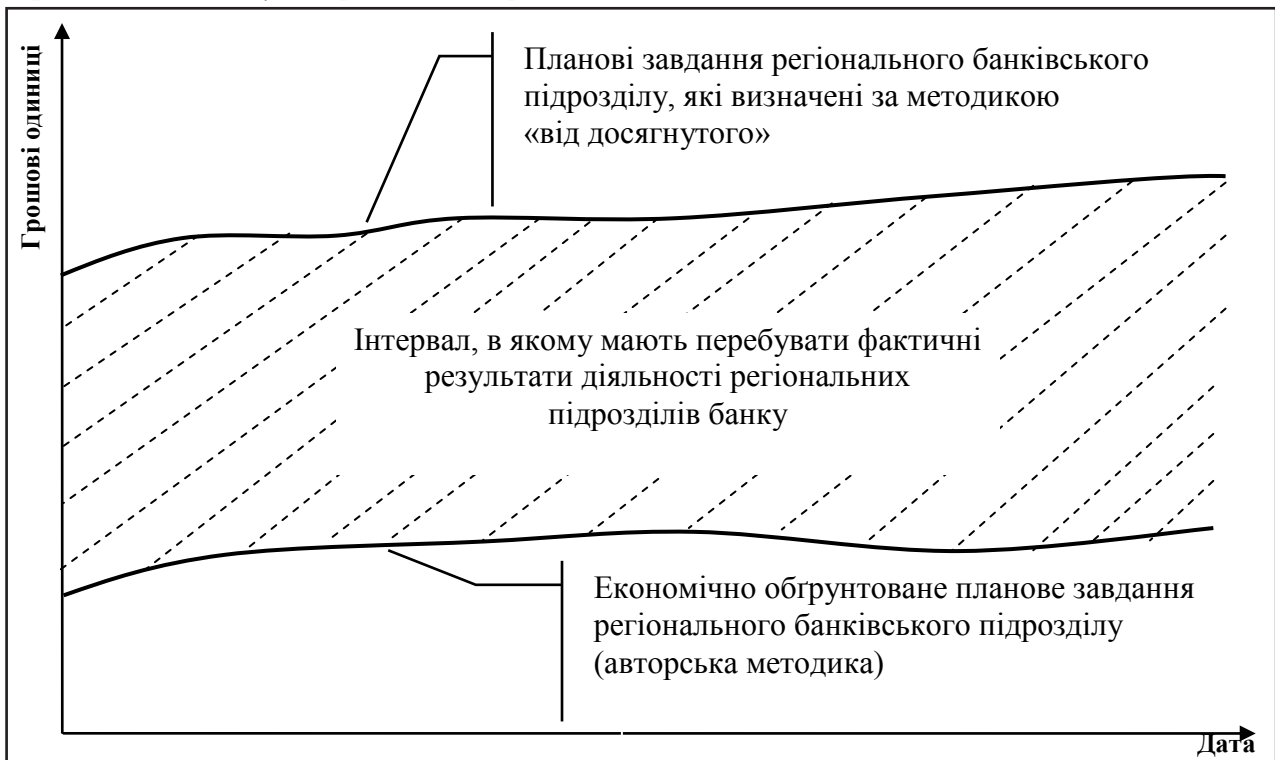

Рис. 1.2. Зміст запропонованого підходу

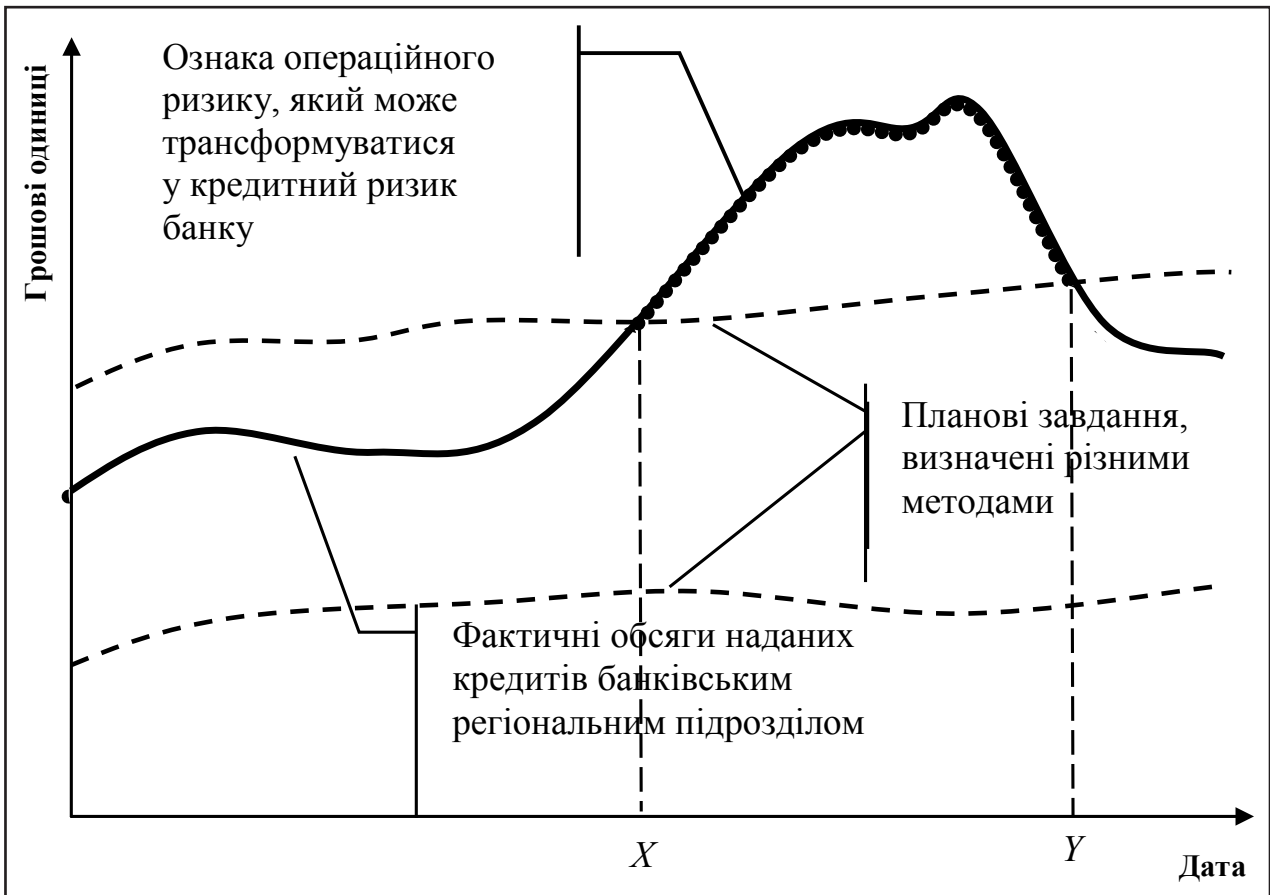

Рис. 1.3. Механізм завчасного виявлення операційного ризику банку в аспекті його кредитної діяльності (регіональний аспект)

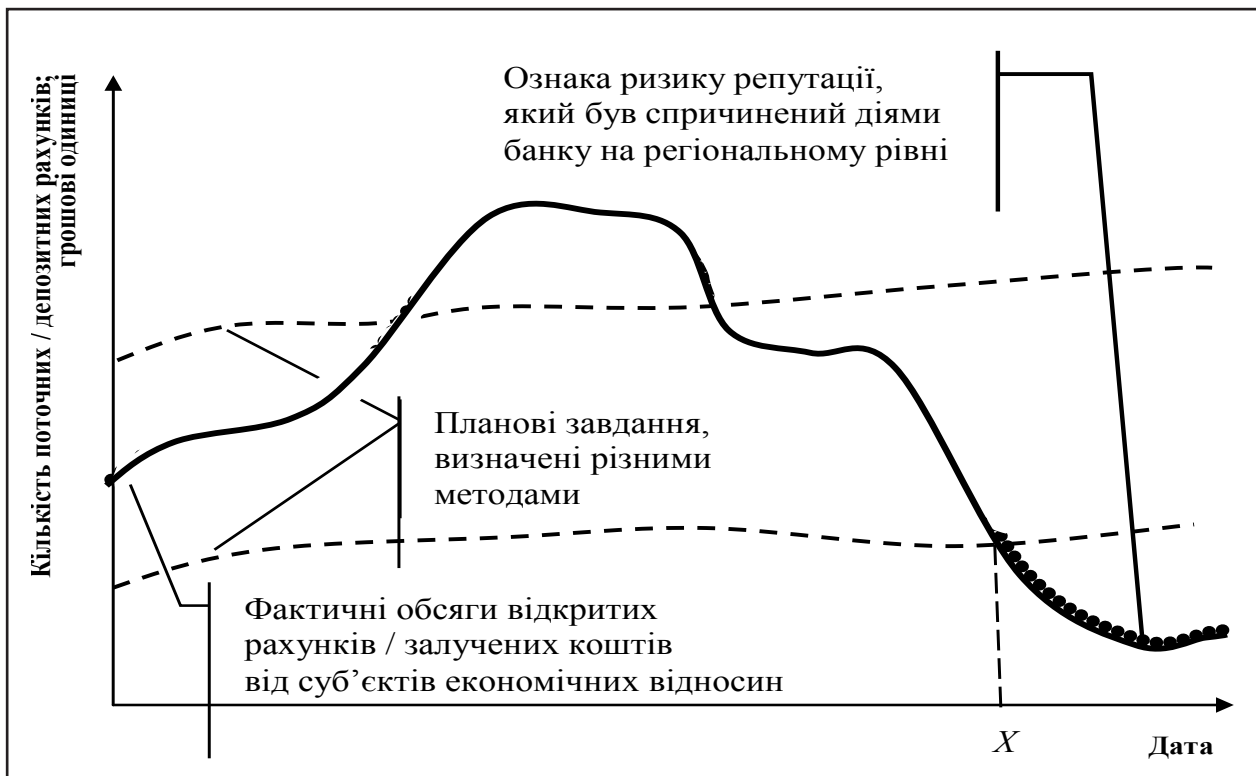

Рис. 1.4. Механізм завчасного виявлення ризику репутації банку в аспекті його депозитної діяльності (регіональний аспект)

бізнесу. Так, посилення банківської конкуренції на фінансовому ринку, підвищення вимог до банківського обслуговування з боку суб'єктів ринку, необхідність організації комплексного задоволення фінансових потреб клієнтів обумовило поступове перетворення банків на регіональному рівні в точки продажу фінансових продуктів. На рівні найбільших і системних банків спостерігається їхній перехід на функціонування як фінансових супермаркетів. За цих змін для банківської установи першочерговим завданням є продаж послуг у запланованих обсягах. Останнє, у свою чергу, обґрунтовує тісний взаємозв'язок між неправильно обраною технологією планування і рівнем кредитного ризику. Проблема посилюється під впливом сучасних особливостей менеджменту персоналу, а саме підходів до оплати праці працівників банку, фонд якого безпосередньо визначається рівнем виконання поставлених планів. Це, як результат, може стимулювати працівників до порушення інструкцій, недотримання принципів кредитування як на етапі оцінювання клієнта, так і протягом моніторингу кредитних справ.

Більш детально розкриємо можливості запропонованого підходу і його місця в аспекті підвищення ефективності кредитного ризик-менеджменту. Так, попередньо було обґрунтовано доречність паралельного використання двох технологій – «від досягнутого» і запропонованої автором. У результаті отримується інтервал, в межах якого мають перебувати фактичні результати діяльності банку (див. рис. 1.2).

Розкриємо механізм використання цього підходу в аспекті кредитного ризик-менеджменту. Зауважимо, що методичний підхід розроблено для попередження кредитного ризику на рівні регіональних підрозділів банку. Ознакою ймовірності його надмірного підвищення є перевищення обсягів кредитування верхньої межі, яка розраховується за технологією «від досягнутого». Наочно це представлено на рис. 1.3. Тобто об'єктом моніторингу є обсяги наданих кредитних операцій. Виявлення факту перевищення обсягів кредитування верхньої межі має стати підставою для дослідження причин, зокрема, повинна бути проведена перевірка якості процесу кредитування, тобто його відповідності базовим принципам.

Отже, цей підхід дозволяє виявити перші ознаки операційного ризику та прийняти управлінські рішення щодо попередження його впливу на фінансові результати банку, зокрема шляхом його трансформування у кредитний ризик і, як результат, збитки за кредитними операціями.

Також ми вважаємо, що доцільним є використання цього підходу для виявлення ризику репутації (маємо на увазі ризик, що спричиняється певними діями або бездіяльністю банківських регіональних філій / відділень). Цей вид ризику перш за все впливає на кількість та обсяг поточних і депозитних рахунків. Саме тому ми досліджували цей аспект у контексті банківської депозитної діяльності (рис. 1.4). Ми вважаємо, що тенденція, яка зображена на рисунку (недосягнення нижньої межі щодо обсягів акумулювання коштів клієнтів), може ідентифікуватися як ознака ризику репутації банку на регіональному сегменті фінансового ринку.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження та апробації авторської моделі на предмет її практичної значущості і доцільності використання у практиці банків у процесі кредитного ризик-менеджменту, зауважимо, що цей підхід:

1) дозволяє визначити реальний економічно обґрунтований план щодо обсягів банківських операцій (як пасивних, так і активних), ураховуючи рейтингові позиції підрозділів даного банку в регіоні;

2) дає можливість визначити рівень відповідності кредитної діяльності банку на регіональних ринках реальному платоспроможному попитові суб'єктів економічних відносин, ураховуючи рівень соціально-економічного розвитку даних регіонів. Це в комплексі з якісною методикою оцінювання кредито- і платоспроможності клієнта, ефективною системою внутрішнього контролю, професійною відповідальністю працівників сприятиме підвищенню якості кредитного портфеля банку;

3) використання разом із методикою планування «від досягнутого» дає можливість визначити «коридор значень» планових обсягів, у межах якого мають бути фактичні результати банківських регіональних підрозділів. Установлення максимально допустимого рівня відхилення результатів діяльності регіональних банківських підрозділів від нижньої межі сприятиме підвищенню якості управління діяльністю регіональної мережі банку, контролю за результатами та якістю її діяльності, а також забезпечує банк можливістю оперативного відстеження динаміки потенційного кредитного, операційного та ризику репутації;

4) дає можливість об'єктивно оцінювати результати підрозділів за певним напрямом діяльності, які функціонують в економічно неоднорідних регіонах.

Список використаних джерел

1. Кириченко О. А. Банківський менеджмент : підручник / О. А. Кириченко, В. І. Міщенко, В. П. Щербань, А. П. Яценюк, І. В. Гіленко та ін. ; за ред. О. А. Кириченка, В. І. Міщенка. — К. : Знання, 2005. — 831 с. (16)
2. Бушуєва І. В. Особливості планування банківської діяльності в умовах перехідної економіки / І. В. Бушуєва, Г. І. Сп'як // Формування ринкових відносин в Україні. — 2002. — № 1. — С. 49–54. (47)
3. Жук П. Планування діяльності підрозділів банку з урахуванням особливостей території їх розташування / П. Жук // Регіональна економіка. — 2003. — № 3. — С. 120–126. (126)
4. Куницына Н. Н. Бизнес-планирование в коммерческом банке / Н. Н. Куницына, Л. И. Ушвицкий, А. В. Малеева. — М. : Финансы и статистика, 2002. — 304 с. (195)
5. Люзьяк М. Е. Методика комплексного аналізу рівня регіональної диференціації розвитку вітчизняної банківської системи / М. Е. Люзьяк // Вісник Хмельницького національного університету. — 2008. — № 5. — С. 146–152. (217)
6. Овдій Ю. Планування – актуальне завдання банків України / Ю. Овдій // Вісник Національного банку України. — 2000. — № 7. — С. 10–12. (252)
7. Потійко Ю. Особливості бізнес-планування діяльності комерційного банку / Ю. Потійко // Вісник Національного банку України. — 2003. — № 2. — С. 43–45. (286)
8. Селезньов Ю. Розробка стратегічних і фінансових планів для банківських філій / Ю. Селезньов // Банківська справа. — 2001. — № 1. — С. 28–35. (329)

УДК 336.71

КРЕДИТ «ОВЕРНАЙТ» ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ

CREDIT «OVERNIGHT» AS TOOL BANK REFINANCING

Наталія Миколаївна ПАНТЄЛЄЄВА

кандидат технічних наук, доцент, докторант
доцент кафедри фінансів Черкаського інституту банківської справи
УБС НБУ (м. Київ)
nnp-k@mail.ru

Nataliya M. PANTIELIEIEVA

Ph.D. in Technical Sciences
Associate Professor of Financing Department,
Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking
of the National Bank of Ukraine

Анатолій Миколайович ХАРЧЕНКО

викладач кафедри фінансів Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
Kharchenko85@gmail.com

Anatoliy M. KHARCHENKO

Lecturer of Finance Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National
Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті проаналізовано надання Національним банком України кредитів «овернайт» комерційним банкам протягом трьох останніх років. Досліджено зміни середньозважених відсоткових ставок на міжбанківському ринку і ставки НБУ, зазначено їх вплив на обсяги рефінансування.

Summary. The article analyzes the Bank of overnight credits to commercial banks during the last three years. The changes weighted average interest rates on the interbank market and the Bank rate and indicated its impact on the volume of bank refinancing.

Ключові слова: рефінансування, інструменти рефінансування, міжбанківський ринок, міжбанківський кредит, ставка рефінансування, кредит «овернайт».

Key words: refinancing, refinancing instruments, interbank market, interbank credit, refinancing rate, credit «overnight».

Постановка проблеми. Насьогодні однією з головних умов стабільного економічного зростання є надійність і фінансової стійкості банківської системи, яка забезпечується через дотримання відповідних параметрів ліквідності окремої банківської установи, що в цілому впливає на всю систему. Зниження рівня ліквідності банківської системи призводить до нездатності банків задовольняти потреби клієнтів, що в кінцевому рахунку може викликати дисбаланс у грошово-кредитній політиці та в розвитку національної економіки. Для недопущення таких негативних наслідків Національний банк України

у рамках здійснення грошово-кредитної політики проводить операції з рефінансування комерційних банків. Серед інструментів рефінансування важливе місце посідають кредити овернайт, які надаються через постійно діючу лінію рефінансування. Актуальність дослідження цієї теми зумовлена важливістю кредитів овернайт як інструмента рефінансування комерційних банків.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Аналіз останніх публікацій свідчить про значну увагу вітчизняних учених до проблем банківської ліквідності і методів її регулювання. Зокрема, С.

Буковинський, А. Вожжов, І. Волошин, В. Геєць, А. Єпіфанов, Л. Рябініна, Г. Карчева, О. Костюкевич, В. Корнівська, І. Лис, О. Малахова, В. Міщенко, А. Мороз, О. Кіреев, І. Пасічник, Л. Примостка, В. Стельмах, Г. Салтикова, А. Сомик досліджували питання банківської ліквідності і роль НБУ в її підтримці, сучасну практику рефінансування банків. У своїх працях зазначені автори детально аналізують роль монетарної політики у розвитку банківської системи, оцінюють ефективність діяльності НБУ з підтримки ліквідності комерційних банків. Однак на сьогодні питання використання такого інструменту рефінансування як кредити овернайт досліджене недостатньо.

Метою статті є проведення аналізу використання кредитів «овернайт» для рефінансування вітчизняних банків.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Операції рефінансування є найбільш ефективних інструментів грошово-кредитної політики. Основними принципами рефінансування центральним банком комерційних банків є: орієнтація на макроекономічні показники грошово-кредитної політики; пріоритет інтересів центрального банку по відношенню до інтересів кредитних організацій; загальноновизнані принципи організації кредитних відносин – терміновість, платність, забезпеченість; регулювання центральним банком правил здійснення операцій рефінансування з метою мінімізації кредитного ризик. Світова практика побудови систем рефінансування дозволяє виділити наступні його типові організаційні форми: кредитування Центральним банком комерційних банків, міжбанківське кредитування, сек`юритизація

активів, конвертація облігацій [1].

Центральні банки використовують різні інструменти підтримання ліквідності банків. Так, наприклад Центральний банк Росії – кредити овернайт», внутрішньоденні, ломбардні кредити, кредити, які забезпечені неринковими активами або поручництвом, кредити, що забезпечені заставою золотом [2]; Національний банк України – кредити овернайт, надані через постійно діючу лінію рефінансування, кредити рефінансування, надані шляхом проведення тендера, операції прямого РЕПО (табл.1). Центральні банки при кредитуванні комерційних банків безпосередньо впливають на обсяг грошової пропозиції та її вартість через процентну ставку за кредитами.

Згідно з «Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України»: кредит овернайт – це кредит, який наданий банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування на термін до наступного робочого дня [4].

Обов'язковою умовою для подання банком заявки на одержання кредиту овернайт є укладення відповідного генерального кредитного договору. До прийняття Постанови НБУ № 134 від 04.05.2011 р. «Про внесення змін до Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України» такий договір було необхідно укладати кожного календарного року. Згідно з цією постановою слова «на поточний календарний рік» виключили, тобто тепер такий договір може укладатися на більш тривалий період часу [5].

Окрім того, Національний банк встановлює

Таблиця 1

Обсяги рефінансування та середньозважена процентна ставка за кредитами, наданими Національним банком для підтримання ліквідності банків України у грудні 2011 р. (в розрізі інструментів)

Інструмент	Обсяги рефінансування банків, %		Середньозважена процентна ставка за кредитами, %	
	2011 р.	у тому числі за грудень	2011 р.	Зокрема за грудень
кредити «овернайт», надані через постійно діючу лінію рефінансування	6.95	0.21	9.40	10.73
кредити рефінансування, надані шляхом проведення тендера	11.18	13.49	12.52	11.40
операції прямого РЕПО	81.87	86.30	12.63	12.05
інші кредити	–	–	–	–
стабілізаційний кредит	–	–	–	–
кредити, надані для фінансування чемпіонату Європи з футболу 2012 року	–	–	–	–
Всього	100	100	12.39	11.96

Джерело: [3]

Таблиця 2

Обсяги кредитів овернайт, наданих НБУ для підтримки ліквідності банків України у 2009 році

Місяць	Сума, млн грн	Кількість банків	Середньо-зважена ставка НБУ, %	Середньо-зважена ставка на міжбанківському ринку, %	Частка в загальному обсязі рефінансування, %
Січень	2224,16	40	16,8	21,4	47,06
Лютий	7389,57	64	18	35,1	48,49
Березень	2 368,93	39	19,5	22,4	16,38
Квітень	312,35	20	20	4,5	3,25
Травень	109,52	9	20	3,5	3,86
Червень	110,04	6	18,3	2,4	1,24
Липень	111,59	5	18	2,1	4,88
Серпень	39,15	4	17,4	2,8	4,81
Вересень	9,17	1	17	2,8	1,31
Жовтень	50	1	15,5	2,6	7,53
Листопад	1,8	1	17	2,8	0,15
Грудень	0	-	-	2,3	-
За рік	12726,27	72	18,1	12,3	19,76

(Сформовано за даними джерел [9,10,11])

загальні вимоги до банків для рефінансування та може ухвалити рішення про підтримання ліквідності банку через відповідні інструменти рефінансування, якщо банк дотримується таких основних вимог [4]:

- строк діяльності після отримання банківської ліцензії повинен бути більшим ніж один рік;
- банк повинен мати банківську ліцензію та генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій;
- на рахунку банку повинні бути активи, які можуть бути прийняті Національним банком у заставу;
- банк має бути платоспроможним і своєчасно здійснювати погашення одержаних від Національного банку кредитів та сплату процентів за користування ними.

Згідно чинного законодавства, Національний банк здійснює рефінансування банків за процентною ставкою, що не нижча, ніж облікова ставка Національного банку. Окрім того, відсоткова ставка не підлягає коригуванню протягом дії кредитного договору. Національний банк протягом дії кредитного договору може здійснювати перевірки банку щодо правильності відображення в бухгалтерському обліку предметів застави, наданих під забезпечення кредитів рефінансування. При здійсненні рефінансування банків шляхом проведення тендерів в якості забезпечення можуть виступати: державні облигації України, депозитні сертифікати, облигації Державної іпотечної установи з додатковим забезпеченням у формі державної гарантії за зобов'язаннями емітента,

іпотечні облигації та іпотечні сертифікати Державної іпотечної установи, векселя суб'єктів господарювання та векселя банків, облигації місцевих позик, облигації підприємств, іпотечні облигації, іпотечні сертифікати з фіксованою доходністю, заставні, подвійні складські свідоцтва, майнові права, акції власників істотної участі в банку. Також, постійно здійснюється моніторинг цінних паперів, що прийняті під забезпечення кредитів рефінансування на предмет можливих ризиків і можливої зміни їх справедливої вартості [6].

Національний банк може надавати банкам два види кредитів овернайт: кредит під забезпечення державними облигаціями України (крім облигацій зовнішньої державної позики України) або депозитними сертифікатами; кредит овернайт бланковий (здійснюється без забезпечення) [4].

Умовою розгляду заявки банку на одержання кредиту овернайт є його згода на застосування Національним банком режиму блокування коштів на кореспондентському рахунку банку-позичальника в сумі наданого кредиту та процентів за користування ним на строк до його повернення.

Національний банк щоденно засобами електронної пошти оголошує банкам процентні ставки за кредитами овернайт на наступний робочий день, розмір яких може бути диференційованим залежно від забезпечення. У разі потреби підтримання ліквідності банк може протягом будь-якого робочого дня до визначеного часу подати до Національного банку одну заявку на одержання кредиту овернайт

Таблиця 3

Обсяги кредитів овернайт, наданих НБУ для підтримки ліквідності банків України у 2011 році

Місяць	Сума, млн грн	Кількість банків	Середньо-зважена ставка НБУ, %	Середньо-зважена ставка на міжбанківському ринку, %	Частка в загальному обсязі рефінансування, %
Січень	-	-	-	1,6	-
Лютий	-	-	-	1,6	-
Березень	-	-	-	1,9	-
Квітень	19,5	1	9,76	1,7	100
Травень	-	-	-	3,1	-
Червень	-	-	-	2,6	-
Липень	-	-	-	2,8	-
Серпень	519,66	2	9,25	5,6	28,4
Вересень	429,2	4	9,25	5,0	21,24
Жовтень	344	5	9,91	9,6	8,17
Листопад	667,83	7	9,30	9,0	8,78
Грудень	22,98	4	10,73	5,0	0,2
За рік	2003,17		9,7	4,7	8,5

Сформовано за даними джерел [9, 10, 11]

за допомогою засобів програмно-технологічного забезпечення «КредЛайн» [7, с. 13]. Повернення банком кредиту овернайт здійснюється наступного робочого дня до 13:00 одночасно з процентною платою. Наступний кредит овернайт може надаватися лише за умови погашення попереднього.

У разі порушення банком строку повернення кредиту овернайт та процентів за користування ним, банк-порушник не допускається до використання цієї лінії протягом трьох місяців. Один і той же банк протягом дня може подати лише одну заявку на отримання кредиту овернайт під забезпечення або кредиту овернайт бланкового.

Аналіз надання кредитів овернайт комерційним банкам за останні три роки свідчить про те, що банки звертаються до НБУ як до кредитора останньої інстанції лише у надзвичайних випадках. У разі нестачі ліквідності банки звертаються на міжбанківський ринок, де плата за кредити овернайт значно нижча порівняно зі ставкою НБУ – від 2% до 5%. Але якщо на міжбанківському ринку пропозиція грошей майже відсутня, банки звертаються за допомогою до НБУ. Ще однією причиною підвищеного попиту на кредит овернайт НБУ є значне підвищення відсоткових ставок на короткострокові кредити на міжбанківському ринку. Саме така ситуація спостерігалася у 2009 році, коли особливо гострою потреба в коштах була на початку року – у розпал світової фінансової кризи. Як видно з табл. 2, у лютому 2009 року за короткостроковою допомогою до НБУ звернулося 64 банки, взявши кредит на загальну суму

7 389,57 млн грн. Звичайно, з підвищенням попиту на кредити овернайт, НБУ збільшував процентну плату за користування кредитом. Так, середньозважена ставка за кредитами овернайт у квітні й травні 2009 року становила рекордне значення – 20%. Водночас, чітко видно причину такого підвищення попиту на кредити овернайт НБУ. Протягом першого кварталу 2009 року ставка на міжбанківському ринку значно перевищувала ставку НБУ, її максимум досяг 35% у лютому місяці, де різниця між ставкою НБУ і міжбанківського ринку становила 17,1%. Зрозуміло, що банки надавали перевагу більш дешевим ресурсам. Але вже в березні ставки були майже однаковими, а в квітні ставка за кредитами овернайт на міжбанківському ринку знизилася до 4,5%. НБУ не зреагував на такі зміни кон'юнктури ринку, а навпаки – підвищив ставку з 19,5% до 20%. До кінця року на міжбанківському ринку ставка відсотку коливалася від 2,1% до 3,5%, а НБУ пропонував кредити за фіксованими ставками – 18% під забезпечення державними цінними паперами та 20% – бланкові, однак їх обороти виявилися незначними [8, с. 7]. Висока відсоткова ставка призвела до того, що банки поступово відмовлялися від можливості використання досліджуваного інструменту рефінансування. Обсяги кредитування постійно зменшувалися, а в грудні жоден банк не звертався до НБУ за кредитом овернайт.

Загалом, протягом 2009 року НБУ надав кредити овернайт 72 банкам на загальну суму 12 726,27 млн грн. Середньозважена процентна ставка становила

Таблиця 4

Діяльність НБУ з надання кредитів овернайт протягом 2009-2011 рр.

Показник	2009	2010	2011	Абсолютне відхилення 2011/2010
Обсяг наданих кредитів овернайт, млн грн.	12726,27	170,88	2003,17	+1832,29
Середньозважена ставка НБУ, %	18,1	11,27	9,7	-1,57
Середньозважена ставка на міжбанківському ринку, %	12,3	1,7	4,7	+3,0
Різниця між ставкою НБУ і ставкою на міжбанківському ринку, %	5,8	9,57	5	-4,57
Частка в загальному обсязі рефінансування, %	19,76	2,3	8,5	+6,6

Сформовано за даними джерел [9, 10, 11]

18,1%, а частка у загальному обсязі рефінансування – 19,76%. Слід зазначити, що середньозважена ставка на міжбанківському ринку становила 12,3%, що на 5,8% нижче від ставки НБУ. У загальному обсязі рефінансування банків кредити овернайт займали значну частину лише на початку року, далі їхня частка мала тенденцію до зменшення. Так, у лютому кредити овернайт становили 48,49% від загального обсягу рефінансування, в березні – 16,38%, а вже квітні – лише 3,25%. До кінця року частка кредитів овернайт залишалася незначною у загальному обсязі рефінансування.

У 2010 році банки майже не користувалися кредитами овернайт НБУ, що свідчить, з одного боку, про достатню ліквідність банківської системи країни, а з іншого – про завищену відсоткову ставку. Лише в листопаді обсяг кредитів овернайт набув значних розмірів – 166 млн грн. Зменшення попиту на кредити спричинило зниження середньозваженої ставки за кредитами НБУ – з 17% на початку року до 9,25% у грудні. Водночас на міжбанківському ринку ставка за користування кредитом коливалася від 1,1% в липні до 3,5% у грудні. Різниця між середньозваженою ставкою НБУ і ринковою становила 9,5%. Заслугує уваги той факт, що в листопаді рефінансування банків здійснювалося виключно наданням кредитів овернайт. Загальна ж частка кредитів овернайт у загальній сумі рефінансування в 2010 р. становить 2,3%, тобто дуже незначну частину від операцій НБУ з підтримки ліквідності банків.

У табл. 3 подано інформацію про користування банками кредитами овернайт у 2011 році. Очевидно, що цей рік характеризується не рівномірністю їх отримання. Якщо в першому півріччі лише один банк отримував таку допомогу на суму 19,5 млн грн, то в другому банки значно активізуються щодо залучення кредитів овернайт. Варто зауважити, що в квітні операція овернайт була єдиною операцією НБУ з регулювання ліквідності банків. У другому півріччі НБУ більш активно проводив діяльність з

рефінансування банків. Так, в серпні було надано кредитів на 519, 66 млн грн за ставкою 9,25%. Таке стрімке зростання попиту на фінансові ресурси було спричинено кризою ліквідності банків і підвищення ставки за кредити овернайт на міжбанківському ринку (з 2,8% до 5,6%). У вересні й жовтні банки продовжували залучати ресурси на короткий строк, але обсяг кредитування має негативну тенденцію. Вже в листопаді було зафіксовано максимальний обсяг надання кредитів овернайт за рік – 667,83 млн грн. Цією послугою НБУ скористалося 7 банків, і це зрозуміло, адже відсоткова ставка НБУ в листопаді була встановлена на рівні 9,3%, що майже не відрізнялася від ринкової ставки. Водночас, у грудні ставку НБУ було підвищено до рівня 10,73%, в той час як ставка на міжбанківському ринку зменшилася до 5%. Це спричинило зменшення попиту на кредити овернайт НБУ до 22,98 млн грн. У 2011 році загальний обсяг рефінансування шляхом надання кредитів овернайт становив 2003,17 млн грн, середньозважена ставка – 9,7%.

Узагальнення обсягів наданих кредитів овернайт і середньозважена ставка НБУ, середньозваженої ставки на міжбанківському ринку надано в табл. 4.

Дані таблиці показують, що найбільш активно банки користувалися кредитами овернайт у 2009 році. Саме тоді спостерігалася криза ліквідності банків внаслідок світової фінансової кризи, яка особливо болісно відчула банківська система України. Окрім того, на початку 2009 року ставка за кредитами овернайт на міжбанківському ринку перевищувала ставку НБУ, що сприяло більш активному кредитуванню банків. Обсяги наданих кредитів овернайт у 2009 році набагато перевищують показники 2010 і 2011 років. Водночас, наприкінці 2011 року банки активізували свою діяльність на ринку кредитів овернайт НБУ. Це спричинено кризою ліквідності окремих банків і коливаннями у ставці на міжбанківському ринку.

Найбільша частка в загальному обсязі

рефінансування НБУ банків також зафіксована у 2008 році (19,76%). У той час банки найбільш гостро відчували потребу в миттєвому залученні коштів. Але вже у 2010 році структура рефінансування зміщується в інший бік – кредити овернайт займають лише 2,3%. У 2011 році відбулося збільшення попиту на овернайт кредити, як наслідок – їх частка в загальному рефінансуванні збільшилася до 8,9%.

Підвищений попит багатьох банків на кредити у 2008 році спричинив підвищення середньозваженої відсоткової ставки до 18,1%, зі зниженням попиту у 2010 році вона значно зменшилася (до 11,27%). В 2011 році спостерігалася незначне зменшення ставки до 9,7%.

Однак існує великий розрив між ставкою НБУ і ставкою на міжбанківському ринку. У 2010 році цей розрив складав майже 10%. Це свідчить про недостатню гнучкість рівня відсоткової ставки за кредитами овернайт НБУ. Так, протягом 2009 року на міжбанківському ринку ставка на кредит істотно змінювалася. На початку року вона зросла до 35,1%, але вже в квітні знизилася до 4,5%. Ставка НБУ ніяк не відреагувала на такі зміни і коливалася в межах 15-20%. У 2010 році ставка НБУ залишалася на завищеному рівні (17%), лише у вересні вона була знижена до 10,75%, в той час як на міжбанківському ринку вона становила 1,5%. Протягом 2011 року ставка НБУ знову була відносно стабільною і набагато вищою, ніж ставка на міжбанківському ринку.

Список використаних джерел:

1. Салтикова Г. В. Рефінансування банків: світова практика та напрями розвитку в Україні / Г. В. Салтикова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу, 2011. — № 2(14). — С. 142-145
2. Види кредитован Банк Росии и условия кредитования [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.cbr.ru/dkp/standart_system/print.aspx?file=refinan.htm#6
3. ВІСНИК НБУ. — ЛЮТИЙ 2012. — №2. — С. 41
4. Затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України [Електронний ресурс] // Постанова Правління НБУ від 30 квітня 2009 р. —№ 259. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE16426.html
5. Постанова Національного банку України № 134 від 04.05.2011 р. «Про внесення змін до Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://document.ua/provnesennja-zmin-do-polozhennja-pro-regulyuvannja-nacional-doc57131.html>
6. Постанова Правління Національного банку України «Про терміни та можливі обсяги проведення Національним банком України окремих операцій з банками, передбачених у Положенні про регулювання Національним банком

Ситуація змінилася у жовтні-листопаді, але не за рахунок зниження ставки НБУ, а внаслідок стрімкого підвищення ставки на міжбанківському ринку. Але вже в грудні спостерігалася дивна тенденція – ставка на міжбанківському ринку знижується на 4%, а НБУ піднімає ставку на 1,5%. Звичайно, такі зміни призводять до суттєвого зменшення кредитів банків НБУ.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про значну залежність між обсягами кредитування і різницею між ставкою НБУ й ставкою на міжбанківському ринку. Зі зменшенням цієї різниці значно збільшується кількість банків, що користуються кредитом, і обсяги кредитування. В періоди, коли ставка НБУ була наближена до ринкової, або навіть була нижча, ніж ринкова, обсяги кредитів значно зростали. Водночас, великий розрив у ставках спричинив те, що тривалий період кредити овернайт НБУ не мали попиту.

Велике значення відсоткової ставки зумовлює важливість проведення постійного моніторингу за станом кон'юнктури ринку кредитів овернайт, здійснення спостереження за змінами попиту й пропозиції даного ринку, а також за змінами в кредитних ставках на міжбанківському ринку. Зважена гнучка політика відносно відсоткової ставки дозволить підвищити потенціал інструментів рефінансування, що дасть позитивне зрушення в розвитку економіки держави.

Україні ліквідності банків України, та вимоги щодо забезпечення, що пропонується банками» № 434 від 14.11.2006 [Електронний ресурс]. —Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0434500-06/ed20110728>

7. Технічний порядок проведення Національним банком України операцій з банками / Постанова Правління НБУ від 30 квітня 2009 р. № 260 // Інвестгазета : NB. —2009. —№ 27. —С.13-22
8. Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання / О. Петрик // Вісник НБУ. —2009. —№ 8. —С.4-10, 7
9. Основні монетарні параметри грошово-кредитного ринку України у 2009-2011 роках [Електронний ресурс] / Вісник НБУ. Архів номерів. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ. —Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnbu/texts.html
10. Основні тенденції грошово-кредитного ринку [Електронний ресурс] / Національний банк України: офіційне інтернет-представництво. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58038
11. Процентні ставки на міжбанківському ринку [Електронний ресурс] / Національний банк України: офіційне інтернет-представництво. — Режим доступу : [http://www.bank.gov.ua/files/4-Financial_markets\(4.2\).xls](http://www.bank.gov.ua/files/4-Financial_markets(4.2).xls)

УДК 336.77.021

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КРЕДИТУ

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF CREDIT

Ольга Ігорівна СТИРСЬКА*аспірант Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)
Olichka_ua_@ukr.net***Olga I. STYRSKA***Postgraduate student of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)*

Анотація. У статті розкрито сутність кредиту як економічної категорії, а також розглянуто філософські концепції щодо виникнення кредиту. Проаналізовано сучасні погляди на філософське обґрунтування сутності кредиту.

Summary. The article considers the essence of a loan as an economic category. The philosophical concept of the credit emergence is examined. Analyzed are the current views on the philosophical arguments of the nature of credit.

Ключові слова: *кредит, теорія кредиту, державний інвестиційний кредит.*
Key words: *credit, credit theory, state investment credit.*

Постановка проблеми. Необхідність кредиту пов'язана з об'єктивною розбіжністю у часі руху матеріальних і грошових потоків, що виникає у процесі відтворення суспільного продукту. Потреба в кредиті виникає внаслідок різниці у сумі та строках повернення авансованого у виробництво капіталу, а також у зв'язку з необхідністю одночасного інвестування великих сум грошових коштів для модернізації виробничого процесу. Тому кредитування, безперечно, має важливе значення для економіки країни та розвитку всіх галузей промисловості, цим і обумовлюється актуальність теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення місця та ролі кредиту у фінансовій системі держави зумовило постійну увагу дослідників до різних аспектів його функціонування. Перші геополітичні ідеї зустрічаємо ще у творах вавилонської цивілізації, а також у працях філософів Античності, а саме Арістотеля, Платона, Фоми Аквінського. Серед західних вчених найбільш ґрунтовно ці питання вивчали: Т. Ман, А. Монкретьєн, А. Маршал, Дж. Кейнс, К. Маркс, А. Тюрго, Дж. Міль, Д. Рікардо, А. Сміт та ін. З розвитком фінансових ринків проблеми інвестиційної політики та використання державного кредиту досліджують українські та російські економісти. Особливої

уваги заслуговують праці В. Андрущенка, А. Анісімова, В. Базилевича, О. Барановського, Б. Болдирева, М. Бунге, А. Вавілова, О. Василика, С. Вітте, А. Гальчинського, В. Глуценка, Ю. Данілова, В. Корнеєва, М. Крупки, Г. Кучера, І. Луніна, О. Вовчак, І. Лютого, Л. Новосада, Б. Пшика, С. Онишка та інших.

Метою статті є філософсько-методологічний аналіз сутності кредиту як економічної категорії, а також філософських концепцій щодо виникнення кредиту, механізму кредитування та значення державного інвестиційного кредитування як одного із видів кредиту.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Кредит існував не завжди. Він виник на певному етапі розвитку людського суспільства. Його винайдення вважають одним з найгеніальніших відкриттів людства поряд із винайденням грошей. Причини його виникнення слід шукати насамперед не у сфері виробництва, а у сфері обміну, де продавці товарів протистоять один одному як власники, як юридично самостійні особи.

Таким чином, кредит виник і розвинувся на основі функції грошей як засобу обігу. З його виникненням гроші, окрім функції міри вартості і засобу обігу, стали виконувати й функцію засобу платежу, однією з ознак якої є розрив у

часі між передачею товару і грошей із рук у руки. Отже, кредит полегшував реалізацію товарів. Саме в цьому й полягає найбільш поширена причина необхідності кредиту. Але пізніше кредит розвивався, і необхідність у ньому стала обумовлюватися не тільки потребами сфери обміну, а й інших сфер суспільного відтворення — виробництва, споживання [1, с. 54-58].

Поділ праці у Платона є підставою для соціального поділу суспільства. Філософи й воїни, на думку Платона, не повинні мати приватної власності, у них все має бути спільним. Щоб ці стани могли якнайкраще керувати державою і захищати її, вони мають бути цілковито вільними від виробничої праці й матеріальних клопотів. Засоби існування для вищих станів мусять постачати члени третього стану, а також раби. Так, Платон вважає, що людей від природи наділено неоднаковими здібностями, тому необхідно закріпити їх поділ за заняттями. Кожна людина, уважав Платон, мусить займатися тією діяльністю, яка найбільше відповідає її здібностям, не поєднуючи її з іншими видами діяльності. На це має бути пряма державна заборона. Але займаючись лише одним видом праці, людина інші свої потреби може задовольнити через обмін продуктами. Унаслідок цього з'являються ринок, торгівля, гроші і кредит [2].

Характерна риса вчення Платона – засудження прагнення людини до збагачення, торгівлі, лихварства («де торгівля – там обман»).

Визнаючи необхідність торгівлі, Платон, проте, ставився до неї як до справи, не гідної афінського громадянина. Відтак торгівлю треба залишити тільки варварам-іноземцям. Порушуючи питання торгівлі та товарно-грошових відносин, Платон висловив надзвичайно важливу (і не тільки для своєї доби) думку про те, що в процесі обміну відбувається зрівнювання всіх товарів, і вони стають порівнянними, незважаючи на те, що вони є різними споживними вартостями. Водночас Платон уважав, що товари порівнюються за допомогою грошей. Категорія вартості в його теорії відсутня. Гроші, на думку мислителя, потрібні для обміну, а тому мають виконувати функції засобу обігу та міри вартості. До функції грошей як скарбу, засобу нагромадження Платон ставився вкрай негативно, був противником продажу товарів у кредит, гостро засуджував лихварство. Такий погляд Платона на торгівлю і гроші зумовлений його прихильністю до натурального господарства і розумінням того, що розвиток торговельного та лихварського капіталу сприяв би поширенню товарно-грошових відносин і розкладу натурального

господарства [2].

Арістотель розрізняв два види багатства: багатство як сукупність споживних вартостей (природне, істинне багатство) і багатство як накопичення грошей. Багатство першого виду має межу, якою є споживання. Багатство, виражене у грошовій формі, не знає меж. Відповідно до цього Арістотель розрізняв економіку і хрематистику. Під економікою він розумів мистецтво надбання благ, необхідних для життя чи корисних для дому, а також для держави, тобто природну господарську діяльність, зв'язану з виробництвом продуктів (споживних вартостей). Вона включала й обмін (дрібну торгівлю) у межах, необхідних для задоволення потреб. Хрематистикою Арістотель називав мистецтво наживати багатство, робити гроші. Це діяльність винятково у сфері обігу, спрямована на накопичення багатства у формі грошей (велика торгівля і лихварство), яка є, на думку Арістотеля, неприродною. Засуджуючи хрематистику, він, проте, розумів, що економіка неминуче переходить у хрематистику [3].

На думку Арістотеля, виникнення грошей — необхідність, зумовлена розвитком торгівлі. Гроші існують для зручності обміну. «Неначе заміна потреби, за спільною домовленістю з'явилася монета, — писав він. —... Монета, немовби міра, роблячи речі порівнянними, прирівнює». Природними функціями грошей Арістотель вважав функції засобу обігу й міри вартості. У міру нагромадження грошей товарна торгівля, у свою чергу, перетворюється на велику торгівлю, яка належить до хрематистики. Таким чином, у своєму дослідженні етапів розвитку торгівлі Арістотель показав перехід від форми Т—Т до форми Т—Г—Т, а від неї до Г—Т—Г. Останню форму торгівлі, де гроші функціонують як капітал, він гостро засуджував, як і лихварств [4].

Фома Аквінський, будучи прихильником натурального господарства, яке могло забезпечити всіх необхідними продуктами, проте, визнавав, що в багатьох випадках просто неможливо обійтися без обміну. Тому він висловив свої міркування з проблем обміну, ціни, торгівлі, торгового прибутку, грошей та ін. Так, він дав своє тлумачення «справедливої ціни». Обмін, на думку Фоми Аквінського, має відбуватися без обману і заради спільної користі. Між продавцем та покупцем має бути «встановлено домовленість щодо рівності речей». Ціна товару є справедливою тоді, коли враховується кількість праці, затраченої на його виробництво. «Продавати дорожче чи купувати річ дешевше, ніж вона коштує, само по собі недозволено і несправедливо». Але, з іншого

боку, завищення ціни виправдане, якщо така ціна не є звичайним обманом і якщо покупець теж матиме користь. Тобто справедлива ціна, як уважав Аквінський, має узгоджуватися не лише з річчю, що продається, а й зі збитком, якого міг би зазнати продавець від продажу. У такому разі «дозволено по праву продавати річ дорожче, ніж вона варта сама по собі, хоча вона не повинна продаватися дорожче, ніж коштує її власникові». Поряд з цим поняття «справедливої ціни» у Фоми Аквінського мало й соціальне забарвлення, оскільки кожний повинен отримувати за свій продукт стільки, скільки необхідно, щоб він міг жити відповідно до місця, яке посідає у становій ієрархії [5, с. 241-254].

У своїх поглядах на торгівлю та торговий прибуток Фома Аквінський виправдовував торгівлю з метою одержання продавцем торгового прибутку для забезпечення себе та своєї сім'ї засобами існування і використання його для добродійних справ. Правомірним уважався прибуток і як плата за працю, коли продавець поліпшив якусь річ, і як відшкодування витрат на транспортування товарів. Якщо ж прибуток був єдиною метою торговця і, прагнучи його здобути, торговець не гребував будь-якими засобами, то така торгівля проголошувалася заняттям ганебним.

Розмірковуючи про походження грошей, Фома Аквінський дотримувався думки, що вони виникли внаслідок домовленості між людьми. Їх призначення – полегшити справедливий обмін. При цьому поняття грошей та монети він не розрізняв. Визнаючи необхідність грошей як засобу обігу, він розглядав їх і як міру вартості. «Монета, – писав філософ, – найповніша міра для матеріального життя в торгівлі та обороті», а водночас і «мірило в роботі». Фома Аквінський виділяв «внутрішню цінність» та «номінальну цінність» грошей (монети). Він уважав, що останню може визначати держава і припускав можливість її незначного відхилення від «внутрішньої цінності», виступаючи проти псування монети [4].

Фома Аквінський засуджував лихварство. На його думку, стягувати проценти, надаючи гроші в позичку, означало б продавати те, чого насправді не існує. Тут немає рівності, а тому нема і справедливості. Оскільки гроші винайдено для обміну, «перший і головний результат користування грошима полягає в їх уживанні або витраті». Через це несправедливо, крім повернення самих грошей, отримувати ще й плату за користування ними. Водночас Аквінат погоджувався з тим, що процент можна розглядати як винагороду за ризик утратити

позичені гроші та як своєрідне відшкодування втрачених доходів, котрі позичкодавець міг би мати, використавши позичені комусь гроші у власних інтересах. Тим самим Фома Аквінський займав компромісну позицію не тільки з питання торгового прибутку, а й процента.

Найбільш відомий і авторитетний представник розвинутого меркантилізму Томас Ман (1571-1641), був великим купцем, директором Ост-Індської компанії, впливовим членом могутньої буржуазної корпорації, званої Лондонським Сіті. Як справжній меркантиліст, Ман бачить багатство переважно у його грошовій формі (золота, срібла). Над його мисленням тяжіє точка зору торгового капіталу. Ман проти заборони вивезення грошей, тому що гроші приносять багатство, тільки перебуваючи в обороті. Він чітко формулює теорію торгового балансу. Ман вказує, що основне правило зовнішньої торгівлі в тому, щоб продавати іноземцям товарів на більшу суму, ніж та, на яку в тій країні споживаються іноземні товари. Ман порівнював гроші з насінням, які «землероб, кидаючи в землю, ніби марнує, зате восени отримує їх назад у вигляді рясних жнив». Саме тут, на нашу думку, Ман має на увазі кредитування між державами, піднімає питання сучасного зовнішнього державного боргу [5].

Французький економіст А. Монкретьєн (1575-1621), головна праця – «Трактат політичної економії», увів в обіг термін «політична економія». Крім сільського господарства, у своєму дослідженні устрою суспільства Монкретьєн звертався і до вивчення промисловості і торгівлі. З тих пір, як обмін став основою більшої частини продуктивної праці, продавці і «купці» почали відігравати центральну координуючу роль. Прибуток, будучи їх основним стимулом, повинен був заохочуватися і перебувати під захистом (держави): купці більш ніж корисні, а їхня турбота про дохід, яка здійснюється в роботі і промисловості, є причиною великої частини суспільного багатства. З цієї причини, має їм пробачити любов до вигоди і прагнення до неї. З цього природно випливає ідея меркантилістів про необхідність допомоги держави в підвищенні добробуту націй. Уперше, підкресливши тісний взаємозв'язок політики й економіки, саме Монкретьєн охрестив політичною економією працю, що включає нескладні докази, про те, як виробляється, розподіляється й обмінюється багатство нації, і це систематично було вивчено лише півтора століття потому [6].

Д. Рікардо у своїй роботі «Начала політичної економії та оподаткування» досить глибоко досліджував економічну цінність грошей і багато

уваги приділяв аналізу грошей, грошового обігу. Теорію грошей Рікардо будує на основі своєї теорії цінності. Гроші він розглядає як товар, що має цінність. Основою грошової системи є золото. Цінність золота і срібла, як і будь-якого іншого товару, визначається витратами праці. За такої цінності грошей їхня кількість в обігу залежить від суми товарних цін. Проте використання золота Рікардо вважає дорогим і нерозумним і розробляє проект системи паперового грошового обігу [4, с. 231].

Паперові гроші, писав Рікардо, не мають внутрішньої цінності. Для надання їм цінності необхідно, щоб їхня кількість «регулювалась згідно з цінністю металу, який служить грошовою одиницею». Пізніше, однак, Рікардо відійшов від цієї правильної концепції і виступив як прихильник кількісної теорії грошей. Він заявив, що в обігу може бути будь-яка кількість не лише паперових знаків, а й золотих монет, якій протистоятиме сукупна маса товарів. Співвідношення цих величин і визначає як рівень цін, так і цінність самих грошей.

Дослідження економічної думки щодо грошей та кредиту знаходимо у працях представників англійської класичної політекономії А. Сміта і Д. Рікардо. У «Дослідження про природу і причини багатства народів» А. Сміт у п'ятій книзі («Фінанси держави») розглядає процес нагромадження капіталу, де чітко відстоює позиції невтручання держави в економічне життя суспільства [7, с. 132-134].

Д. Рікардо дотримувався погляду, що тільки держава може бути носієм грошової політики. Великий вчений переконував, що у грошово-банківській системі головним регулятором повинна бути «торгова конкуренція» [8, с. 118]. Д. Рікардо був противником політики Банку Англії. Виступав проти величезних прибутків банку. Він відстоював право уряду на управління державними фінансами, таким чином звільнюючи Банк Англії від обов'язків державного скарбника. При цьому емісійну справу пропонував передати в руки комісарів, яких призначав би парламент [9, с. 209].

Д. Рікардо стверджував, що у звичайній банківській практиці допускається дуже багато зловживань, тому, на думку вченого, необхідним є публікація фінансових звітів банку та чітка регламентація банківської діяльності [8, с. 199].

У 30-40-их рр. ХХ ст. в центр уваги були поставлені практичні питання грошово-банківської системи. Це спричинило гострі дискусії між грошовою та банківською школою [10, с. 93].

Прихильники грошової школи (лорд

Оверстоун, Р. Торренс) вважали небезпечною надмірну кредитну експансію, внаслідок розширення застосування кредитних інструментів. Натомість пропонували жорстко контролювати грошову пропозицію, що повинно було б забезпечити достатньо надійний контроль за всією кредитною емісією.

Представники банківської школи (Т. Тук, Дж. Ст. Міль) стверджували, що особливу увагу необхідно приділяти попиту на гроші. Пропозицію грошей вважали вторинною, оскільки кількість грошей на їхню думку, визначається потребами самого ринку. Регулювати цю величину – це справа самої банківської системи. В основу було покладено механізм саморегуляції. Вважалось, що надлишкова емісія не є в інтересах самих банків. Прихильники банківської школи стверджували, що контроль за пропозицією грошей не завжди потрібний (наприклад, якщо він спричиняє дефляцію), і, зазвичай є неефективним (оскільки зв'язок між грошовою базою і кредитуванням є незначним).

Варто зауважити, що представники відомих наукових шкіл основну увагу зосереджували на дослідженнях особливостей функціонування грошових систем, внаслідок чого творили нові теорії грошового обігу і тільки опосередковано торкалися проблематики державного регулювання банківської системи. Так, наприклад, А. Маршал, представник кембриджської школи, намагався створити кількісну теорію грошей частиною загальної теорії вартості, пояснити причини незбігання реальної та грошової ставки процента [7, с. 133].

Натомість американський вчений І. Фішер здійснив емпіричний аналіз процента, інфляції, очікувань та грошового обігу. І. Фішер вважав, що процент як ціна на гроші може бути виражено через купівельну спроможність, оскільки ставки процента зворотно пропорційні банківським резервам, вони мають тенденцію змінюватися в прямій залежності від пропозиції грошей, а банківські ставки відбивають прискорення притоку доходів (в умовах зростаючого доходу та процвітання) [7, с. 133-134].

І. Фішер був прихильником запровадження жорсткого контролю за кількістю грошей у господарстві та звуження обсягів кредитування (розширене кредитування могло здійснюватися тільки за прямої участі центрального банку) [11]. Фішер поглибив дослідження кількісної теорії грошей, її транзакційну версію, що мало неабияке теоретичне та практичне значення при формуванні основ грошово-кредитної політики. Саме він своїм вченням підготував ґрунт для розвитку сучасного монетаризму.

Цікавими є наукові доробки К. Векселя, сучасника І. Фішера, який ввів поняття кумулятивного процесу, що показує залежність між позичковим процентом, дохідністю капіталу, цінами і обсягами виробництва. Ця модель стала центральною темою кейнсіанських дебатів, що значно вплинуло на розвиток економічної думки ХХ ст.

Безперечно цікавою є філософія Фрідріха Августа фон Хайека – австрійського економіста і філософа, представника нової австрійської школи, прихильника ліберальної економіки і вільного ринку. Капітал, гроші і діловий цикл – помітні теми в ранніх дослідженнях Хайеком економіки. Людвіг фон Мізес раніше пояснив грошово-кредитну та банківську теорію в його книзі, написаній в 1912 році «Теорія грошей і кредиту», застосовуючи принцип граничної корисності до цінності грошей, а потім запропонував нову теорію ділового циклу. Хайек використовував це зібрання творів як відправну точку для його власної інтерпретації ділового циклу, яка пізніше стала відомою як «австрійська теорія ділового циклу». У його роботах «Ціна і Виробництво» і «Чиста теорія капіталу», які він написав у 1931 і 1941 роках відповідно, він пояснив походження ділового циклу в термінах розширення кредиту центрального банку і його передачі протягом довгого часу і в термінах нераціонального використання ресурсів, викликаного штучно низькими процентними ставками. Ця теорія ділового циклу була розкритикована Кейнсом і його послідовниками. З тих пір «австрійська теорія ділового циклу» критикувалася прихильниками теорії раціональних очікувань та іншими представниками неокласичної економіки, які вказували на нейтралітет грошей в теорії ділового циклу. Хайек, в його книзі «Прибуток, процент і інвестиції» (англ. «Profits, Interest and Investment»), яку він написав в 1939 році, дистанціювався від позиції інших теоретиків австрійської школи, таких як Мізес і Ротбард [12].

Могутнім поштовхом у розвитку теорії державного регулювання фінансової сфери стало вчення Дж. М. Кейнса, яке було сформоване у 30-их рр. ХХ ст. В основу кейнсіанського вчення покладено твердження, що ринкова економіка не в змозі саморегулюватися, у ній відсутній механізм, що забезпечує економічну стабільність, тому необхідним є державне втручання. Дискреційна фіскальна та грошово-кредитна політики необхідні для пом'якшення різних економічних підйомів та спадів [10, с. 493].

Проте і в сучасний період деякі економісти звертаються до постулатів капіталотворчої

теорії в своїх рекомендаціях щодо державного регулювання економіки. Особливо слід виділити концепцію монетаризму М. Фрідмена і побудовані на ній «рецепти» регулювання ринкової економіки.

Протягом багатьох століть науковці різних країн намагались з'ясувати сутність кредиту як економічної категорії. Кредит походить від латинського «creditum», що означає «позика», «борг». Цей термін також перекладається як «вірю», «довіряю». А тому категорія кредиту переважно розглядається економічною наукою як довіра однієї особи до іншої, на підставі якої у позику надається певна вартість у грошовій або товарній формі на тимчасове користування за відповідну плату.

В економічному розвитку країни кредит відіграє істотну роль, яка характеризується тими результатами, які з'являються при його функціонуванні для всіх учасників суспільства, приватних осіб, господарюючих суб'єктів, держави. Вона виявляється при здійсненні всіх форм кредиту, як комерційного, так і банківського, споживчого, міжнародного, державного. Кредит – кошти й матеріальні цінності, що надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під відсоток.

Термін «кредит», на думку Макса Фасмера, запозичено з німецької на початку ХVІІІ ст. зі значенням «авторитет». Етимологія його сходиться до італійського «credo» – вірю, довіряю. Цілковито зрозуміло, що в італійську мову воно перейшло від лат. «creditum» – позика, борг або вони довіряють.

За словами Савлука М. І., кредит – це економічні відносини між юридичними та фізичними особами і державами з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою процента [1].

Таким чином, кредит – це економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використання їх на умовах повернення й оплати.

Такий стан речей пов'язаний, перш за все із застосуванням одного терміну для визначення різних видів кредиту, як в останньому варіанті, коли мова йде про банківський кредит; по-друге, ігноруванням різниці у сутності категорій (ідентичність поняття кредит та позичка у третьому варіанті, інколи кредит та позика); по-третє, спробою фахівців при визначенні категорії чітко визначити суб'єктів кредитних відносин та/або об'єкт цих відносин, що призводить до обмеженого сприйняття кредиту (особливо на сьогодні, коли однією з форм кредиту є гарантія, а кредитні операції не зводяться тільки до видачі банківських кредитів різних видів).

Саме тому, даючи визначення кредиту треба враховувати:

1. що це економічні відносини, тобто відносини, які базуються на економічних законах та носять обов'язково договірний характер;

2. відносини виникають між суб'єктами господарювання, при цьому один бік – це кредитор, другий – позичальник і кількість представників одного і другого не обмежена;

3. відносини виникають з приводу перерозподілу вартості, тобто в якій би формі вони не виникали, кредит має грошову природу, а його основною функцією є перерозподіл вартості;

4. перерозподіл відбувається не всіх створених у суспільстві вартостей, а тільки тимчасово вільних, що в свою чергу обумовлює необхідність їх повернення у визначений строк;

5. оскільки перерозподіл відбувається в тому числі і в часі, то для збереження вартості (як одна із цілей), виникає необхідність у платності таких відносин, що забезпечується процентом.

За словами Вовчак О. Д., державний кредит – це кредит, одним із учасників якого (позичальником чи кредитором) є держава. Його призначення – вирішувати загальнодержавні проблеми (покриття дефіциту державного бюджету, надання кредитної допомоги окремим суб'єктам господарювання чи категоріям населення).

В. І. Аранчій вважає, що призначення державного кредиту – вирішувати загальнодержавні проблеми (покриття дефіциту державного бюджету, надання кредитної допомоги окремим суб'єктам господарювання чи категоріям населення) [13, с. 235-236].

Особливості державного кредиту:

– в якості одного із суб'єктів кредитних правідносин обов'язково виступає держава;

– такий спосіб залучення грошових коштів здійснюється за загальними принципами кредитування.

Таким чином, як економічна категорія кредит – це сукупність відповідних економічних відносин між кредитором та позичальником з приводу поворотного руху вартості. Суб'єктами кредитної угоди можуть виступати будь-які юридично самостійні господарюючі одиниці, що вступають у відносини тимчасового запозичення вартості в грошовій або товарній формі. Об'єкт кредитної угоди – позикова вартість, відокремлення якої пов'язано з характером руху від кредитора до позичальника та від позичальника до кредитора. Необхідність повернення позикової вартості позичальником зумовлюється збереженням права власності на неї кредитора, а забезпечення повернення досягається в процесі використання позикової вартості в господарській діяльності

позичальника. При цьому основними стимулюючими мотивами кредитних угод з боку кредитора є одержання доходу у вигляді позикового процента, а з боку позичальника – покриття нестачі власних ресурсів і отримання доходу в результаті використання позикової вартості.

Приділимо увагу саме державному інвестиційному кредитуванню, яке, безперечно, має важливе значення для економіки країни та розвитку всіх галузей промисловості (Рис.2). Так, на підхід теорії суспільного вибору, головне економічне завдання держави – забезпечення суспільних потреб у неефективних для ринку ситуаціях, що характеризуються як «провали ринку» – до них віднесені монополія, брак інформації, зовнішні негативні ефекти та виробництво достатньої кількості і якості «суто суспільних благ». Завдання держави – виробити і підтримувати процедуру, яка змушує громадян брати участь у фінансуванні виробництва суспільних благ не на добровільних, а на примусових засадах [14, с. 274-275].

На думку науковця Б. І. Пшика, «державний інвестиційний кредит – це сукупність економічних відносин, що виникають між підприємствами та державою в результаті надання останнім кредитів на інвестиційні цілі» [15, с. 160].

За словами Б. І. Пшика, головною особливістю державного інвестиційного кредитування є те, що воно має прямий та цільовий характер, такі кредити є строковими, поворотними, отож обов'язково повинні забезпечуватися заставою або гарантією. Сьогодні в Україні державне кредитування будівництва та об'єктів виробничого призначення здійснюється за рахунок коштів Інвестиційного фонду України, сформованого за рахунок державного бюджету. Обсяг державного кредитування і його напрями визначаються державною політикою [15, с. 160].

Протепоглядинауковцівнапотребудержавного регулювання і впливу на економіку, в тому числі і через державне кредитування, розбігаються. В економічній теорії усвідомлення суперечливого впливу держави на ринкові механізми виявилось в циклічному чергуванні періодів посилення ліберальної або консервативної ідеологій в кореляції з періодами домінування, з одного боку, ринкових механізмів, а з другого – державного регулювання економіки [14, с. 268].

Таким чином, під державним інвестиційним кредитом розуміємо сукупність кредитних відносин, в яких кредитором виступає держава, а позичальником – підприємства, найчастіше ті, які належать до державної форми власності. Він надається на капітальні вкладення

Рис. 2. Визначення сутності поняття «державне інвестиційне кредитування» через аналіз пов'язаних із ним економічних понять

виробничого призначення через бюджетні позики безпосередньо міністерствам і відомствам, а також іншим державним органам виконавчої влади для фінансування підприємств (організацій та об'єднань) через банківські установи.

Висновки. Отже, кредит є вартісною категорією і з цього погляду має багато спільного з іншими економічними категоріями - грошима, фінансами, торгівлею, капіталом тощо. Разом з тим це самостійна категорія, яка має свої функції і особливе призначення в економічному житті суспільства. В різні часові періоди філософсько-наукові трактування кредиту суттєво відрізнялися. Так, філософи Античності гостро засуджували лихварство, що, на нашу думку, було першою формою кредитування. Хоча ставлення науковців до економічної категорії «кредит» є неоднозначним, проте більшість з них визнають його позитивний вплив на розвиток економіки та важливість використання державного кредиту для розвитку пріоритетних галузей економіки.

В економічному розвитку країни кредит відіграє істотну роль, яка характеризується тими результатами, які з'являються при його

функціонуванні для всіх учасників суспільства, приватних осіб, господарюючих суб'єктів, держави. Державне інвестиційне кредитування, як вид державного кредиту, є безперечно важливим чинником сприяння розвитку пріоритетних галузей економіки як в Україні, так і закордоном.

На нашу думку, щоб забезпечити високий рівень ефективності державного інвестиційного кредитування, необхідно розробити механізм залучення інвестиційних ресурсів для розвитку економіки шляхом спільного кредитування державою та підприємствами, організаціями, банками інвестиційних проектів, при якому інвестиційна діяльність буде вільною від оподаткування, створити Фонд довгострокового державного інвестиційного кредитування, який зможе акумулювати державні кошти та залучені від комерційних банків, підприємств, організацій інвестиційні ресурси і спрямовувати їх на реалізацію пріоритетних для країни інвестиційних проектів, а також створити необхідні передумови для оптимального розвитку науково-технічного потенціалу України.

Список використаних джерел

1. Савлук М. І. Гроші та кредит : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. — К. : КНЕУ, 2001. — 604 с.
2. Платон «Держава» [Електронний ресурс] / Платон. — Режим доступу : <http://bookz.ru/authors/platon/gosudarstvo/1-gosudarstvo.html>
3. Аристотель «Афинская політия» [Електронний ресурс] / Аристотель. — Режим доступу : http://bookz.ru/authors/aristotel_afinskaa_620/1-afinskaa_620.html
4. Бичко І. В. Філософія : [підруч. для студ. вищ. закл. осв.] / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, М. І. Бойченко, М. П. Бузький, В. Г. Табачковський. — Київ : Либідь, — 2001. — 406 с.
5. Андрущенко В. П. Філософія: Підручник. / В. П. Андрущенко, В. І. Волович, М. І. Горлач, Г. Т. Головченко, Л. В. Губерський, О. П. Єфімець, В. Г. Кремінь, М. К. Підберезський, В. К. Рибалко / За ред. проф. М. І. Горлача, проф. В. Г. Кременя, проф. В. К. Рибалка. — Харків : Консум, 2001. — 671 с.
6. Демківський А. В. Гроші та кредит : навч. посіб. [Електронний ресурс] / А. В. Демківський. — К. : Дакор, 2007. — 528 с. — Режим доступу : http://ualib.com.ua/b_152.html
7. Богданов О. М. Грошово-кредитна політика в історії економічної думки – основні етапи / О. М. Богданов // Економіка розвитку. — 2005. — № 4 (36). — С. 132-134
8. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо // Сочинения, т. 1. — М. : Гос. Изд-во политической лит-ры, 1955. — 360 с.
9. Реверчук С. В. Історія економічних вчень: навч. посіб. / С. В. Реверчук, В. Д. Полулях — Львів : Тріада плюс, 2007. — 352 с.
10. История экономических учений: учеб. пособ. / Под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашовой — М. : ИНФРА — М, 2001. — 784с.
11. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен. — М. : Прогресс, 1968. — 310 с.
12. Капелюшников Р. Философия рынка Ф. Хайека / Р. Капелюшков // Мировая экономика и международные отношения. — 1989. — №12.
13. Аранчій В. І. Гроші та кредит : навч. посіб. / В. І. Аранчій, Л. М. Бойко, Л. В. Черненко. — Полтава : АСМІ, 2010. — 300 с.
14. Скринник З. Е. Гроші у вимірах комунікативних практик: соціокультурний аспект / З. Е. Скринник. — Львів : ЛБІ НБУ, 2006. — 335 с.
15. Пшик Б. І. Інвестиційне кредитування: навч. посіб. — Львів : ЛБІ НБУ, 2005. — 291 с.

УДК 657.1

МЕТОДИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ КРЕДИТНОЇ УСТАНОВИ

METHODOLOGICAL INSTRUMENTS OF INTERNAL AUDIT OF CREDIT INSTITUTION

Ганна Миколаївна ЧЕПЕЛЮК

*к. е. н., доцент кафедри банківської справи Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)
Cherelyk.b@ukr.net*

Hanna M. CHEPELIUK

PhD in Economics, Associate Professor of Banking Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню теоретичних та методологічних засад внутрішнього аудиту банківських установ, а також визначенню шляхів розвитку й удосконалення.

Summary. The article is devoted to the research of theoretical and methodical principles of internal audit of banking institutions as well as determination of development directions and improvement.

Ключові слова: *аудит, внутрішній аудит, методика, організація, функції внутрішнього аудиту, інформаційне забезпечення, принципи аудиту.*
Key words: *audit, internal audit, method, organization, functions of internal audit, informative providing, principles of audit.*

Постановка проблеми. Банки є організаціями, діяльність яких має багатоцільовий характер та пов'язана із високим ступенем ризику. Вирішення проблеми зниження ризиків у банківській діяльності пов'язане із розвитком та удосконаленням підходів, методики внутрішнього аудиту як вагової складової системи внутрішнього контролю банку. Аудит в Україні розвивається в умовах ринкових відносин. Адекватна методологія аудиту формується за конкретними об'єктами аудиту, з урахуванням правового регулювання питань функціонування фінансового механізму суб'єктів економічної діяльності, цілей і завдань, які ставлять перед собою управлінці та власники об'єктів перевірки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення наукових джерел свідчить, що зміст зовнішнього і внутрішнього аудиту детально розкрито у багатьох працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. За цей час система аудиту вдосконалювалась, особливо активізувався внутрішній аудит.

Аудит, як окремий вид економічної діяльності, здійснюється у формі контролю, консультацій, експертиз, перевірок, а його методологія визначається сукупністю використовуваних методів. До основних складових методології

внутрішнього аудиту зараховують визначення його предмета, об'єкта та методики проведення аудиторських перевірок. Якщо предметом внутрішнього аудиту визнати всю банківську діяльність у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, то під об'єктом розуміємо предмет, явище, на які спрямовується діяльність, а також підприємство, установу.

Мета статті. Важливим питанням становлення та ефективної діяльності служби внутрішнього аудиту є визначення об'єктів внутрішнього аудиту. У спеціальній літературі проблему щодо об'єктів внутрішнього аудиту висвітлено недостатньо.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Міжнародні стандарти внутрішнього аудиту терміном «об'єкт аудиту» окреслюють будь-який підрозділ чи вид діяльності в структурі організації, яка підлягає аудиторській перевірці.

У Положенні «Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» рекомендується головну увагу внутрішнього аудиту зосередити на аналізуванні інформаційної системи, включаючи систему бухгалтерського обліку і супутніх видів контролю, вивченні фінансової та операційної інформації, дослідженні економічності та ефективності операцій. Цим положенням об'єктом внутрішнього аудиту

банку визначається система внутрішнього контролю. Особливими об'єктами у цьому разі є: інформаційна система, бухгалтерський облік та бухгалтерський контроль, фінансова та операційна інформація, результати діяльності банку [5]. Вони також є об'єктами внутрішнього контролю.

Узагальнюючи різні підходи, об'єктами внутрішнього аудиту як підприємств, так і банків слід визнати: ведення бухгалтерського обліку, достовірність звітності, стан майна, забезпеченість власними коштами, фінансову стійкість, ліквідність, систему управління, якість роботи економічних і технічних служб, планування і прогнозування, систему внутрішнього контролю, операції з грошовими коштами, фінансові результати діяльності суб'єкта господарювання.

Отже, об'єктом внутрішнього аудиту має бути вся діяльність банку, її документальне та бухгалтерське оформлення, інформаційне забезпечення процесу управління банком. До важливих об'єктів внутрішнього аудиту також зараховуємо ризики, що супроводжують процес здійснення банківських операцій. У цьому випадку внутрішні та зовнішні щодо банку події, які негативно вплинули на кінцеві результати його роботи, мають розглядатися системою внутрішнього контролю як окремий банківський ризик.

Кожний об'єкт внутрішнього аудиту потребує індивідуального підходу до використання прийомів аудиту, які формують його загальний метод. Методичні норми, використовувані в процедурі внутрішнього аудиту залежать від обсягів і мети перевірки та від джерел даних, які підпадають під перевірку. Відповідно до МСА № 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту» обсяги та мета внутрішнього аудиту у кожному випадку різні й залежать від розмірів і структури об'єкта, а також вимог його керівництва. Цим стандартом виокремлено такі елементи внутрішнього аудиту:

а) огляд систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, їх аналіз і моніторинг;

б) перевірка фінансової та господарської інформації;

в) аналіз економічності та ефективності діяльності;

г) перевірка дотримання законів, нормативних актів та інших зовнішніх вимог, а також політики, директив, внутрішніх вимог керівництва [4, с. 252].

Ці ж елементи внутрішнього аудиту визнані Національним банком України як його основні функції, зокрема:

а) зниження ризиків за проведеними операціями, пов'язаними з раціональним та ефективним використанням ресурсів банку;

б) надання рекомендацій структурним підрозділам банку у процесі планування, на стадії розроблення і впровадження нових продуктів, процесів, систем;

в) координація діяльності з діями незалежних аудиторських фірм при проведенні зовнішнього аудиту банку з метою забезпечення умов, за яких аудиторські фірми можуть з довірою покластися на висновки служби внутрішнього аудиту для уникнення дублювання зусиль;

г) складання та надання висновків і звітів при проведенні перевірки [5].

Певна річ, аудит має свій метод і володіє власними методиками. Якщо під методом аудиту розуміємо спосіб пізнання, дослідження об'єктів, явищ у процесі аудиту, то методика характеризуємо як сукупність методів, прийомів доцільної діяльності, виконання роботи.

У підручниках з аудиту, зазвичай, наводять визначення внутрішнього аудиту, окреслюють його об'єкти, завдання, функції та мету. Не слід діяльність внутрішніх аудиторів визнавати аналогічною діяльності зовнішніх, а відмінність вбачати лише в об'єктах контролю та широті діапазону діяльності [3, с. 239]. Внутрішній аудит відрізняється не лише об'єктами контролю та широтою діапазону діяльності. Він має інші мету та завдання. Різняться також суб'єкти, замовники. Іншими є міра незалежності, висновки, кваліфікація аудиторів, організація роботи, обов'язковість, правове регулювання, публічність, оплата праці, оформлення результатів аудиту, відповідальність перед замовниками. Інколи перелік послуг внутрішніх аудиторів доповнюють перевіркою систем контролю, спрямованих на розробку політики об'єкта перевірки в межах законодавства та рівня досягнення програмних цілей, а також оцінкою ефективності операцій [3, с. 239]. Подібне характерне для аудиторських послуг зовнішнього, але ніяк не внутрішнього аудиту. Щодо внутрішнього аудиту, перелічені вище функції слід вважати його основними завданнями.

Методологія внутрішнього аудиту має спільні та відмінні риси із методологією зовнішнього аудиту. Спільні риси, зазвичай, стосуються технології проведення перевірок. Відмінності зумовлені метою та видом внутрішнього аудиту. На методологію внутрішнього аудиту впливають види операцій комерційного банку, їх обсяги, галузева та географічна диверсифікація, ступінь ризику та можливість впливу на нього, належність банку до певної категорії за розміром капіталу, активів, кількістю відділень і філій.

Система внутрішнього контролю – це сукупність організаційної структури, політики

банку, методик і процедур, спрямованих на запобігання, виявлення й виправлення помилок та недостовірної інформації, забезпечення ефективної роботи банку.

При створенні системи внутрішнього контролю, складовою якої якраз і є внутрішній аудит, керівництво банку має розуміти, що ця система спрямовується на досягнення визначеної мети діяльності. Тому вона повинна включати методики і процедури, які забезпечують чітке виконання персоналом банку встановлених обов'язків. Функції внутрішнього аудиту в системі внутрішнього контролю виокремити досить складно. Це пояснюється спільністю мети та завдань як контролю, так і аудиту.

Серед важливих аспектів діяльності внутрішнього аудиту виокремлюємо встановлення та аналіз можливих зовнішніх і внутрішніх ризиків. Такий аналіз обов'язковий при впровадженні нових проектів, виробленні рекомендацій, оскільки дозволяє знизити рівень ризику, і врешті мінімізувати можливі втрати. З огляду на функціональні завдання внутрішнього аудиту, до його видів зараховуємо:

- а) моніторинг витрачання коштів за різними проектами чи програмами;
- б) аналіз фінансової та управлінської звітності банку;
- в) оцінка достовірності та своєчасності звітності;
- г) оцінка контрактів, що розробляються;
- д) оцінка існуючих та нових систем контролю.

Модель внутрішнього аудиту, ухвалена вітчизняними банками включає два основних елементи:

– перший – ревізія, яка зосереджується на перевірці збереження та ефективному використанні активів, виявленні та ліквідації заборгованостей і нестач;

– другий – забезпечення достовірності бухгалтерсько-фінансової звітності, мінімізація оподаткування, сприяння збереженню активів банку.

В основі методики аудиту – поєднання методів документальної ревізії як перевірки документів і записів з метою визначення достовірності й законності операцій, зафіксованих у них та фінансово-економічного аналізу.

За походженням документальна інформація може бути внутрішньою та зовнішньою.

Якщо внутрішню документацію готують й опрацьовують у банку, то зовнішня надходить від державних, контролюючих, вищих органів. Ступінь довіри до внутрішньої документації залежить від якості бухгалтерського та адміністративного контролю.

До зовнішньої належать офіційні документи з підписами посадових осіб, печатками, спеціальними розпізнавальними знаками.

До методів документальної перевірки належать: огляд документів за формою, внутрішнє підтвердження документів, перевірка документів по суті, арифметична перевірка. Масштаби та мета документальної перевірки залежать від розміру та структури, а також від вимог керівництва банку. Зміст перевірки полягає в аналізі коштів, відображених у звітах за фінансовою інформацією банку, особливому вивченні окремих статей (валютних операцій, створення резервів за кредитними операціями), включаючи детальне тестування операцій, сальдо рахунків і процедур.

У практиці документальної перевірки застосовують два підходи до вивчення інформації:

- перший – від первинних документів до реєстрів аналітичного і синтетичного обліку;
- другий – від звітних, підсумкових форм і показників до реєстрів синтетичного і аналітичного обліку та від записів у них до первинних документів.

Другий варіант більш раціональний, оскільки дозволяє вдало відібрати коло первинних документів і первинних записів, які необхідно детально вивчити на основі аналізу звітних показників. Це уможливить зосередження уваги на найбільш ймовірних недоліках і порушеннях.

Відповідно до Міжнародного стандарту аудиту (МСА) № 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту» внутрішній аудит визначають як діяльність щодо оцінки, яка здійснюється внутрішньою службою об'єкта. Серед інших функцій цієї служби виокремлюють перевірку, оцінку й моніторинг адекватності та ефективності системи бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю [5 с. 251]. Тому важливими передумовами успішності функціонування внутрішнього аудиту є якісне інформаційне забезпечення та аналітичні процедури, що використовують в аудиторській діяльності. Їх вивчення й розвиток – необхідна умова становлення та вдосконалення внутрішнього аудиту в комерційних банках.

Система бухгалтерського обліку і звітності є постачальником інформації про рух грошових коштів та зміни фінансових результатів банку для зовнішніх (контролюючих органів, інвесторів, кредиторів) і внутрішніх (власників, менеджерів, виконавців) користувачів. Банки виконують операції, яким властива сукупність важливих та складних характеристик. Зокрема, це стосується ризиків, що виникають в процесі виконання активних операцій. Існує багато класифікацій ризиків за різними ознаками. Л. О. Примостка у монографії «Фінансові деривативи: аналітичні

та облікові аспекти» класифікує ризики, що виникають у зв'язку з володінням фінансовими інструментами як фінансові [6 с. 117-118]. Фінансові ризики можливо відобразити в даних бухгалтерського обліку.

У зв'язку з цим система бухгалтерського обліку формується за двома основними напрямками – фінансовий та управлінський облік. Мета фінансового обліку полягає у наданні достовірної звітності для використання її зовнішніми користувачами. Метою управлінського обліку є задоволення інформаційних потреб внутрішніх користувачів на всіх рівнях управління. «Управлінський облік є процесом визначення, оцінювання, інтерпретації та передавання інформації, використовуваної керівництвом для планування, оцінювання й контролю діяльності, а також для прийняття рішень щодо напрямів використання банківських ресурсів» [2, с. 17]. Обов'язковість ведення управлінського обліку пов'язана із актуальністю, надійністю та ефективністю системи бухгалтерського обліку.

Організація бухгалтерського обліку тісно переплітається із функціями внутрішнього контролю. Ухвалення рішень щодо підвищення ефективності здійснюваних операцій потребує їх всебічного аналізу, який враховує, переважно, погляд власників капіталу чи інвесторів [7, с. 18]. Тому важливою функцією управлінського обліку визнаємо економічний аналіз. Відомо, що сутність аналізу як методу дослідження полягає у вивченні окремих явищ, складових частин об'єкта дослідження, а також взаємозв'язків між ними з метою виявлення певних ознак, властивостей та співвідношень.

Узагальнюючи дослідження українських та зарубіжних вчених, а також банківську практику, основні аналітичні завдання управлінського обліку вбачаємо в:

1. Оцінці ефективності управління власними коштами банку (доцільність розширення спектру операцій щодо розміщення ресурсів та капіталізації банку та її вплив на вартість кредитів для позичальників);

2. Аналізі впливу чинників на фінансові результати та фінансовий стан банку (визначення оптимальної процентної ставки за залученими ресурсами та оптимальної процентної ставки за кредитними вкладеннями; оцінка дохідності за інвестиціями; паралельний аналіз динаміки доходів і витрат);

3. Оцінці ефективності управління активами та зобов'язаннями банку (визначення обсягу проблемних кредитів та їх питомої ваги в кредитному портфелі банку; обсягу дорогих і дешевих ресурсів та їх питомої ваги в складі

ресурсів банку);

4. Аналізі чинників, що впливають на значення економічних нормативів, встановлених Національним банком України (контроль за обсягом регулятивного капіталу банку; за ступенем ризику активів; за валютною позицією банку).

Аналітичні функції управлінського обліку суттєво доповнюють аналітичні процедури, що використовують у внутрішньому аудиті. Відповідно до МСА № 520 «Аналітичні процедури», аналітичні процедури означають аналіз суттєвих показників і тенденцій, включаючи підсумкове дослідження флуктуацій та взаємозв'язків, що не відповідають іншій інформації чи прогнозними значенням [5, с. 180].

Аналітичні процедури доцільно використовувати:

– на стадії планування - з метою визначення характеру та обсягу подальших процедур;

– для визначення показників, що характеризують ефективність діяльності банку;

– при оцінці ступеня ризику окремих активних операцій банку, зокрема, кредитних, інвестиційних, валютних;

– для огляду фінансової звітності та виявлення фактів викривлення даних;

– для оцінки рівня постановки управлінського обліку та виконання усіх властивих йому функцій;

– з метою скорочення деталізованої перевірки документів;

– для розробки стратегії подальшої діяльності банку;

– для ухвалення рішень щодо доцільності впровадження нових видів банківських послуг, що надавалися в порядку експерименту.

Обов'язковість використання аналітичних процедур визначено в МСА з 1988 року при перевірці достовірності фінансової звітності. При її проведенні внутрішній аудитор використовує як фінансову, так і нефінансову інформацію. Основне джерело інформації - дані бухгалтерського обліку. Методика проведення аналітичних процедур визначає аудитор виходячи із потреб користувачів та його власного досвіду.

Аналітичні процедури дозволяють підвищити якість та інформативність аудиторської перевірки, а також скоротити її обсяг і час проведення. Це допоможе встановити недоліки системи управління, бухгалтерського обліку, причини, що їх зумовили. Дж. Робертсон у роботі «Аудит» наводить результати дослідження Американського інституту дипломованих громадських бухгалтерів. Так, на думку аудиторів, аналітичні процедури допомагають виявити

27,1 % помилок, прогнозування і дискусії – 18,5 % [8, с. 122]. Наведені дослідження стосуються зовнішнього аудиту. У внутрішньому аудиті ефективність аудиторських процедур буде значно вищою, оскільки при сучасному технічному та програмному забезпеченні банків, фахівці внутрішнього аудиту можуть відслідковувати дані бухгалтерського обліку та первинних документів ще на стадії їх складання. Це значно скорочує деталізовані процедури, орієнтовані на первинні документи і реєстри синтетичного й аналітичного обліку.

Для підвищення ефективності внутрішнього аудиту фахівцям необхідно досконало володіти методикою економічного аналізу. Це дозволить комплексно та системно вивчати різні аспекти фінансової діяльності кредитної установи шляхом аналізу та зіставлення відповідних показників економічного суб'єкта. Отже, аналіз – це необхідний елемент методики аудиту, оскільки його метою є виявлення незвичайних або неправильно відображених у бухгалтерському обліку фактів фінансової діяльності.

Метод аналізу – способи, прийоми та засоби дослідження економічних явищ і процесів на макро- і мікроекономічних рівнях [1, с. 327]. Він реалізується через його науковий апарат – сукупність прийомів дослідження. За їх допомогою аудитор може виявити причинно-наслідкові зв'язки в економічних подіях.

Методика сучасного економічного аналізу суттєво відрізняється від потреб практики. Фінансовий аналіз уже отримав певний розвиток стосовно діяльності підприємств, втім, аналіз банківської діяльності недостатньо вивчений і опрацьований.

Використовуючи різні методи аналізу, аудитори в змозі запровадити інформаційно-аналітичні системи, які формують вичерпну інформацію про грошові потоки. Це особливо актуально для банків.

Основний недолік сучасної оцінки економічного стану кредитної установи – ретроспективність, тобто можливість бачити результати діяльності в минулому часі. Дослідження функцій аналітичних служб банків Черкаської області показало, що вони використовують, як правило, традиційні методи аналізу та ті, що пропонуються нормативними документами Національного банку України. Нині, за досить високої конкуренції на ринку банківських послуг, кредитною установою необхідно керувати, випереджуючи розвиток поточних подій. Тому одним із продуктивних підходів до управління активами і пасивами банку є аналіз його фінансових потоків. У межах цього аналізу вивчають потоки платежів за активними і пасивними операціями, окремі угоди та їх серії.

Інвестиційні та кредитні операції слід вивчати як потоки фінансових вкладень та зустрічні надходження доходів від них. На цьому принципі в практиці розвинених країн будується цілий клас банківських імітаційних моделей. Імітаційне моделювання забезпечує цілісний погляд на діяльність всього банку, розробку оперативних і стратегічних планів та обґрунтування окремих активних операцій. Імітаційні моделі реалізуються на базі пакетів структурного моделювання, електронних таблиць, спеціалізованих банківських експертних пакетів.

Необхідна умова реалізації методів моделювання – наявність у банку автоматизованої інформаційної системи із детальною, повною та точною інформацією про фінансові інструменти. Впровадження імітаційного моделювання супроводжується певними труднощами, зокрема: високі вимоги до автоматизованої інформаційної системи банку, повноти та точності інформації, що використовується; необхідність оцінки достовірності аналітичних результатів, отриманих іншими методами дослідження.

Впровадження методів моделювання не суперечить застосуванню традиційних видів, прийомів та способів аналізу, що включають порівняння відносних та середніх величин, групування, бальну оцінку, зведення, графічний, табличний, а також балансовий методи. Використання зазначених прийомів аналізу, дозволяє суттєво підвищити ефективність внутрішнього аудиту. Їх доцільно застосовувати для контролю за виконанням кошторисів, моніторингу операцій з кредитування, операцій з іноземною валютою, цінними паперами, виявлення негативних та небажаних відхилень, що можуть призвести до підписання неефективних угод. Водночас, результати аналізу, отримані традиційними методами, формують базу для створення економіко-математичної моделі.

Якщо в банку уніфікований та формалізований процес складання звітності, то це дозволить керівництву через певний набір результативних показників отримувати поточну та перспективну інформацію щодо його фінансового стану. Від кожного підрозділу дані надходять за типовими формами. Фінансова служба забезпечує простоту і доступність групування інформації.

Щодо управління активними і пасивними операціями банку методика економічного аналізу повинна включати в себе такі складові:

- нормативно-методичну базу економічного аналізу в комерційних банках;
- сукупність наукових способів та прийомів дослідження фінансової діяльності банку;
- систему економічних показників, що

характеризують об'єкти дослідження;

- загальну методику комплексного аналізу;
- внутрішню методику, розроблену для вирішення поточних проблем та розробки стратегічних завдань, що виникають в процесі управління діяльністю комерційного банку;
- «розроблені в теорії та практиці фінансового і банківського менеджменту численні стратегії, теорії та методи управління активами, пасивами, ліквідністю, ризиками, капіталом і прибутком» [2, с. 34].

Існуюча банківська практика свідчить, що внутрішній аудит зосереджує увагу лише на правильності відображення банківських операцій у бухгалтерському обліку. Звичайно, правильність та достовірність бухгалтерського обліку є важливим об'єктом внутрішнього аудиту. Втім, це не відповідає призначенню внутрішнього аудиту згідно міжнародної практики й суттєво звужує його роль та ефективність у банках. Витрати на внутрішній аудит повинні компенсуватися не тільки фактами виявлених помилок (навіть якщо це дозволить уникнути штрафів з боку контролюючих органів), а й рекомендаціями, пропозиціями щодо удосконалення упра-

влінського обліку, виявленням негативних тенденцій, що можуть призвести до збитків у майбутньому.

Висновки. Таким чином, необхідність розвитку та удосконалення підходів, методики внутрішнього аудиту як вагомій складовій системи внутрішнього контролю банку обумовлена потребами зниження ризиків у банківській діяльності. Опрацювання процедур внутрішнього аудиту націлене на розуміння керівництвом та працівниками банку їх необхідності як послуги, яка поки що використовується не повною мірою через неоднозначне тлумачення об'єктів внутрішнього аудиту у банках. До об'єктів внутрішнього аудиту банків належать: ведення бухгалтерського обліку, достовірність звітності, стан майна, забезпеченість власними коштами, фінансова стійкість, ліквідність, система управління, якість роботи економічних і технічних служб, планування і прогнозування, система внутрішнього контролю, операції з грошовими коштами, фінансові результати діяльності.

Список використаних джерел

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 2001. — 848 с.
2. Кіндрацька Л. М. Бухгалтерський облік у банках України : Підручник / Л. М. Кіндрацька. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — КНЕУ, 2001. — 636 с.
3. Кузьминский А. Н. Аудит : практ. пособ. / А. Н. Кузьминский. — К. «Учетинформ», 1996. — 283 с.
4. Международные стандарты аудита и Кодекс этики профессиональных бухгалтеров (1999). — М., 2000. — 699 с.
5. Положення «Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках

України», затверджене постановою Правління НБУ від 20.03.1998 р. за № 114 із змінами та доповненнями.

6. Примостка Л. О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти : Монографія. / Л. О. Примостка — К. : КНЕУ, 2001. — 263 с.
7. Ришар Ж. Аудит и анализ хозяйственной деятельности предприятия / Ж. Ришар ; пер. с франц. под ред. Л. П. Бельх. — М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. — 375 с.
8. Робертсон Дж. Аудит / Дж. Робертсон ; пер. с англ. — М. : КРМГ : Аудиторская фирма «Контакт», 1993. — 496 с.

УДК 336.717.1:004.738.5

МЕТОД БЕЗПЕЧНОЇ ПЕРЕДАЧІ АУТЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДАНИХ В ІНТЕРНЕТ-ПЛАТІЖНІЙ СИСТЕМІ ЗА ДОПОМОГОЮ КАСКАДНО-КОМБІНАЦІЙНОГО ХЕШУВАННЯ.

THE METHOD OF SAFE TRANSMISSION THE AUTHENTICATION DATA IN INTERNET PAYMENT SYSTEM WITH THE HELP OF CASCADE-COMBINATIONAL HASHING

Аліна Анатоліївна ЗАСЯДЬКО

доктор технічних наук, доцент, професор кафедри вищої математики та інформаційних технологій Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Alina A. ZASYAD'KO

Doctor of Technical Sciences, Professor of Higher Mathematics and Information Technology Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Сергій Степанович КОРОЛЮК

кандидат фіз.-мат. наук, доцент, доцент кафедри вищої математики та інформаційних технологій Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Sergiy S. KOROLYUK

PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor of Higher Mathematics and Information Technology Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Оксана Володимирівна КЛЮВАК

фахівець 2-ої категорії наукового відділу Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Oxana V. KLOVAK

Specialist of the Second Category, Scientific Department of Lviv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Проаналізовано механізм аутентифікації в інтернет-платіжній системі на основі коду власника платіжної картки, згенерованого банком-емітентом, та запропоновано застосування каскадно-комбінаційного хешування аутентифікаційних даних.

Summary. The article dwells on the mechanism of authentication in Internet payment system based on cardholder's code generated by the issuing bank. Suggested is the use of cascade-combinational hashing of authentication data.

Ключові слова: *Інтернет-платіжна система, Інтернет-транзакція, банківська платіжна картка, аутентифікаційні дані, аутентифікація, хеш-код, алгоритм конкатенації, КСХ (код схеми хешування), каскадно-комбінаційне хешування (ККХ), ОВК (онлайн власний код).*

Key words: *Internet payment system, online transaction, banking payment card, authentication data, authentication, hash code algorithm concatenation, hash code scheme, cascade-combinational hashing, online own code.*

Постановка проблеми. Дані, які передаються власником банківської картки через Інтернет, повинні володіти трьома базовими властивостями:

цілісністю, конфіденційністю та автентичністю. На нашу думку, резонним є зосередити свою увагу на аналізі схеми аутентифікації та на

процесі хешування, як на найбільш ефективному методі безпечної передачі аутентифікаційних даних. Насьогодні розроблено достатньо велику кількість протоколів аутентифікації, які базуються на використанні хеш-функцій. І хоча хешування є операція незворотна, що відповідно забезпечує від розшифрування вихідного коду зловмисником при перехопленні повідомлення, проте існує імовірність отримання однакового результату при різних вхідних даних. Існування колізій у хеш-функціях знижує надійність протоколів аутентифікації. Тому удосконалення схем хешування у протоколах аутентифікації є надзвичайно актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженнями у галузі захисту інформації в комп'ютерних системах та мережах в Україні займаються науковці А. А. Кузнецов, С. П. Євсєєв, Б. П. Томашевський, Ю. И. Жмурко. Аутентифікацію в інтернеті досліджують такі російські учені, як Ю. А. Семенов, А. А. Афанасьєв, Л. Т. Ведєньєв, А. А. Воронцов та інші. Серед інших іноземних авторів, які досліджують хеш-функції та протоколи аутентифікації, які базуються на них, можна виділити наступних: William Stallings, Man Young Rhee, Sugata Sanyal, Ayu Tiwari and Sudip Sanyal, V. Pasupathinathan, J. Pieprzyk, H. Wang and J.Y. Cho, Sungwoo Kang, Haeryong Park, Donghyeon Cheon, Kilsoo Chun, Jaeil Lee та інші.

Мета статті полягає в аналізі схеми аутентифікації на основі спеціального коду, який генерується банком-емітентом для власника банківської картки, а також в обґрунтуванні застосування каскадно-комбінаційної схеми хешування аутентифікаційних даних в інтернет-платіжній системі.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Наш підхід до схеми аутентифікації в інтернет-платіжній системі базуватиметься на використанні спеціального коду (назвемо його ОВК - онлайн власний код), який генерує банківська установа покупця, та використовується лише для при здійсненні розрахунків в інтернеті.

ОВК, який згенерований банком клієнта, вводиться у полі замовлення замість реквізитів картки. Цей код є прив'язаним до карткового рахунку. Таким чином, ми уникаємо безпосередньої передачі реквізитів картки від покупця до продавця. Сервер продавця надсилає запит до процесингового центру банку клієнта щодо правильності коду, який заздалегідь був розшифрований алгоритмом хешування.

Безпечна передача коду здійснюється шляхом хешування. При звичайному хешуванні і банку, і клієнту відомі і код, і хеш-функція, якою здійснюється формування хеш-коду, а відтак -

банк може перевірити присланий захешований код шляхом зіставлення із тим, який був отриманий шляхом проведення таких самих дій з тим самим кодом на стороні банку. Це звична усталена практика. Оскільки хешування є операція незворотна, це забезпечує від розшифрування вихідного коду зловмисником, якби він навіть перехопив захешоване повідомлення. З іншого боку, хешування представляє собою згортку початкової інформації, тобто існує хоча і мізерна, але така існує імовірність отримання однакового результату при різних вхідних даних. Дану імовірність можна зменшити ще на декілька порядків при застосуванні нашої схеми комбінаційно-каскадного хешування. Інша причина введення цієї схеми – значне підвищення складності результуючого коду, що ускладнює дії зловмисника над ним. Крім того, комбінаційно-каскадне хешування дозволяє поглибити диференціацію персонального ідентифікуючого матеріалу платника. Теоретично можна навіть допустити однаковий код при різних конфігураціях хешування [1, 2].

Каскадно-комбінаційний тип хешування на вході отримує два елементи даних:

- Сам код, який має бути захешовано та передано на іншу сторону;
- Код схеми хешування.

Крім коду платник отримує ще одну зі схем комбінаційно-каскадного хешування. Цю схему також знає приймаюча сторона, отож вона не передається при пересиланні захешованого коду при здійсненні трансакції. Хешування за такою схемою передбачає використання одночасно 9 хеш-функцій (RSHash, JSHash, PJWHash, ELFHash, BKDRHash, SDBMHash, DJBHash, DEKHash, APHash). При цьому кожна з них отримує на вході одне і теж, в даному випадку, код ОВК, представлений в текстовому виді. Результати усіх функцій конкатенуються у єдине 288 бітове поле (кожна функція генерує 4 байтове число, отож при конкатенації результатів дев'яти функцій утворюється поле довжиною 36 байт). Те, в якій послідовності викликаються згадані функції, визначається кодом схеми хешування. KCX представляє собою текстову стрічку довжиною 9 байтів, кожен символ якої ідентифікує одну певну хеш-функцію. Символи не повинні повторюватись. Відповідність між кожною функцією та її ідентифікатором наведені в таблиці 1.

Наприклад, якщо KCX має вигляд RJPEBSDKA, то результуючий захешований код матиме такий вигляд:

RSHash(OBK) & JSHash(OBK) & PJWHash(OBK) & ELFHash(OBK) & BKDRHash(OBK) & SDBMHash(OBK) & DJBHash(OBK) &

Таблиця 1

Відповідність елементів стрічки CascadeArr (див. Лістинг 1) певній хеш-функції

Символ КСХ	Хеш-функція
R	RSHash
J	JSHash
P	PJWHash
E	ELFHash
B	BKDRHash
S	SDBMHash
D	DJBHash
K	DEKHash
A	APHash

DEKHash(OBK) & APHash(OBK), де & - операція конкатенації.

Зрозуміло, що при здійсненні автентифікації обидві сторони транзакції повинні бути здатні розрахувати хеш-код каскадним методом, описаним вище. Одна сторона генерує його і відправляє його іншій, а та, в свою чергу, отримавши його, мусить згенерувати заново, і звірити з отриманим. Тільки повна тотожність обох стрічок є умовою для успішного проходження автентифікації.

Обидві сторони мають у своєму розпорядженні однаковий програмний модуль для обчислення. Для зручності використання в рамках різних програмних систем даний модуль скомпонований у виді динамічної бібліотеки (hashCascade.dll). Програмна система за рахунок виклику відповідного метода бібліотеки може отримати потрібний код, використавши на вході ОБК та КСХ. Місце бібліотечного модуля хешування в загальному процесі хешування можна схематично зобразити так:

Оскільки, генеруватись хеш-код має однаково,

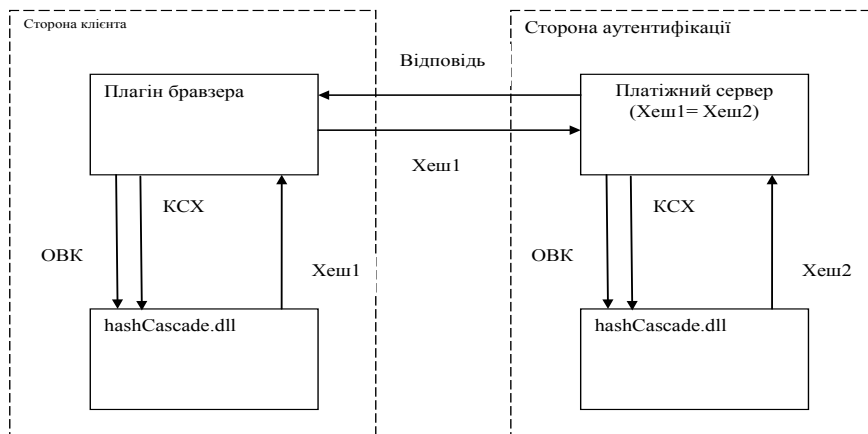

Рис.1 Пропонована програмна схема аутентифікація на основі КСХ в інтернет-платіжних системах

Рис. 1 Початковий вигляд вікна тестової програми

Рис. 2 Вигляд захешованого ОВК після проведеного тесту

Програмний інтерфейс модуля hashCascade.dll складається з єдиної функції, яка на вході отримує обидва параметри комбінаційно-каскадної схеми хешування (ОВК та КСХ), а на виході містить стрічку згенерованого хеш-коду [1, 2, 3].

Оскільки суть каскадно-комбінаційного хешування полягає у тому, що хеш-функції викликаються не у сталій послідовності, а в тій послідовності, яка визначається схемою комбінаційного хешування. Тому виклики даних функцій організовані не як статичні виклики, а й як виклики змінної типу функція. При виконанні хешування перебирається увесь ланцюжок схеми хешування (стрічка CascadeArg функції GetHashCode), і кожному елементу цієї стрічки знаходиться відповідна хеш-функція (див. табл. 1). Після цього найзручніше взяти адресу даної хеш-функції та викликати її за цією адресою. Така схема дозволяє легко організувати перебір усіх функцій в одному циклі. Результати викликів всіх хеш-функцій конкатенується в єдину 36 байтову стрічку, яка повертається з бібліотеки як результат [4, 5].

Щоб наочно продемонструвати, який матиме

вигляд ОВК після хешування, ми розробили тестову програму. Нашу розробку можна застосовувати як додаток до інтернет-платіжної системи у форматі *.dll. (Рис. 1, 2).

Висновки. На нашу думку, найефективніший механізм аутентифікації в інтернет-платіжній системі передбачає:

1) Використання спеціального коду (онлайн власний код), який генерує банк покупця та робить прив'язку до карткового рахунку, що дає можливість не передавати реквізитів картки через Інтернет безпосередньо продавцеві.

2) Цей код можна змінювати щоразу для нової транзакції, що передбачає значні затрати для банківської установи та створення окремого підрозділу для постійного супроводження та генерування кодів, необхідність для клієнта щоразу звертатися до свого банку за новим кодом. Проте цей код можна не змінювати щоразу для кожної нової транзакції шляхом його хешування у процесі передачі. У нашій статті ми пропонуємо застосовувати каскадно-комбінаційне хешування аутентифікаційних даних.

Список використаних джерел

1. Исследование протоколов и механизмов защиты информации в компьютерных системах и сетях [Текст] / А. А. Кузнецов, С. П. Евсеев, Б. П. Томашевский, Ю. И. Жмурко // Збірник наукових праць Харківського Університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба. — 2007. — №2(14). — С. 102–111.

2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/N-Hash>

3. Credit Card Encryption and Password Hashing Utility Component [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.caritas.org.au/Content/NavigationMenu/Caritas_Documents/PDFs/asiUtil_CreditCardEncryption.pdf

4. Семенов Ю. А. Аутентификация в Интернет [Електронний ресурс] / Ю. А. Семенов. — Режим доступу : <http://docs.luksian.com/networks/techs/intro/?f=.6/authent>.

shtml

5. Guidelines: Authentication in an Internet Banking Environment, Federal Financial Institutions

Examination Council, Arlington, October 2005, [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ffiec.gov>

УДК 94(075.8): 33899(091)

ГУРТОВА ТОРГІВЛЯ У ПІВДЕННИХ ПОРТАХ ЯК КАТАЛІЗАТОР ЗЕРНОВОГО БІЗНЕСУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

WHOLESALE TRADE IN SOUTHERN PORTS AS A CATALYST OF GRAIN BUSINESS IN THE REGIONS OF UKRAINE IN THE SECOND PART OF THE XIX CENTURY

Олег Миколайович ГОРДУНОВСЬКИЙ

доктор історичних наук, доцент кафедри економічної теорії. Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)
oleggordunovsky@gmail.com

Oleg M. GORDUNOVSKY

Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor of Economics Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті досліджено напрямки розвитку хлібної торгівлі в Південній Україні. Акцентовано увагу на впливі чорноморських портів на розвиток товарного зернового господарства різних регіонів України. Визначено стимулюючі фактори зернового бізнесу, особливості хлібних потоків і специфіка ціноутворення з урахуванням людського потенціалу та природних ресурсів.

Summary: The development of grain trade directions in the south of Ukraine are considered in the article. The attention is paid to the influence of Black Sea ports on the development of grain agriculture in different regions of Ukraine. Defined are the stimulating factors of grain business, the peculiarities of grain streams and specific character of pricing including the human potential and natural resources.

Ключові слова: формування ринку зерна, ціни на збіжжя, приріст цін, різниці регіональних цін, порти Південної України, структурні ціноутворення.
Key words: formation of grain market, grain price, price gain, difference in regional prices, ports in the south of Ukraine, pricing structure.

Постановка проблеми. У нашій країні зерно завжди вважалося одним із стратегічних товарів: з ним «виходили» на зовнішні ринки, а від конкретних дій і стратегії управління державних і політичних діячів нерідко залежало їх реноме у вітчизняному соціумі. Жодна державна програма незалежної України не оминає проблеми вирощення та реалізації зернових культур і, зокрема, збіжжя. Ця тема тим більш є важливою в період становлення національного й всеросійського ринків, хоча б і стосовно Південної України, де хліб відігравав ледь не провідну роль, принаймні в ХІХ ст. Власне, інтереси економіки тоді спонукали уряд до модернізації чи поліпшення старих і пошуків нових шляхів ринків збуту, створення цілісної системи залізниць, банків, кредитування, відкупів тощо. При цьому важливо те, що кожний регіон увесь час зберігає свої особливості, а тому, в зв'язку з потенційними можливостями та рентабельністю хліборобства,

місцева влада й безпосередні виробники формують власний бюджет.

Накопичений досвід у цій галузі сільського господарства та торгівлі, безперечно, може стати запорукою вірного розв'язання багатьох народновиробничих завдань, а головне – активізувати інтеграцію України до світової економіки. Отже, критичне і творче осмислення здобутків минулих поколінь дозволить більш успішно прогнозувати майбутнє. Визначення ролі хлібної торгівлі Півдня України у задоволенні потреб окремих верств суспільства є не лише науковою, а й цілком практичною проблемою. Яка до того ж актуалізується ще й тим, що не стала об'єктом спеціального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки незалежності побачили світ три ґрунтовні узагальнюючого характеру публікації Б. Кругляка про торговельну буржуазію, біржі та ярмаркову торгівлю в Україні доби капіталізму. На схожу тему

писала й Т. Лазанська. Особливо вирізняється великим фактажем її капітальна монографія «Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.» (К., 1999. – 17 друк. арк.).

Десятки статей, спеціальну монографію та докторську дисертацію соціально-економічній еволюції українського поміщництва та його суспільно-психологічному портрету в 1861-1917 рр. присвятила Н. Темірова.

Особливо важливе значення для розуміння основних закономірностей розвитку України в імперську добу має монографія О. Реєнта, бо вона спеціально присвячена національному відродженню, соціально-економічному становищу та боротьбі «між працею і капіталом». Зокрема, автор висвітлює аспекти, пов'язані з національним складом жителів південних територій, асиміляторською політикою царизму, господарським потенціалом тощо.

Серед авторів останніх студій, дотичних до означеної теми, слід назвати В. Орлика, Т. Николаєву, В. Шевченко та Т. Шахрай.

Але, на наш погляд, неперевершеною і нині залишається фундаментальна монографія І. О. Гуржія «Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст.» (К., 1954.– 551 с.).

Мета статті. Історико-порівняльний аналіз руху хлібних цін в європейських державах дозволяє простежити процес включення України в міжнародний поділ праці й світовий ринок. Ціни на збіжжя є важливим показником продуктивності діяльності безпосередніх виробників і усіх учасників купівлі-продажу, змін у витратах виробництва в землеробстві, динаміки заробітної платні в сільському господарстві, торгових оборотів тощо.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. За переконанням відомого російського економіста середини XIX ст. О. Єгунова «сухе, вузьке на перший погляд питання про ціни на хліб під впливом аналізу стає живим, широким і дуже складним, як саме життя». З цим твердженням важко не погодитися, адже вартість збіжжя як у дзеркалі відображувала соціально-економічний розвиток країни: застої, підйоми, спади, кризи, політику влади, потреби ринків і людей. Навіть створювала відповідні загальні настрої в суспільстві окремих громадян. Так, у листі від 4 березня 1849 р. А. Нечаєва із заздністю написала своєму чоловіку Глібу Васильовичу про удачливого знайомого поміщика: «Щаслив барон (!) Местмахер, продал пшеницу 3500 чет[вертей] по 22 руб[ля] асс[игнациями], да еще во ожидании присылки 5000 чет. Вот как люди хозяйствуют...»

(м. Одеса) [1].

Динаміка регіональних цін була тісно пов'язана з географічним поділом праці, економічною інтеграцією національних областей у єдиний народногосподарський організм, злиттям місцевих ринків у загальноукраїнський, а потім підпорядкуванням того всеімперському. У країнах, де переважало дрібне селянське землеволодіння, на відміну від розвинутих капіталістичних, ціна на хліб, як правило, була нижчою. Частина додаткової праці безпосередніх виробників, які працюють за дуже несприятливих умов, суспільству надається безкоштовно, а тому вона не бере участі в регулюванні цін виробництва або утворенні вартості взагалі. До першого типу країн, зрозуміло, належала і Російська імперія. Низька органічна будова приватного капіталу дозволяла навіть селянину в процесі розвинутого товарного виробництва зберігати порівняно значну незалежність господарства від впливів законів вартості за рахунок зменшення норм особистого споживання. Тому він міг продавати свою продукцію не тільки нижче натуральної вартості, але й менше за власні витрати. Кріпака чи державного селянина змушувала таке чинити необхідність сплати оброку або «загальнонародних» податків.

Говорячи про ціни на збіжжя, слід зазначити ще раз: вони мали декілька категорій. Адже існувала цілком природна різниця між тими, які встановлювалися на місцевому базарі (ярмарку, торгу), куди звозили хліб безпосередні виробники (якщо купець чи посередник, то вже дорожче); на біржі під час прийомки, а потім реалізації; в крамниці або магазині. Ціна також залежала від обсягів партій. Вище вже наводилися приклади про те, наскільки знижувалася, зокрема, вартість пшениці, коли вона скуповувалася з човнів чи потягів ще на підвозі до міста – пункту призначення.

Зрозуміло й те, що в міру пройденого шляху від виробника до споживача відбувалося поступове зростання ціни, бо до грошей, отриманих першим, додавалися витрати на транспортування, збереження та очищення зерна, прибутки реалізатора тощо. Останнім етапом у «першому потоці» товарного хліба на внутрішньому споживчому ринку ставала роздрібна купівля-продаж, отже, встановлювалася й роздрібна ціна. На зовнішньому ринку останньою ланкою, як правило, була біржа (торгова фірма чи «дом»), коли визначалася біржова ціна в портах або інших осередках.

На території Південної України, як ми бачили вище, «рух» хліба проходив досить складно. З одного боку, маса безпосередніх виробників

сама купувала хліб у перекупників (для власного харчування чи на годівлю худоби), з іншого боку, найзаможніші серед них, а також поміщики продавали його купцям (посередникам). Унаслідок цього частина збіжжя потрапляла в райони споживання з місцевостей, де його вирощували по оптовій ціні, а інша – від тамтешніх виробників по заготівельній ціні, яка, як правило, збігалася з оптовою ціною хліба, що привозився. В результаті оптові ціни в споживчих районах і там, де його виробляли, часто-густо збігалися.

Згідно з даними по всій території європейської частини Російської імперії можна виділити декілька періодів у коливанні цін на хліб:

1761-1810 рр. – зростання; 1811-1830 рр. – зниження;

1831-1880 рр. – зростання; 1881-1900 рр. – зниження;

1901-1914 рр. – зростання [2].

Отже, коливання цін мало цілком «революційний» характер і яскраво виражену циклічну природу. Причому протягом 1761-1810 рр. вони зросли порівняно з середніми показниками 1731-1760 рр. більше ніж удвічі – на 110%, а порівняно з 1707-1730 рр. – майже втричі, на 190%. У 1811-1830 рр. ціни знизилися на 18%, коли їх порівняти з початком XIX ст. Протягом же 1831-1880 рр. вони знову зросли на 46%. Цікаво й те, що в період світової аграрної кризи (1881-1900 рр.) вартість хліба практично не змінилася.

Характерно, що на початку XIX ст. рівень цін на жито в Житомирі, Кам'янець-Подільському, Катеринославі, Києві, Полтаві, Харкові й Чернігові, котрі представляли фактично всі основні українські регіони, коливався в межах 793-1077 коп. за четверть, що в цілому різко відрізнявся від показника в містах Центрально-чорноземного району Росії. Означений рівень практично збігався з Центрально-промисловим районом імперії (980-1240 коп.). По деяких містах Південної України маємо такі показники середніх цін на жито в 1809-1819 рр. (коп. асигнаціями за четверть): Сімферополь – 1091, Херсон – 867, Катеринослав – 745. Причому динаміка їх руху найменшою була в Катеринославі – всього 3,4 по коефіцієнту, найбільшою в Херсоні – 52,4, а в Сімферополі – середньою (34,8 по коефіцієнту).

Схожі дані маємо й по вівсу в ті ж роки: Сімферополь – 810, Херсон – 669, Катеринослав – 411 (коп. за четверть). В цих містах ціни на такий вид збіжжя за своїм рівнем займають порівняно високе місце, ніж можна було очікувати, судячи з їх місця, котре вони посідали за показниками жита в загальній структурі європейської частини імперії.

Важливо зазначити окремо про коливання

середніх цін на пшеницю на території європейської частини імперії. До кінця XVIII ст. домінуючою культурою в попиті слід вважати жито. На початку XIX ст. пшениця коштувала вже дорожче «сірих» хлібів приблизно вдвічі, в 1810-1880 рр. у 1,5 рази, а на початку XX ст. – всього на 30%. На її вартість впливав той фактор, що пшеничний хліб рідше вживався основною масою населення (особливо збіднілим селянством), а тому ціни на нього порівняно з витратами на виробництво були досить високими. Крім того, пшениця з кінця XVIII ст. серед збіжжя перетворилася на головну експортну культуру, внаслідок чого користувалася підвищеним попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках [3]. Цей факт знайшов відображення в листі поміщиці А. Нечаєвої до свого чоловіка від 7 листопада 1845 р.: «Хлеб в Одессу отправлен 1-го числа сего месяца, а также и Клим для перегрузки в Херсон... Я ездила в Борисоглебовку, для побуждения в скорейшем, в большем количестве отправки ценного хлеба, ибо, по моему совету, был нанят и третий дуб в Никиполе, и Евграф Михайлович хотел грузить просом, но я настояла собрать всех людей и намолотить 100 четвер[тей] недостававшего груза красною пшеницею, чтобы иметь более денег для общего нашего спокойствия...» [4].

З 80-х років XIX ст. помітно зріс попит на ячмінь, і ця культура до початку Першої світової війни стає ледь не домінуючою на ринках імперії.

При цьому важливо виявити закономірність еволюції регіональних цін на хліб у кінці XVIII – на початку XX ст., щоб чіткіше визначити «місце» України, зокрема її Півдня, в загальній структурі ціноутворення. Скористаємося для цього таблицею, яку склав на основі архівних матеріалів Б. Миронов [5]:

Цікаво те, що за індексом середніх цін на збіжжя серед названих «районів», перші три місця в кінці XVIII – на початку XIX ст. займали Північний, Центрально-Нечорноземний і Східний, а «Степовий», Південно-Західний і «Український» посіли відповідно шосте, восьме та дев'яте місця. На початок XX ст. ситуація повністю змінилася: Південно-Західний регіон «вийшов» за цими показниками на перше місце, «Український» – на друге, а «Степовий» – на четверте.

Факторів, що впливали на кардинальну еволюцію вартості хліба, було декілька.

По-перше, для XVIII ст. чітко проявлялася така закономірність: чим далі на Північ і західніше розташовувався певний регіон, тим більше виявлявся приріст цін. Таке явище насамперед пояснювалося виходом Росії до Балтійського моря, а звідти на європейський ринок у результаті перемоги в Північній війні 1700-1721 рр. Імперія

Індекс роздрібних цін в імперії в 1791-1910 рр.

Райони	1791-1800	1801-1810	1811-1820	1821-1830	1831-1840	1841-1850	1851-1860	1861-1870	1871-1880	1881-1890	1891-1890	1901-1910
Північний	594	718	641	564	658	666	726	726	783	721	666	807
Східний	559	531	426	386	561	522	545	907	879	777	755	892
Південно-Східний	619	578	504	464	603	522	837	907	879	971	863	1020
Волзький	510	536	449	394	676	596	619	886	941	836	826	1015
Центрально-Чорноземний	504	540	504	458	676	613	788	870	964	861	876	1068
Центрально-Нечорноземний	588	629	577	518	672	630	752	858	900	755	723	908
Прибалтійський	140	176	147	121	141	149	168	170	189	151	144	170
Західний	212	241	198	147	180	207	296	260	281	226	207	252
«Український»*	427	601	555	454	180	583	787	837	1055	824	768	1000
«Південно-Західний»	387	787	600	496	610	685	988	992	1115	958	905	1106
Степовий	507	631	598	596	880	785	1045	1174	1207	847	805	988
Західний Сибір	765	1016	904	719	931	1058	1202	2057		1173	1016	1656
Східний Сибір	334	335	320	225	365	483	335	506		582	412	518
Європейська Росія (без Польщі та Фінляндії)	613	714	635	547	720	688	856	974	1024	844	801	968

* Під «Українським районом» названий автор розуміє Полтавську та Чернігівську губернії, а під «Південно-Західним» - Волинську, Подільську та Київську губернії.

здобула (побудувала) великі міста-порти: Ригу, Ревель, Петербург. До того ж додавалася участь біломорських портів. При цьому Прибалтика, де спостерігався найнижчий приріст цін, ще до приєднання до Російської імперії органічно мала торгові виходи на Західну Європу і узгоджений з її ринками індекс вартості хліба. Зрозуміло, що «райони», з яких вивозили збіжжя, повинні були мати менші ціни на нього, ніж ті місцевості, куди воно ввозилося.

По-друге, протягом XIX – початку XX ст. ціни формувалися в процесі бурхливого розвитку торгівлі внаслідок приєднання Північного Причорномор'я, Приазов'я та інтенсивного формування цілісної системи залізниць (особливо після реформи 1861 р.). Зміна шляхів у напрямку на території південних губерній зумовила те, що збут зернових тут поступово почав перевищувати 50% їх загальної реалізації в імперії. Так, ціни на експорт у портах Чорного моря в першій третині XIX ст. у 2,3 раза були нижчими, ніж у портах Балтики, на середину століття вони поступово «вирівнюються», а в 80-х роках стають майже

тотожними. Причому в міру здешевлення фрахту в чорноморських портах і поставок, експортні ціни все більше «зближалися» зі східноєвропейськими. А в південноукраїнських губерніях, які виробляли хліб і продавали його за кордон, «внутрішні» ціни «тяглися» до експортних, тобто – західноєвропейських.

По-третє, принципове значення мали, так би мовити, встановлені «початкові» ціни. Більш дешево збіжжя Полтавської, Чернігівської, Волинської, Подільської та Київської губерній у кінці XVIII ст., як менш віддалених від чорноморських портів, мали найвищі показники приросту цін. У той же час на території віддаленого і «дорогого» Центрально-Чорноземного регіону Росії приріст цін виявився меншим, бо підвищена вартість доставки хліба до портів і більш високі ціни в кінці XVIII ст. скорочували можливості їх підвищення. «Відставання» цін у Степовому й Південно-Східному районах порівняно з Південно-Західним і Українським районами зумовлено, з одного боку, більш значним початковим рівнем хлібних цін, з іншого боку, внаслідок наближеності

до портів зменшення вартості транспортування до них протягом XIX ст. вплинуло на приморські області менше, ніж віддалені.

Таким чином, порти Південної України стали «тим полюсом, на який, подібно стрілці компаса, орієнтувалися місцеві хлібні ціни», – наголосив Б. Миронов, що, в свою чергу, свідчило про наявність і високий рівень розвитку світового ринку зерна, органічною частиною котрого з другої половини XVIII ст. були Росія та українські землі в складі імперії [6].

Разом з тим деякі показники (скажімо, ціни на овес) засвідчили, що на середину XIX ст. ще не всі українські губернії були втягнуті в орбіту ринку європейської частини імперії, наприклад, Харківська та Катеринославська губернії. Їх середні коефіцієнти помітно нижчі, бо кореляційний аналіз фіксує відсутність спільних тенденцій у коливаннях цін з районами Північного Заходу, Прибалтики, Білорусі й Литви. Проте з більшістю районів, які входили складовими до єдиного ринку Росії, Південна Україна мала велику сполученість у коливаннях натуральних цін, а тому становила з ними велетенський економічний і географічний організм, що охоплював приблизно 32 губернії. Це насамперед Середнє Поволжя (Казанська, Сибірська, Пензенська губернії), весь Чорноземний край і більша частина Промислового центру (окрім Тверської губернії), Лівобережна Україна, Південний Захід і Степовий Південь. Долучалися до процесу Прибалтика, Білорусь і Литва [7].

Важливо окремо сказати про взаємозв'язок Поволзького регіону з Південною Україною. Зокрема на середину століття оформився цілий напрямок хліба в Таганрог з Дону, Воронезької, Кавказької, Самарської і, що особливо примітно, Катеринославської губерній [8]. До Маріуполя збіжжя надходило з Катеринославської губернії, а до Бердянська – з цієї ж і Таврійської губерній. Причому вантажопотоки на той час відігравали важливу роль у формуванні ринкової кон'юнктури на Півдні, а в центральних, північно-західних і північних районах Росії їх значущість вже поступово падала. Нагадаймо факти, які вже деякою мірою наводилися. В 1824-1834 рр. вивіз зерна з північноприбалтійських портів досягав 11 млн. четвертей, у 1834-1844 рр. – лише близько 4 млн. четвертей. Тоді, коли з південноукраїнських відповідно: 10 і 16 млн. четвертей [9]. У 1845-1849 рр. всі порти Північного Причорномор'я та Приазов'я вивезли 16 млн. четвертей при загальному експорті зі всіх портів Росії 17,6 млн. четвертей [10].

Характерно те, що протягом XIX ст. просторова структуризація цін на збіжжя, відповідно реагуючи

на зміни в експорті, кон'юнктурі, демографічній ситуації, умовах збуту та транспортуванні, а також поглиблення спеціалізації сільськогосподарського виробництва, виявляла неабияку рухливість і гнучкість. Про цілий комплекс проблем у цьому контексті йшлося в листі поміщиці Ангелини Нечаєвої до свого чоловіка від 14 квітня 1847 р. Зокрема вона зазначила: «Наdejда лопнула! Все утверждали и утверждают, что цена в Одессе такому хлебу, как наш, до 35 руб. ассигнациями, но как только он прибыл туда, ... то вдруг унизился до невероятия, и даже ходу нет ... О ценах, я не могу и способа приобрести, как поступить. Партия же на Бейцуловых 1,100 четв[ертей] и та, что чрез чумаков 825 четв[ертей], должны быть проданы, и поэтому утеряно, то, может, хоть можно спасти последнюю 700 четв[ертей], которые на сей недели должны выйти в Одессу с Херсона ... Может быть, ты сам поедешь на почтовых. Ежели в самом деле цены хороши, а Максим продаст по своей ассигновке, то не жаль ни на кого, а сам на себя, ибо такой суммы, какую можно было получить за наш хлеб, по нынешним ценам, трудно было вверять кому бы то ни было, кроме тебя...

Все это пишу к тебе в большом расстройстве и горе, чрез неудачу в продаже хлеба» [11].

Мала затребуваність і відсутність достатньої кількості суден призвели до того, що в грудні 1847 р. в Одесі, незважаючи на вкрай низькі ціни, відбулося заговарення хліба понад 500 тис. четвертей [12].

В кінці червня 1848 р. в Одесі пуд «херсонської» пшениці в магазинах продавали за 12-14 крб., а «польської» з возів за 17-20 крб. Тобто, чітко позначалися на ціні відстань доставки і місце продажу [13].

Нівелювання цін на збіжжя між окремими містами, районами та губерніями відбувалося в тісному зв'язку з станом шляхів і розвитком системи сполучень, і зменшенням вартості транспортування. Скажімо, для першої половини XIX ст. здешевлення перевезення хліба наставало, головним чином, завдяки прокладанню нових і поліпшенню старих гужових і водних шляхів, бо будівництво залізниць не мало ще значного господарського значення [14].

Від середини XIX ст., особливо з 60-х років, будівництво залізничних колій неабияк впливало на встановлення цін, бо знижувало вартість сухопутного транспортування, на частку якого припадало близько 80% зернових вантажів, у 7 – 8 разів [15].

Разом з тим, у означений період ступінь різниці регіональних цін визначався у відповідності до законів ціноутворення при товарному виробництві в основному витратами на перевезення збіжжя з

місць його продукування до місць реалізації, бо інші накладні затрати слід вважати порівняно незначними. Напередодні технічного перевороту в транспорті (приблизно середина століття) доставка хліба з чорноземних губерній до найближче розташованих портів або осередків реалізації у середньому подвоювала його вартість, що змушувало безпосереднього виробника, як вважали сучасники, «половину свого товара употребить на путевые издержки» [16].

Вирівнювання, зрозуміло, до певної міри цін між окремими районами Південної України, завдячуючи будівництву залізниць, відбувалося за рахунок «підтягування» низьких регіональних цін до більш високих, а останніх – до експортно-світових. У результаті зростали можливості мобілізації хліба для купівлі-продажу за кордон, а головне – все це знижувало прибутковість, отже, вигідність, зернового виробництва. Правда, не останню роль при цьому відіграла вміла й продумана (чи навпаки) тарифна політика уряду. Надання привілеїв «периферійним» районам з низькими цінами передбачало розширення внутрішнього споживання та притримання товарного збіжжя в країні [17]. Так, на початку 60-х років вартість однієї четверті хліба в Могильові-Подільському в середньому становила 5,4 крб. [18], тобто в 3–4 рази менше, ніж в Одесі.

Хоча, як ми бачили це вище на конкретних прикладах і як зазначив сучасник: «... В Одессе можно только предполагать, а не располагать в делах торговых...» [19]. Ціни на хліб на ринку міста «стрибали» так непередбачувано, що їх часом важко було порівнювати із середніми загальнодержавними, навіть регіональними. Скажімо, на початку 1849 р. тут лише на пшеницю ціни піднялися на 3 крб. асигнаціями за четверть. А 26 серпня вони встановилися так (за четверть асигнаціями):

- пшениця озима 1-го ґатунку – від 20 до 22 крб.;
- 2-го ґатунку – від 18 до 18,5 крб.;
- 3-го ґатунку – від 16,5 до 18 крб.;
- «арнаутка» 3-х сортів – 18 – 20,5 крб.;
- жито – 11 – 12 крб.;

- ячмінь – 10 – 11 крб.;
- овес – 12 – 13 крб.

А вже 19 вересня того ж року вони помітно змінилися в бік підвищення:

- пшениця озима 1-го ґатунку – 22 – 23, 65 крб.;
- 2-го ґатунку – 21 – 22 крб.;
- 3-го ґатунку – 18 – 21 крб.;
- «арнаутка» 1-го ґатунку – 21 – 22 крб.;
- 2 і 3-го ґатунку – 17 – 20,5 крб.;
- жито – 12 – 14 крб.;
- ячмінь – 11 – 13 крб.;
- овес – 10,5 – 12 крб.

Отже, менше ніж за місяць вартість збіжжя зросла так, що додатково, навіть у межах господарства однієї родини поміщиків, можна було отримати тисячі карбованців чистого прибутку [20].

І раптом через рік стався «обвал» цін. А. Зеньковський управляючий маєтку Г. Нечаєва так зазначив з цього приводу і навів яскраві дані (21 вересня 1851 р.): «Дела относительно торговли здесь в совершенном упадке. Доказательством тому послужат выставяемые цены, ниже поименованным сельским продуктам, по последним покупкам, а именно: пшеница озимая за четверть 1-й сорт – от 4 р. 85 к. до 5 р. сереб[ром]; 2-й сорт – от 4 р. 28 к. до 4 р. 50 к. сереб., 3-й сорт – от 3 р. 50 к. до 4 р. сереб.; арнаутка 1-й сорт – от 4 р. до 4 р. 28 к., 2-й сорт – от 3 р. 50 к. до 3 р. 85 к., 3-й сорт – от 3 р. 30 к. до 3 р. 42 к. сереб. Первые два сорта разумеются польские. Рожь – от 2 р. 50 к. до 2 р. 85 к.; ячмень – от 2 р. до 2 р. 50 к.; овес – от 2 р. до 2 р. 28 к. [21].

Однією з причин «незавидной торговли» слід вважати відсутність попиту за кордоном, а отже, й іноземних суден у порту. Лише 17 з них були в ремонті [22].

Складена Б. Мироновим таблиця роздрібних цін за пуд на основні види зернових у «районах Росії» в 1707-1914 рр., дозволяє простежити їх динаміку в межах Південної України XIX ст. (в зол. коп. 1/10 імперіала) [23]:

За підрахунками фахівця, хлібні ціни в межах південноукраїнських регіонів з 1707 по 1914 рр.

Таблиця 2.

Роки Вид зерна	1791- 1800	1801- 1810	1811- 1820	1821- 1830	1831- 1840	1841- 1850	1851- 1860	1861- 1870	1871- 1880	1881- 1890	1891- 1900	1901-1910	1910- 1914
Жито	23,0	29	28	25	42	34	46	54	55	45	42	53	55
Овес	25	29	27	30	39	43	55	54	56	40	41	50	54
Гречка	23	28	30	28	46	36	52	35	59	39	46	60	55
Ячмінь	23	-	-	-	-	34	-	-	-	38	34	48	54
Пшениця	43	-	-	-	-	47	68	-	-	63	58	66	69

зросли в 10,3 раза, як в цілому по імперії, зокрема на овес і ячмінь – у 12,3, жито та гречку – в 11,4, пшеницю – в 6,3 раза. Найвищими вони виявилися в 1871-1880 рр. – 1207% від початкового рівня. Потім, унаслідок аграрної кризи, ціни знизилися до становища в 40-х роках XIX ст.

Слід звернути увагу і на той факт, що на середину XIX ст. внутрішній попит на збіжжя загалом дещо зменшився, в той час, як зовнішній ринок продовжував активно «поглинати» імперський хліб. Це зумовило більшу залежність ціноутворення від урожаю в губерніях, отже, впливало на географію місцевих хлібних цін. Протягом 1881 – 1895 рр. ситуація знову змінилася: експорт скоротився, а внутрішні потреби зросли. У зв'язку з цим вплив збирання врожаю досяг максимального значення для географії встановлення цін на зерно. Після аграрної кризи такий показник знову знизився. Взаємозв'язок між пропозицією і рівнем вартості на регіональному рівні засвідчив, що товарно-грошові відносини в сільському господарстві XIX ст. досягли того рівня розвитку, коли географія хлібних цін значною мірою вже не залежала від природних факторів і формувалася, головним чином, під впливом економічних чинників.

Разом з тим домінування впливу врожаю над іншими чинниками в циклічних і нерегулярних коливаннях цін свідчить: вартість хліба значною мірою залежала від примх природи та раптових змін погоди. В зв'язку з цим наведено в хронологічній послідовності нотатки з листування поміщиків Південної України, де такий фактор зафіксовано особливо переконливо. К. Яновський 4 жовтня 1842 р.: «Зиму нынешнюю я встречаю со страхом. Сена и соломы у меня очень мало, и Бог знает, боюсь, чтобы не иметь значительных убытков в скоте и овцах. Просо, ячмень, овес, а может быть, и жито достанется мне покупать. У меня худо. А у крестьян еще хуже урожай. Что засуха не истребила, то довершили ховрашки» [24]. Він же, 30 серпня 1843 р.: «У нас дожди препятствовали перевезть снятой хлеб, и нижния снопы поросли в копах. Да и не раз доставалось разставлять копы и сушить их. Арнаутка очень худая» [25]. А. Борзенков, поміщик Катеринославського повіту, підпоручик, 6 червня 1849 р. описав ще більш жахливу ситуацію: «... В имении моем, сельце Журавлево, из числа состоявших по последней ревизии 119 мужеска и 112 женска пола душ в 1848 году от болезни холеры умерло 15 мужеска и 10 женска пола душ; в 1849 году от цынготной мужеска 6, и женска 4 души. Всего за двагода убыло 35 душ. – Взиму 1848 и 1849 годов пало, при весьма достаточном продовольствии кормом, от болезней экономических лошадей 172, рогатого скота 120 голов, овец шпанской породы 2800 (!) да волосских 20 голов; крестьяне лишились рогатого скота 180 голов и 250 овец; ка всего экономического и крестьянского пало крупного скота и овец 3742».

А далі він зупинився безпосередньо на втратах зернових: «...Бедствия, постигшия имения наши от совершенного неурожая в прошлом 1848 году хлеба и решительного истребления от сильных жаров и бездождия чрез все лето подножного для скота корма, свирепствовавших болезней холеры и цынготной в народе, и от того большой смертности в людях, произвели и огромные потери скотоводства, даже в некоторых имениях и без остатка всего. Бедствия эти так велики, что каждому, не бывшему очевидцем их, могут легко показаться преувеличенными и невероятными. На улучшение благосостояния имений и крестьян наших после всего этого, конечно, потребны целые десятки лет, при бдительном попечении владельцев, безусловном повиновении крестьян, всевозможном их трудолюбии, а в особенности доброй нравственности, если при благословении и милосердии Божиим последуют хорошие урожайные годы» [26].

Як бачимо, стихійні негаразди 1848 і 1849 рр. вивели з ладу господарства багатьох поміщиків на дуже тривалий термін. А деякі з них потребували повного відновлення. Звичайно, все це не могло не впливати на зернові ринки та коливання цін. Непогода владно втручалася і в сам процес виробництва зерна. Як зазначила А. Нечаєва 19 листопада 1851 р. про свій маєток Лукіївку, де «посеяли только 57 десятин, да выорали 7 десятин всего. В Лукиевке сеять теперь невозможно, вот уже 4 дня сряду дождь, в особенности в субботу целый день проливной был, теперь вместо сеянки будут орать» [27].

Одним із кардинальних питань у означеному аспекті є таке: чи впливала, власне, система кріпосного права на ціноутворення? Однозначну позитивну відповідь на нього давала більшість учених: у дореволюційній історіографії це, зокрема, О. Заблоцький, М. Анненський, у радянській – Ф. Ястребов, І. Гуржій, М. Лещенко та ін. Конкретно перший з названих спробував визначити причини коливання цін на хліб у Росії ще в 1847 р. і одну з них виділив кріпацтво [28]. Разом з тим, розглянувши фактори їх формування до 1861 р. і після, простежується основна закономірність: вони в ці різні періоди підпорядковувалися одним і тим самим економічним законам, а саме, законам товарного виробництва та товарного обігу, котрі проникли в народне господарство України задовго до скасування кріпосного права. Правда, багато соціально-економічних змін (розвиток транспорту, занепад чумацтва, урбанізація, випередження попиту на збіжжя порівняно з пропозицією тощо) були безпосередньо зумовлені реформами початку 60-х років.

Головною ж складовою складання вартості зернових була різниця між цінами на них у найближчому пункті реалізації та витратами

на транспортування до нього (з конкретного поселення повіту, губернії). Далі вона підпадала під дію місцевих факторів у губернії (регіони) – врожаю, співвідношення попиту та пропозиції, кон'юнктури й т.п., які вносили свої відповідні корективи в процес ціноутворення. Інколи вони ставали дуже суттєвими. Зрозуміло, що деякі чинники на місцях могли бути певний час основними при визначенні вартості збіжжя, наприклад, стихійні лиха.

Цікавим є питання про роль співвідношення цін у місцях вивозу хліба та витратами на його виробництво. Логічно припустити, що останні мали б бути завжди нижчими, бо інакше порушувався б закон економічної доцільності, прибутку. Хоча реалії життя свідчать і про інше. Так, навіть у 1881-1895 рр., коли місцеві ціни вкрай знизилися, то в середньому в 46 губерніях європейської частини імперії реалізація щорічного врожаю забезпечувала 1,5 % прибутку на земельний капітал, при цьому в 19 губерніях витрати виробництва не виправдалися [29]. В інші ж роки прибутковість зернового виробництва досягала досить високих показників, як у першій половині, так і другій половині XIX ст. [30].

Зниження різниці між експортною ціною та витратами виробництва на місцевому рівні спричиняло скорочення, а то й припинення доставок хліба в пункти реалізації (наприклад, порти). Одночасно зростало його внутрішнє споживання. Місцева вартість збіжжя певний час могла бути вищою за різницю експортних цін і витрат на транспортування. Однак, якщо економічні негаразди тривали порівняно довго, як це сталося в 10-20-х роках або 80-90-х роках, а споживання не могло використати весь надлишковий продукт, тоді під тиском потреби в грошах селяни (наприклад, для сплати ренти) та поміщики (щоб хліб не зіпсувався, вкладання коштів у подальший розвиток господарства, використання на власні потреби тощо) продавали зерно нижче витрат на його виробництво [31]. Внаслідок цього місцеві ціни знижувалися до того рівня, поки не відновлювалося їх попереднє співвідношення з експортними цінами. Саме останні робили за можливе повернення витрат на виробництво та отримання прибутків, неабияк впливали на цінову ситуацію на місцях. Підвищення попиту на експорт однозначно «провокувало» населення навіть віддалених районів Південної України долучатися до цього процесу, а їх зниження, навпаки, спонукало до відсторонення від нього.

Отже, в «класичному» розумінні ціни на хліб встановлювалися приблизно так: вартість на місцях виробництва + витрати на транспортування + прибутки реалізатора (продавця).

У результаті зростання цін на збіжжя в масштабах усієї імперії спостерігалися розподіл праці та спеціалізація сільськогосподарських

районів, які в свою чергу підпорядковувались загальноєвропейським процесам [32]. Вигідність же такої торгівлі полягала в тому, що не потребувала значних капіталовкладень і перебудови в аграрному секторі. Вона навіть порівняно слабо змінювала вікові традиції народного господарства. А певна нерівномірність «розкладання» цін та їх еволюція на сільську та промислову продукцію, переважно на користь першої, стала додатковим стимулом саме для активізації аграрної політики та економіки краю.

Зростання цін на сільськогосподарську продукцію, яке значно випереджало показники в промисловості, а також загальне відставання зарплати від збільшення вартості товарів у обох галузях негативно позначалися на життєвому рівні основної маси городян [33]. А тому в південних містах України велика група населення (головним чином, міщани та селяни, які тут мешкали) продовжувала займатися сільським господарством на городах, присадибних ділянках тощо. Навіть утримували крупну худобу і ниви. Через це міста продовжували зберігати деякі середньовічні риси в економіці й побуті людей.

Особлива нарада про потреби сільськогосподарської промисловості та узагальнені праці комітетів у 49 губерніях імперії на початку XX ст., вирішення питань виробництва тих чи інших продуктів і поліпшення цього виробництва лежить насамперед у владі ринку. До вимог ринку, до його голосу виробник дуже чутливий. Як тільки виникає вигідний попит на якийсь продукт, виробник відразу набуває необхідні знання, знаходяться капітали та підприємці... Підвищення цін на хліб є найкращим засобом заохочення модернізації техніки землеробського промисла» [34].

І дійсно, коли в першій третині XIX ст. ціни на збіжжя різко знизилися, а попит на нього за кордоном упав, то на Півдні України почався активний розвиток інших, більш прибуткових галузей сільського господарства – тонкорунне вівчарство, виноградарство та шовківництво, на відміну від Полтавської й Чернігівської губерній, де новий поштовх отримали буряківництво і тютюнництво. Схожі тенденції спостерігалися під час аграрної кризи 80-90-х років, тільки з тією різницею, що посіви зернових почали витісняти технічні (льон, конопля), олійні та інші культури, наприклад, картоплю [35].

Отже, ціни на хліб через внутрішні й зовнішні ринки проявляли себе як важливі фактори регулятора сільського господарства протягом усього XIX ст.

При цьому ціни в приватновласницьких маєтках і залежних селян визначалися їх товарністю, а тому помітно різнилися між собою, зрозуміло, не на користь останніх. Якщо поміщики могли щорічно продавати понад 50% зернових, вирощених у

своїх маєтках, то селяни на межі XVIII – XIX ст. реалізували їх на ринках до 10% чистого збору збіжжя, а напередодні XX ст. – не більше 25%. Причому перші мали більше можливостей швидше реагувати на ринкові потреби, змінювати не тільки структуру зернового господарства, а й характер всієї галузі виробництва, інтенсифікувати той чи інший процес, навіть деякою мірою впливати на різні соціально-економічні явища. Основна ж маса безпосередніх землеробів, з їх подрібненими господарствами, здебільшого примусовим сівообігом і відсутністю значних коштів, нерідко шукала для себе полегшення життя в чому завгодно, але не в активізації (підвищенні продуктивності) власного виробництва. Через що нові сільськогосподарські культури, не кажучи вже про мінеральні добрива, механізацію, високорентабельне скотарство, поширювалося насамперед у поміщицьких господарствах [36].

Підвищення цін у цілому сприяло розвитку сільського господарства, зокрема, землеробства, окрім років неврожаїв і стихійних лих. Можна навіть простежити деяку закономірність: їх зниження негативно позначалося на господарствах, особливо «товарних». Мало того, ціни впливали на всю економіку країни. Наприклад, у момент одного з найбільших знижень цін міністр фінансів Є. Канкрін у розгубленості писав О. Аракчєєву: «...Дела финансов не так идут, как я бы желал, и внутреннее положение... от низости цен на хлеб постепенно делается хуже, я, наконец, начинаю терять и дух. Денег нет» (!) [37].

Отже, навіть зі слів самого міністра фінансів виходило, що від прибутків з продажу зерна залежала наявність грошей у державній казні.

Ще один аспект, на який недостатньо уваги зверталось у вітчизняній історіографії, практично в жодній праці, розглянутій у спеціальному підрозділі глави I. Це вплив хлібних цін на вартість землі й підвищення орендної плати, і навпаки. Здебільшого така залежність була пропорційною в той чи інший бік: оренда землі, яка передбачала комерційну діяльність, змінювалася відповідно до цін на збіжжя, а оренда землі, спрямована на «чисто» споживчі цілі, мала зворотній зв'язок з рівнем існуючих цін. Унаслідок чого підвищення цін «провокувало» збільшення грошової маси оренди та розвиток товарного виробництва, а їх зниження – падіння «натуральної» ренти та звуження товарного виробництва. В свою чергу останнє викликало масову відмову селян, навіть заможних, від «грошової» оренди. І, як не парадоксально виглядало на той час, це надавало їм більше можливостей для «натурального» орендування. Тобто, один вид оренди розширювався за рахунок іншого [38].

Крім того, спостерігалася й така загальна тенденція як посилення мобілізації землі всіх форм

власності та землеволодіння внаслідок підвищення цін. Це явище особливо позначилося на продажі землі дворянами та купцями. Відбувалася її концентрація в найбільш заможних і «удачливих» господарствах, що виробляли продукцію на ринок. Високі ціни, мало того, що підвищували прибутки окремих хазяїв, а ще й спонукали їх до створення умов розвитку зернового виробництва [39].

Також ціни на хліб впливали на оплату праці й не лише в сільському господарстві, а й у містах, на кустарні промисли, народжуваність і смертність людей, на частоту шлюбів, природний приріст населення.

Висновки. Для городян, котрі жили на фіксовану зарплатню, як засвідчили статистичні дані, найбільш благополучними виявилися роки високих урожаїв і низьких цін, бо тоді вони, як споживачі, вигравали при купівлі харчів [40]. Таким чином, на кінець XIX ст. в основному завершився процес формування ринку зерна (як у цілому й аграрного!) на великих просторах європейської частини Російської імперії, який підпорядкував усі регіони дії єдиного закону вартості. Це сталося в результаті соціального розшарування й поглиблення майнової нерівності безпосередніх виробників – землеробів, коли під впливом масової товаризації остаточно впав останній оплот натурального господарства – виробництво жита. Без цих важливих факторів не існувало б єдиного аграрного ринку. Ось такий підсумок історичної місії дрібнотоварного виробництва в сільському господарстві. Перетворення збіжжя в товар, який вже підлягав суспільному обліку на національному (тим паче – загальнодержавному) ринку, є яскравим і переконливим показником високого рівня розподілу праці й відповідної спеціалізації. При цьому продукти землеробства поступово стали в певному розумінні, звичайно, «загальним товарним еквівалентом».

Проте означені вище процеси та явища ще зовсім не свідчили про припинення розвитку єдиного хлібного ринку. Навіть наприкінці XIX ст. порівняння загальноросійських і регіональних факторів, які впливали на механізм коливання і структуру цін, доводить це. Крім того, продовжувала існувати мережа селянських ярмарків, торгів, базарів і «обласних» ринків, котрі зберігали в собі ще далеко не вичерпані потенційні можливості.

Сильне нівелювання «внутрішніх» цін було чітко пов'язане зі стрімкими темпами розгортання промислового будівництва, залізничного транспортування, парового судноплавства, а також прискореним обігом капіталів і зменшенням маси «працюючих» коштів у купців співвідносно до промисловців. У свою чергу, воно свідчило про кінець панування в країні торгового капіталу й становлення якісно нових відносин на теренах хлібного ринку.

Список використаних джерел

1. Джерела з історії Південної України. — Т. 3. — С. 321.
2. Егунов А. Н. О ценах на хлеб в России и их значении в сфере отечественной промышленности. / А. Н. Егунов. — М., 1855. — Вып. 1. — С. V.
3. Миронов Б. Н. Миронов Б. Н. Хлебные цены в России за два столетия (XVIII – XIX вв.). / Б. Н. Миронов — Ленинград, 1985. — С. 50.
4. Джерела з історії Південної України. — Т. 3. — С. 234.
5. Миронов Б. Н. Указ. соч. — С. 54–55.
6. Миронов Б. Н. Экспорт русского хлеба во второй половине XVIII – начале XIX в. / Б. Н. Миронов. // Исторические записки. — М., 1974. — Т. 93. — С. 149–188.
7. Ковальченко И. Д., Милов Л. В. Всероссийский аграрный рынок... — С. 184.
8. Труды «ВЭО». — М. — Т. 46. — С. 11.
9. Там само. — С. 78.
10. Пухальский И. Д. Некоторые данные о роли Бессарабии во внешней торговле России в первой половине XIX в. / И. Д. Пухальский. // Кишиневский гос. университет. Историко-филологический факультет. Доклады научной сессии. 1963 г. — Кишинев, 1964. — С. 37.
11. Джерела з історії Південної України. — Т. 3. — С. 235.
12. Там само. — С. 237.
13. Там само. — С. 239.
14. Соловьева А. М. Железнодорожный транспорт России во второй половине XIX в. / А. М. Соловьева. — М., 1975. — С. 38; Шевченко А. М. Розбудова залізничного транспорту в Південній Україні та його роль у поширенні зернового експорту в другій половині XIX ст. ... / А. М. Шевченко — С. 180.
15. Катикман А. А. Железные дороги. 1825 – 1925. — Ленинград, 1925. — С. 39.
16. Аленицын В. Д. Опыт расчета стоимости пшеницы, ржи, овса и ячменя в производстве и в отношении пользования сбором / В. Д. Аленицын // Временник Центрального статистического комитета, 1889. — № 12. — С. VI; Шелехов Д. О настоящем положении сельского хозяйства в России и причинах прошлогодних неурожаев. — СПб., 1842. — Ст. 1. — С. 4; Пузанов М. О земледелии и скотоводстве в России: Наблюдения и исследования. — СПб., 1862. — С. 246–247.
17. Китанина Т. М. Хлебная торговля России в 1875–1914 гг.: Очерки правительственной политики. / Т. М. Китанина. — С. 77–95, 246–255.
18. Янсон Ю. Е. Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе. / Ю. Е. Янсон. — СПб., 1870. — С. 373.
19. Джерела з історії Південної України. — Т. 3. — С. 342.
20. Там само. — С. 320, 329, 344.
21. Там само. — С. 357–358.
22. Там само. — С. 356.
23. Миронов Б. Н. Хлебные цены в России за два столетия. — С. 68–71.
24. Джерела з історії Південної України. — Т. 3. — С. 296–297.
25. Там само. — С. 297.
26. Там само. — С. 395.
27. Там само. — С. 249.
28. Заболоцкий А. Причины колебания цен в России / А. Заболоцкий // Отечественные записки, 1847. — Т. 52. — Отд. IV. — С. 20–23.
29. Анненский Н. Ф. Стоимость производства хлеба в частновладельческих хозяйствах / Н. Ф. Анненский. // Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства. — СПб., 1897. — Т. 1. — С. 231–235.
30. Карпович У. Хозяйственные опыты тридцатилетней практики. — СПб., 1837. — С. 190, 199; Козлов Х. Расчет издержек на обработку земли под посев разных хлебов // Сельское хозяйство, 1860. — № 1. Смесь; Струмилин С. Г. Очерки экономической истории России и СССР. — М., 1966. — С. 196–214.
31. Горлов И. Обзорение экономической статистики России. / И. Горлов. — СПб., 1849. — С. 163; Дурасов Ф. Мысли о поддержании средних цен на хлеб. / Ф. Дурасов. — СПб., 1845. — С. 5–7; О торге хлебом во внутренних губерниях России // Отечественные записки, 1840. — № 1. — Отд. IV. — С. 8–9.
32. Berend I., Rånki G. The European periphery and industrialization 1780–1914. — Cambridge, 1982. — 180 p.; Дьяков В. А., Миллер И. С., Фрейдзон В. И. Общие закономерности и специфика социального развития стран Центральной и Юго-Восточной Европы / В. А. Дьяков и др. // Социальная структура общества в XIX в.: Страны Центральной и Юго-Восточной Европы — М., 1982. — С. 346–366.
33. Струмилин С. Г. Очерки экономической истории России и СССР. — С. 52, 56.
34. Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России: Сбыт / Сост. Н. Н. Белелюбский. — СПб., 1904. — С. 2.
35. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края. — Ч. 2. — С. 360; Вильсон И. Объяснения к «Хозяйственно-статистическому атласу Европейской России»:

4-е изд. — СПб., 1869. — С. 67, 68, 259, 260, 292 та ін.

36. Яцунский В.К. Основные моменты истории сельскохозяйственного производства в России с XVI века до 1917 года // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1964 г. — Кишинев, 1966. — С. 44–64.

37. Дубровин Н. Письма главнейших деятелей в царствование Александра I (с 1807 – 1829 год). / Н. Дубровин. — СПб., 1883. — С. 443.

38. Карышев Н. А. Крестьянские внеадельные аренды в зависимости от колебаний хлебных цен и урожаев // Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны

русского народного хозяйства. — СПб., 1897. — Т. 1. — С. 277–349; Светловский В. В. Мобилизация земельной собственности в России. — СПб., 1911. — С. 81–83.

39. Чупров А. И. Влияние хлебных цен и урожаев на движение земельной собственности // Влияние урожаев и хлебных цен ...— Т. 1. — С. 423–463.

40. Анненский Н.Ф. Цены на земледельческий труд в связи с урожаями и хлебными ценами // Там само. — С. 517–523; Зайцев В. Влияние колебаний урожаев на естественное движение населения // Влияние неурожая на народное хозяйство России. — М., 1927. — Ч. 2. — С. 3–59.

УДК 657

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБЛІКОВИХ СИСТЕМ І ЗВІТНОСТІ КРАЇН – КОЛИШНІХ УЧАСНИЦЬ СРСР

TRANSFORMATION OF ACCOUNTING SYSTEMS AND STATEMENTS OF THE FORMER MEMBERS OF THE USSR

Олена Олексіївна ГОНЧАРЕНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту,
Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

Olena GONCHARENKO

PhD in Economics, Associate Professor of Accounting, Analysis and Auditing Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті систематизовано і проаналізовано нормативне забезпечення систем обліку та звітності країн – колишніх учасниць СРСР – з огляду на їх наближення до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і звітності та узгодженість між собою. Визначені спільні та відмінні якісні характеристики й принципи фінансової звітності країн, а також можливості вітчизняного використання позитивних досягнень колишніх учасників СРСР.

Summary. The article investigates the regulatory systems of accounting and reporting of the former countries - members of the USSR in terms of proximity to international accounting standards and reporting and consistency between them. Determined are the common and different quality characteristics and the principles of financial reporting of the countries as well as the ability to use the positive achievements of former members of the USSR.

Ключові слова: фінансова звітність, принципи та якісні характеристики, склад фінансової звітності.

Key words: financial statements, principles and qualitative characteristics, the structure of financial statements.

Постановка проблеми. Інтернаціоналізація економічних відносин та їх ринкове спрямування зумовили потребу стандартизації обліку і звітності як інформаційних засобів ділового спілкування та ефективного господарювання. Саме фінансова звітність надає необхідну інформацію про майновий та фінансовий стан суб'єкта господарювання, а також результати його господарської діяльності за звітний період. Ця інформація передусім повинна бути корисною, тобто повинна задовольняти потреби користувачів, в першу чергу у прийнятті управлінських рішень.

За часи Союзу Радянських Соціалістичних Республік існувала адміністративно-командна економічна система, яка не потребувала для прийняття управлінських рішень інформації про фінансово-майновий стан підприємства. Внаслідок цього мета складання фінансової звітності втратила своє об'єктивне значення. Після розпаду СРСР у країнах-учасницях

розпочався процес побудови нової, ринкової економічної системи, яка вимагала швидкого прийняття управлінських рішень, як реакції на зміни у ринковому середовищі. Базою для прийняття таких рішень повинна була стати фінансова звітність, яка, як виявилось, не надає необхідної інформації і не є корисною. У зв'язку із цим, створення нової системи представлення бухгалтерської інформації у вигляді фінансових звітів стало передумовою розвитку економічних систем новостворених держав, та їх інтеграції у світове співтовариство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що вивченню явищ трансформації обліку та звітності країн світу були присвячені роботи вітчизняних вчених С. Голова, В. Жука, Н. Малюги, Ф. Бутинця, В. Пархоменка та ін. Однак ними здебільшого розглядалися облікові системи країн Європи та можливості інтеграції з ними України шляхом гармонізації або конвергенції.

Метою статті є визначення напрямків

розвитку систем обліку та звітності країн – колишніх учасниць СРСР, а також виокремлення позитивних тенденцій, що можуть бути використані в розробці вітчизняної стратегії щодо їх трансформації.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

- дослідити нормативне забезпечення систем обліку та звітності країн – колишніх учасниць СРСР - щодо його наближеності до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності;

- провести аналіз визначень, мети і складу фінансової звітності різних країн;

- визначити спільні й відмінні якісні характеристики та принципи фінансової звітності країн, а також можливості вітчизняного використання позитивних досягнень колишніх учасників СРСР.

Обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідивши чинні діючі законодавчі акти країн-учасниць колишнього СРСР, можна стверджувати, що у кожній з країн існує спеціальний закон, який визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. Однією із багатьох відмінностей у цих законодавчих актах є дата набрання чинності закону. Першою ухвалила спеціальний закон Латвія (1992 р.), потім Білорусь (1994 р.), потім Азербайджан та Естонія (1995 р.), Російська Федерація, Туркменістан, Узбекистан (1996 р.), Україна та Грузія (1999 р.), Литва (2001 р.), Вірменія та Киргизстан (2002 р.), Казахстан

закон щодо регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності у 2002 р., 2004 р. та 2010 р. відповідно. Нестандартною є ситуація у Литві та Латвії, де ухвалено не один спеціальний закон, а два, один з яких регулює бухгалтерський облік у країні, а інший процеси формування та подачі фінансової звітності, а також її змістову наповненість.

Вищезазначені законодавчі акти лише визначають правові та організаційні аспекти бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Для більш детального роз'яснення методики ведення облікового процесу використовуються стандарти бухгалтерського обліку. Для стандартизації та порівнянності інформації зазначеної у фінансових звітах, Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (англ. International Accounting Standard Board, скорочено IASB), розроблені Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ). Метою МСФЗ є визначення основи подання фінансових звітів загального призначення для забезпечення їх зіставності з фінансовими звітами суб'єкта господарювання за попередні періоди, а також з фінансовими звітами інших суб'єктів господарювання. Для досягнення цієї мети стандарти установлюють загальні вимоги щодо подання фінансових звітів, керівництво з їхньої структури та мінімальні вимоги щодо їхнього змісту, визнання, оцінку та розкриття інформації про конкретні операції та інші події [20]. Головним недоліком МСФЗ є те, що вони не можуть врахувати національних особливостей економічних систем всіх країн, тому ще далеко

Таблиця 1

Нормативна база з регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності

Країна	Національні стандарти бухгалтерського обліку та/або звітності	Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та/або звітності
1	2	3
Україна	+	+
Російська Федерація	+	
Республіка Білорусь	+	
Республіка Азербайджан	+	+
Республіка Вірменія	+	
Республіка Грузія		+
Республіка Казахстан	+	+
Республіка Киргизстан		+
Республіка Латвія	+	
Республіка Литва	+	
Республіка Молдова	+	+
Республіка Таджикистан	+	+
Республіка Туркменістан	+	+
Республіка Узбекистан	+	
Республіка Естонія	+	+

Джерело: [1-19]

та Молдова (2007 р.), Таджикистан (2011 р.). Доречно відмітити, що такі країни як, Естонія, Азербайджан та Туркменістан вдруге ухвалили

не всі країни затвердили на законодавчому рівні використання МСФЗ (табл. 1).

Таким чином, такі країни як Киргизстан та

Визначення фінансової звітності

Країна	Визначення бухгалтерської (фінансової) звітності
Міжнародні стандарти фінансової звітності	Фінансова звітність є структурованим відображенням фінансового стану та фінансових результатів діяльності суб'єкта господарювання (п.7 МСБО 1).
Україна	Бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період (ст. 1 ЗУ №996).
Російська федерація	Єдина система даних про майно і фінансовий стан підприємства і про результати його господарської діяльності, яка складається на основі даних бухгалтерського обліку за встановленими формами (ст. 2 ФЗ РФ №129-ФЗ).
Республіка Білорусь	Система показників, що містить інформацію про результати господарської діяльності і фінансовий стан підприємства (ст. 2 ЗРБ №3321).
Республіка Азербайджан	Сукупність підсумкових фактичних і достовірних показників бухгалтерського обліку, представлена у встановлених формах, для їх користувачів, що відображають майнове і фінансове становище підприємства, установи, організації та інших господарюючих суб'єктів, результати їх господарської діяльності (ст. 3 ЗРА №999). Звітність загального призначення для задоволення потреб користувачів, які не в змозі вимагати звіти спеціально розроблені для задоволення їхніх специфічних інформаційних потреб (п. 9 НСБО 1). Згідно ЗРА № 716-ІІQ, фінансова звітність визначається відповідно до МСФЗ, (МСБО).
Республіка Вірменія	Це системне фінансове представлення подій що впливають на організацію та здійснюваних організацією операцій (ст. 6 ЗРВ №515).
Республіка Грузія	Фінансова звітність є структурованим відображенням фінансового стану та фінансових результатів діяльності суб'єкта господарювання (п.7 МСБО 1).
Республіка Казахстан	Інформація про фінансове становище, результати діяльності та зміни у фінансовому становищі індивідуального підприємця чи організації (п. 1 ст. 15 ЗРК №234).
Республіка Киргизстан	Представлення інформації про фінансове становище, результати діяльності та зміни у фінансовому становищі суб'єкта господарювання (п.1 ст. 10 ЗРК №76).
Республіка Латвія	Структуроване відображення фінансового стану підприємства та проведених угод (п. 5 ЛСБО 1).
Республіка Литва	Підготовка даних про фінансовий стан організації, продуктивність, рух грошових коштів, у встановленій формі (п. 5 ст. 3 ЗЛР № IX-575).
Республіка Молдова	Систематизована сукупність показників, що характеризує майновий і фінансовий стан, наявність і рух власного капіталу та грошових коштів суб'єкта за звітний період (ст. 3 ЗРМ N 113-XVI).
Республіка Таджикистан	Інформація про фінансове становище, результати діяльності та зміни у фінансовому становищі організації, складена на основі міжнародних або національних стандартів (ст. 22 ЗРТ №702). Єдина система даних про майнове і фінансове становище підприємства та про результати його господарської діяльності, що становиться на основі даних бухгалтерського обліку за встановленими формами (п. 4 НСБО 5).
Республіка Туркменістан	Фінансова звітність є структурованим відображенням фінансового стану та фінансових результатів діяльності суб'єкта господарювання (п.7 МСБО 1).
Республіка Узбекистан	Представлення фінансової інформації, що характеризує діяльність господарюючого суб'єкта за певний період, незалежно від того, чи є він окремим самостійним господарюючим суб'єктом або входить до консолідованої групи господарюючих суб'єктів (п. 5 НСБО 1).
Республіка Естонія	Інформація, що відображає фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів (п. 1 ст. 15 ЗРЕ №285).

Джерело: [1-19]

Грузія повністю перейшли на використання МСФЗ, інші ж країни, внесли лише правки до спеціального закону та національних стандартів з метою врегулювання розбіжностей з МСФЗ. Проте, говорити про повну відповідність національних стандартів і МСФЗ ще зарано, оскільки залишається безліч неврегульованих розбіжностей.

Однією із таких розбіжностей є визначення

поняття фінансової звітності (табл. 2). Так, п. 7 МСБО 1 визначає, що фінансова звітність - це структуроване відображення фінансового стану та результатів діяльності підприємства. Тотожними є визначення запропоновані у законодавчих та нормативних актах Російської Федерації, Білорусі, Азербайджану, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та Туркменістану. Проте, у таких країнах як Україна, Литва та Естонія, поняття

Таблиця 3

Мета бухгалтерської (фінансової) звітності

Країна	Мета бухгалтерської (фінансової) звітності
Міжнародні стандарти фінансової звітності	Метою фінансових звітів загального призначення є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень (п.7 МСБО 1).
Україна	Надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства (ст. 3 ЗУ №996).
Російська федерація	Бухгалтерська звітність повинна надавати достовірну і повну інформацію про фінансовий стан підприємства та результати його діяльності (п. 6 ПБО 4/99).
Республіка Білорусь	Формування повної і достовірної інформації про діяльність підприємства і його фінансовий стан, отриманих доходах, і понесених витратах (ст. 4 ЗРБ №3321).
Республіка Азербайджан	Подання інформації про фінансове становище, діяльність, та рух грошових коштів підприємства, яке корисне широкому колу користувачів, а також для користувачів з метою прийняття економічних рішень (п. 10 НСБО 1). Згідно ЗРА № 716-ІІО, мета фінансових звітів визначається відповідно до МСФЗ, (МСБО).
Республіка Вірменія	Забезпечення користувачів фінансової звітності неупередженою інформацією про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та зміни фінансового стану організації, корисної для прийняття ними економічних рішень (ст. 7 ЗРВ №515).
Республіка Грузія	Метою фінансових звітів загального призначення є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень (п.7 МСБО 1).
Республіка Казахстан	Забезпечення зацікавлених осіб повною і достовірною інформацією про фінансове становище, результати діяльності та зміни у фінансовому становищі індивідуальних підприємств та організацій (ст. 4 ЗРК №234).
Республіка Киргизстан	Метою фінансових звітів загального призначення є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень (п.7 МСБО 1).
Республіка Латвія	Забезпечення користувачам фінансового звіту таку інформацію про фінансове становище, результати діяльності та грошовий потік підприємства, яка корисна для прийняття рішень економічного характеру. (п. 5 ЛСБО 1)
Республіка Литва	Мета фінансової звітності, полягає у задоволенні потреб споживачів інформації у зв'язку з отриманням достовірної інформації про фінансовий стан, результати та рух грошових потоків підприємства (п. 4 СБО 1).
Республіка Молдова	Метою фінансових звітів є подання інформації, зрозумілою реальним і потенційним інвесторам і кредиторам: про фінансовий стан підприємства; про показники його діяльності та рух грошових коштів, про господарські ресурси підприємства, його зобов'язання, склад засобів і джерел, а також їх зміни, що необхідно широкому колу користувачів для прийняття економічних рішень (п. 9 НСБО 5).
Республіка Таджикистан	Забезпечення зацікавлених осіб повною і достовірною інформацією про фінансове становище, результати діяльності та зміни у фінансовому становищі організації (ст. 5 ЗРТ №702).
Республіка Туркменістан	Подання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності, зміни у фінансовому становищі та рух грошових коштів економічного суб'єкта користувачам для використання ними при прийнятті економічних рішень (п. 1 ст. 16 ЗТ №155-IV).
Республіка Узбекистан	Метою фінансових звітів є надання інформації про фінансове становище господарюючого суб'єкта, показниках його діяльності та про рух грошових коштів, необхідну широкому колу користувачів для прийняття економічних рішень (п. 6 НСБО 1).
Республіка Естонія	Метою фінансових звітів загального призначення є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень (п.7 МСБО 1).

Джерело: [1-3, 7, 8, 10, 11, 13-16, 19-21, 23, 24]

фінансової звітності дещо розширене, а у Вірменії, Латвії, Молдові та Узбекистані, навпаки звужене та неповне.

Не менш важливою за саме поняття фінансової звітності є мета її складання. Так, п. 7 МСБО 1 визначено, що метою складання фінансових звітів є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола

користувачів при прийнятті ними економічних рішень. Тобто, міжнародні стандарти акцентують увагу на корисності інформації представленої у фінансовій звітності. Щодо країн-учасниць СРСР, то принципів відмінностей у визначенні мети фінансових звітів немає, але в законодавстві деяких країн це поняття дещо розширене, а в деяких, наводиться звужено (табл. 3).

Таблиця 4

Склад фінансової звітності

Форма звітності Країна	Баланс/ Звіт про фінансовий стан	Звіт про фінансові результати / Звіт про прибутки та збитки	Звіт про грошові потоки / Звіт про грошові потоки	Звіт про власний капітал/ Звіт про зміни у власному капіталі	Примітки	Пояснювальна записка	Звіт про рух основних засобів
Міжнародні стандарти фінансової звітності Україна	/+	/+	+	+	+		
Російська Федерація	+	/+	+	+	+	+	
Республіка Білорусь	+	/+	+	Звіт про зміни у капіталі	+	+	
Республіка Азербайджан	+	+/	+	+	+		
Республіка Вірменія	+	+/	Звіт про потоки грошових коштів	/+		+	
Республіка Грузія	/+	/+	/+	Звіт про зміни в капіталі	+		
Республіка Казахстан	+	/+	+	+		+	
Республіка Киргизстан	/+	/+	+	/+	+		
Республіка Латвія	+	/+	Звіт про грошовий потік	/+	+		
Республіка Литва	+	Звіт про доходи	+	/+	+		
Республіка Молдова	+	/+	+	+	+	+	
Республіка Таджикистан	+	/+		Звіт про зміни в капіталі		+	
Республіка Туркменістан	/+	/+	+	Звіт про зміни в капіталі	+		
Республіка Узбекистан	+	+/	/+	+	+		+
Республіка Естонія	+		/+	/+	+		

Джерело: [1-3, 7, 8, 10, 11, 13-16, 19-21, 23, 24]

Таблиця 5

Якісні характеристики фінансової звітності

Вимоги до якості	Країна	Доходливість	Однозначне тлумачення	Доречність	Достовірність	Порівнюваність, співставляваність	Зрозумілість	Нейтральність	Релевантність	Суттєвість	Правдивість	Надійність	Об'єктивність	Корисність	Відповідність	Правильність	Надійність
	Міжнародні стандарти фінансової звітності			+	+	+	+										
	Україна	+	+	+	+	+											
	Російська федерація				+			+									
	Республіка Білорусь																
	Республіка Азербайджан																
	Республіка Вірменія				+												
	Республіка Грузія																
	Республіка Казахстан			+		+	+					+					
	Республіка Киргизстан				+												
	Республіка Латвія				+	+	+								+		
	Республіка Литва			+		+						+	+	+			
	Республіка Молдова				+	+	+	+	+	+	+						
	Республіка Таджикистан			+		+	+										+
	Республіка Туркменістан																
	Республіка Узбекистан					+	+			+		+					
	Республіка Естонія				+											+	

Інформація, яка забезпечує досягнення мети фінансової звітності подається користувачам у вигляді фінансових звітів, склад яких визначено законодавством (табл. 4).

Кількісні характеристики фінансових звітів у країнах-учасниках СРСР є схожими між собою, зокрема невід'ємними елементами фінансової звітності кожної країни є баланс (звіт про фінансове становище) та звіт про фінансові результати (звіт про прибутки та збитки). Проте, у таких країнах як Російська Федерація, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Латвія,

Молдова, Туркменістан та Таджикистан звіт про фінансові результати має назву звіт про прибутки та збитки. А у Литві та Естонії він взагалі не складається, натомість подається звіт про доходи. Законодавством Узбекистану передбачено наявність звіту про рух основних засобів.

Не менш важливою є така форма звітності як примітки, більшість країн які не складають цю форму, використовують або ж пояснювальні записки до фінансової звітності, або додатки.

До фінансових звітів, окрім кількісних вимог, висуваються також якісні вимоги, що мають на

Таблиця 6

Принципи складання фінансової звітності

	Обачність	Поєне висвітлення	Автономність	Послідовність	Безперервність	Нарахування та відповідність доходу і витрат	Превалювання сутності над формою	Історична (фактична) собівартість	Єдиний грошовий внутрішній монетарний принцип	Періодичність	Некомпенсування	Суттєвість та об'єднання статей	Взаємозалік статей	Порівнянність	Ведення бухгалтерського обліку методом подвійного запису	Достовірність	Нейтральність фінансової звітності	Зрозумілість	Значимість	Заєршеність	Своєчасність	Касовий метод обліку	Уніфікація	Повнота/надійність	Принцип реалізації	Обєктивність	Прозорість
Україна	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+																	
Російська Федерация																											
Молдова																											
Білорусь																											
Казахстан																											
Литва																											
Латвія																											
Туркменистан																											
Узбекистан																											
Азербайджан																											
Арменія																											
Естонія																											
Киргизстан																											
Таджикистан																											
Грузія																											
Концептуальна основа																											
МСБО I																											

меті відповідність інформації поданої у фінансових звітах вимогам користувачів (табл. 5).

Загальна кількість вимог щодо якості звітності складає 16 найменувань, головною з яких є корисність, але вона зазначається лише у законодавстві Латвії. Щодо інших якісних характеристик, то найбільш вживаними є доречність, достовірність, співставність та зрозумілість. Варто зазначити, що в Білорусії, Азербайджані, Грузії та Туркменістані якісні характеристики фінансової звітності не виділяються взагалі.

Для того, щоб інформація яка подається у фінансовій звітності відповідала якісним характеристикам, і була перш за все корисною, передбачено принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності (табл. 6).

Проаналізувавши законодавства країн-учасниць СРСР, можна впевнено стверджувати, що загальний перелік принципів складає більше 30 найменувань, деякі з них є комбінованими, а деякі розподіленими. Найчастіше використовують такі принципи як безперервність, нарахування та послідовність. Законодавством Грузії не передбачено принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, але оскільки у країні прийняті до використання міжнародні стандарти фінансової звітності, то принципи, що зазначаються у них, також є використовуваними.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» №996 від 19.07.1999р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>

2. Федеральний закон Російської федерації «Про бухгалтерський облік» №129-ФЗ від 21.11.1996р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www1.minfin.ru/ru/accounting/accounting/legislation/legislation/>

3. Закон Республіки Білорусь «Про бухгалтерський облік і звітність» №3321 від 18.10.1994р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.by/rmenu/business-accounting/>

4. Закон Республіки Азербайджан «Про бухгалтерський облік» №999 від 24.03.1995р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.maliyye.gov.az/node/934>

5. Закон Республіки Азербайджан «Про бухгалтерський облік» № 716-ІІQ від 29.06.2004р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.maliyye.gov.az/node/1000>

6. Закон Республіки Вірменія «Про бухгалтерський облік» №515 від 26.12.2002р.

У країнах, де використовують національні стандарти та міжнародні (Азербайджан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан), принципи зазначені у МСФЗ також застосовують при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансових звітів. Що ж до України, то згідно Закону «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» з 1 січня 2012 р. для складання фінансової звітності будуть застосовуватись міжнародні стандарти фінансової звітності, якщо вони не суперечать українському законодавству [27].

Висновки. Таким чином, більшість пострадянських країн поступово приводять своє законодавство з питань регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності у відповідність із міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ). Але залишається ще безліч нерегульованих розбіжностей, головними з яких є якісні характеристики та принципи фінансових звітів, які повинні задовольняти головну мету інформації фінансових звітів – бути корисною. Досвід пострадянських країн, які перейшли на використання МСФЗ повинен використовуватись у вітчизняній економіці з врахуванням національних особливостей. А економічні відносини країн вимагають застосування конвергенційних заходів у процесі зближення стандартів і систем обліку та звітності.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1344&lang=rus>

7. Закон Республіки Грузія «Про регулювання обліку та звітності» №1796-ІІ R від 5.02.1999р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mof.ge/en/tax_customs/legislation

8. Закон Республіки Казахстан «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» №234-ІІІ від 28.02.2007р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.kz/index.php?uin=1145429273&chapter=1209354844&lang=rus>

9. Закон Киргизької Республіки «Про бухгалтерський облік» N76 від 29.04.2002р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minfin.kg/index.php?option=com_content&view=category&id=65&Itemid=135

10. Закон Латвійської Республіки «Про бухгалтерський облік» №44 від 14.10.1992р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://fm.gov.lv/?eng/accountancy>

11. Закон Латвійської Республіки «Про річні звіти підприємств» №45 від 14.10.1992р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://>

fm.gov.lv/?eng/accountancy

12. Закон Литовської Республіки «Про бухгалтерський облік» № IX-574 від 06.11.2001р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.finmin.lt/c/portal/layout?p_1_id=PUB.1.79

13. Закон Литовської Республіки «Про фінансову звітність підприємств» № IX-575 від 06.11.2001р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.finmin.lt/c/portal/layout?p_1_id=PUB.1.80

14. Закон Республіки Молдова «Про бухгалтерський облік» N 113-XVI від 27.04.2007р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mf.gov.md/ru/actnorm/contabil/lawcontabil/>

15. Закон Республіки Таджикистан «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» №702 від 25.03.2011р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mmk.tj/legislation/base/>

16. Закон Туркменістану «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» №155-IV від 27.11.2010р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=01hf

17. Закон Республіки Узбекистан «Про бухгалтерський облік» N279-I від 30.08.1996р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mf.uz/ru/coutrers-audit.html>

18. Закон Республіки Естонія «Про бухгалтерський облік» від 01.01.1995р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>

19. Закон Республіки Естонія «Про бухгалтерський облік» №285 від 10.12.2002р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>

20. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку №1 «Подання фінансових звітів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/document/92418/МСБО_1.pdf

www.minfin.gov.ua/document/92418/МСБО_1.pdf

21. Національний стандарт бухгалтерського обліку для комерційних організацій Республіки Азербайджан №1. «Подання фінансової звітності» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.maliyye.gov.az/>

22. Латвійський стандарт бухгалтерського обліку №1 «Головні принципи підготовки фінансового звіту» від 05.02.2004р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://fm.gov.lv/?eng/accountancy>

23. Положення з бухгалтерського обліку Республіки Таджикистан №5 «Бухгалтерська звітність підприємств» від 16.07.2001р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://minfin.tj/bua.html>

24. Національний стандарт бухгалтерського обліку Республіки Узбекистан №1 «Облікова політика і фінансова звітність» від 14.08.1998р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mf.uz/ru/coutrers-audit.html>

25. Національний стандарт бухгалтерського обліку №5 Республіки Молдова «Представлення фінансових звітів» від 01.01.1998р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mf.gov.md/ru/actnorm/contabil/standarts/>

26. Бізнес стандарт бухгалтерського обліку №1 Республіки Литва «Фінансова звітність» від 01.01.2006р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.finmin.lt/c/portal/layout?p_1_id=PUB.1.56

27. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» N 3332-VI від 12.05.2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3332-17>

УДК 657.1(477)

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

FORMING OF REGISTRATION POLICY OF INTANGIBLE ASSETS

Алла Олександрівна САЮН

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту

Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

Alla SAYUN

PhD in Economics, Associate Professor of Accounting, Analysis and Auditing Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті досліджено основні елементи концепції облікової політики нематеріальних активів на підприємствах в умовах ринкової економіки, представлено елементи облікової політики підприємства, які дозволять удосконалити порядок обліку нематеріальних активів з метою досягнення високих показників фінансово-господарської діяльності підприємства.

Summary. The investigation deals with the basic conception elements of registration policy of intangible assets at enterprises under the conditions of market economy. Special attention is drawn to the elements of registration policy allowing to improve registering intangible assets to achieve high financial and economic indicators of enterprise activities.

Ключові слова: облікова політика, нематеріальні активи, управлінський облік.

Keywords: registration politics, non-material assets, administrative account.

Постановка проблеми. З розширенням видів господарських зв'язків та організаційно-правових форм підприємництва, упровадженням національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку виникла потреба у використанні кількох варіантів відображення об'єктів господарської діяльності в обліку. Все це зумовило необхідність формування на підприємствах облікової політики.

Процес формування облікової політики передбачає вибір конкретного способу ведення бухгалтерського обліку із декількох альтернативних, що визначені стандартами обліку. У випадку, якщо стандартами не встановлено способів ведення обліку за окремими об'єктами, то формування облікової політики полягає в розробленні підприємством індивідуальних способів, виходячи із загальних вимог законодавства. Вибрані способи та процедури ведення бухгалтерського обліку підприємства повинні бути підтверджені документально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню облікової політики належну увагу почали приділяти нещодавно, проте на сьогодні сформувалися стійкі погляди авторів на об'єкти, які слід розглядати в обліковій політиці підприємства. До них відносять також

і нематеріальні активи. Така думка, зокрема, характерна для таких науковців: Р. А. Алборова, А. А. Єфімової, Н. П. Кондратова, С. А. Ніколаєвої, Ф. Ф. Бутинця та ін.

Проте у розглянутих літературних джерелах не знайшли відображення багато питань, пов'язаних з обліком нематеріальних активів, які, на нашу думку, слід зазначати в обліковій політиці підприємства.

Метою статті є розробка облікової політики підприємства, яка дозволить удосконалити порядок обліку нематеріальних активів з метою досягнення високих показників фінансово-господарської діяльності підприємства.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Виходячи з існуючої ситуації, пропонуємо виділити такі елементи облікової політики щодо нематеріальних активів (табл.1).

Облікова політика має формуватися на підставі системного підходу з метою максимальної оптимізації інформації для потреб управління. Виходячи з такої вимоги, пропонуємо сукупність правил, яких потрібно дотримуватися під час вибору альтернативного варіанта щодо нематеріального активу в обліковій політиці підприємства:

– збалансованість цілей обліку та

Елементи облікової політики щодо нематеріальних активів

Критерії, що реалізуються обліковою політикою	Альтернативні варіанти
Розмежування нематеріальних активів за кожною класифікаційною групою	Наводиться розмежування нематеріальних активів за кожною класифікаційною групою, необхідне для потреб аналітичного обліку
Номенклатура центрів відповідальності	Наводиться перелік центрів відповідальності, що формується на підприємстві
Метод нарахування амортизації	Зазначається вибраний метод нарахування амортизації
Періодичність подання управлінської звітності	Вказуються форми внутрішньої звітності, необхідної для управління, періодичність її подання

планування в рамках єдиної системи управління;

– дотримання принципу відповідності доходів і витрат під час формування інформації про нематеріальні активи;

– визначення мінімально достатнього обсягу інформації, необхідної для цілей управління, оскільки зайва деталізація інформації є невиправданою у випадку, якщо вона не потрібна для ухвалення управлінських рішень [1].

Правильно сформована облікова політика дає змогу здійснювати порівняльний аналіз показників діяльності підприємства за різні звітні періоди, а також порівняльний аналіз діяльності різних підприємств, а отже, на основі проведеного аналізу ухвалювати рішення щодо удосконалення порядку обліку нематеріальних витрат на підприємстві.

Серед основних елементів концепції облікової політики нематеріальних активів підприємств вважаємо за доцільне використовувати такі положення:

1. Основним змістом діяльності підприємства в конкурентному середовищі є забезпечення постійного розвитку. Тому до системи бухгалтерського обліку повинні включатися реєстри інформації про нематеріальні активи, які відображають стан процесів розвитку та дозволяють ефективно керувати процесами розвитку підприємства торгівлі, у тому числі розвитку нематеріальних активів підприємств. Розвиток – це процес інтенсивних змін, якісно трансформованих технологій, продукцію, спосіб організації виробництва, систему управління підприємством.

В умовах комп'ютеризації основна частка нематеріальних активів припадає на програмне забезпечення та бази даних інформаційної системи підприємства. Особливості розвитку інформаційних систем підприємства полягають у тому, що поки створюється нова інформаційна система електронного обліку, яка відповідає новим

вимогам та умовам роботи підприємства, існуюча система повинна продовжувати функціонувати. Контроль за ходом проведення змін та аналіз виконання планів переходу на нову інформаційну систему здійснюється з використанням спеціальних програм управління проектом переходу, які повинні бути інформаційно пов'язані з процедурами та програмами управлінського обліку нематеріальних активів підприємства.

2. Дані про облік нематеріальних активів повинні переміщатися між системами фінансового та управлінського обліку. Управлінський облік повинен забезпечувати деталізовані результати.

Обмін інформацією повинен здійснюватись або через спеціальну систему рахунків у випадку відокремленої побудови систем фінансового та управлінського обліку, або циркулювати в межах єдиної інтегрованої системи підприємства.

В якості цільової орієнтації в цьому напрямку підприємство повинно прагнути до створення внутрішніх звітів для менеджерів (Internal Management Report). Такі звіти в розвинутих країнах Заходу є базою для побудови облікової системи.

3. Бухгалтерський облік містить найбільш повну інформацію про діяльність підприємства. У той же час на сьогодні в базах даних систем бухгалтерського обліку відсутні показники, які можуть використовуватись у процесах стратегічного планування. З цією метою слід мати не тільки вартісні, але й натуральні показники, які характеризують ефективність використання нематеріальних активів. Це можуть бути показники, які раніше використовувались у системах маркетингу, такі наприклад, як число користувачів даного електронного магазину, число відвідувачів Web-сайта та ін. Насьогодні відсутня система показників, яка відображала б дані за такими аналітичним напрямком, як групи товарів та споживачів, ефективність банерної реклами, обсяги продажів за різноманітними

торговельними точками в мережі, кількість та обсяги розрахунків за покупки в розрізі різноманітних способів розрахунків.

4. Облік та аналіз нематеріальних активів повинен базуватись на використанні засобів комп'ютеризації, які організуються як автоматизовані робочі місця бухгалтерів. Найбільш перспективним напрямком є використання Windows-технологій в організації ведення комп'ютерного обліку. Переваги Windows-технологій забезпечуються сукупністю їх особливостей. Це, насамперед, багатовіконний принцип роботи – кожен документ відкривається в окремому екранному вікні. Це дозволяє бухгалтеру одночасно працювати з декількома документами, маніпулюючи ними в природній формі, подібно тому, як він це виконує з традиційними документами. Багатовіконний режим Windows надає можливість бачити, як зміни показників одного документа відбиваються на інформації інших, пов'язаних з ним документів.

Графічний інтерфейс передбачає спілкування з програмою не тільки через традиційні комп'ютерні меню, але й їх графічні образи – піктограми або екранні кнопки. Це дуже зручно для людей, далеких від комп'ютерної техніки. За допомогою навігації вивіряння даних документів перетворюється в досить зручний та природний процес.

5. В обліку таких нематеріальних активів, як «кваліфікований та підприємницький потенціал», а також активів, які є інформаційними ресурсами (програми, бази даних) слід використовувати облік синергічного ефекту, пов'язаного зі взаємодією активів цих двох видів у бізнес-процесах підприємства [2]. Суть даного ефекту полягає в тому, що інформаційні ресурси посилюють можливості кваліфікаційного та підприємницького потенціалу персоналу підприємства. З іншого боку, підприємницький потенціал знаходить нові рішення з використання (та з використанням) програмного забезпечення та баз даних інформаційних систем підприємства.

6. Для обліку та аналізу нематеріальних активів слід використовувати систему таких показників, які дозволяють приймати ефективні

управлінські рішення, пов'язані з використанням коштів на придбання та підтримку працездатності активів. Дійовим засобом при цьому є використання економіко-математичних моделей. В даному напрямку можуть бути використані два класи економіко-математичних моделей: економіко-статистичні моделі, які характеризують кореляційні зв'язки між показниками, які вивчаються, та оптимізаційні моделі для вибору найкращого складу програмно-технічних засобів електронного магазину (торговельного майданчика), системи бухгалтерського обліку та інформаційної системи підприємства в цілому [3].

7. Нематеріальні активи підлягають амортизації впродовж розрахункового терміну економічної корисності або фіксованого терміну служби.

Для амортизації нематеріальних активів згідно Податкового кодексу України використовується лінійний метод, тобто кожний окремий вид нематеріального активу амортизується однаковими частками, виходячи з первісної вартості з урахуванням індексації впродовж терміну, що визначається платником податку самостійно, виходячи із терміну діяльності платника податку, але не більш ніж 10 років безперервної експлуатації. Але для нарахування амортизації нематеріальних активів підприємство самостійно встановлює первісну вартість та норми амортизації нематеріальних активів, виходячи з умов отриманих майбутніх економічних вигод, отриманих підприємством від використання нематеріального активу.

Висновки. Таким чином, формування облікової політики нематеріальних активів має важливе значення в організації ефективної системи управління підприємством.

Правильно сформована облікова політика дає змогу здійснювати порівняльний аналіз показників діяльності підприємства за різні звітні періоди, а також порівняльний аналіз діяльності різних підприємств, а отже, на основі проведеного аналізу приймати рішення щодо удосконалення порядку обліку нематеріальних активів на підприємстві.

Список використаних джерел

1. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000 / пер. з англ. за ред. С. Ф. Голова. — К. : Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000. — 1272 с.

2. П(С)БО 8 Нематеріальні активи затв. Міністерства фінансів України 20.10.99, наказ № 246

3. Грінько А. П. «Облікова політика на підприємствах торгівлі» Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. Збірник наукових праць / А. П. Грінько, О. О. Бобкова // Харківський державний університет харчування та торгівлі. — Харків, 2010. — С. 251-259

УДК 378.147.88(063)

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СИСТЕМЫ ОТКРЫТОГО ОБРАЗОВАНИЯ

TEACHING SUPPLEMENT COMPLEX OF OPEN EDUCATION

Леонид Павлович ГАНЧАРИК

заместитель директора НИИ теории и практики государственного управления Академии управления при Президенте Республики Беларусь, к.т.н., доцент

Leonid P. GANCHARIK

deputy director of the Institute of Theory and Practice of Public Management Academy of Public Administration under the President of the Republic of Belarus, Ph.D., Associate Professor

Аннотация. В статье рассмотрены особенности дистанционного обучения системы открытого образования для сотрудников государственной службы, а также выявлено эффективность данной системы в процессе повышения производительности труда и создания благоприятных условий для профессионального роста.

Summary. Developing a distance learning computer system of open education makes it possible to train efficient civil service personnel, provide for its steady performance and create favorable conditions for professional advancement.

Ключевые слова: система открытого обучения, методический курс, государственная служба, компьютерные игры, учебная программа.
Key words: open learning, a methodical course, the public service, computer games, educational software.

Академия управления при Президенте Республики Беларусь осуществляет планомерный переход к модели перспективного образования, ключевые характеристики которой определяются:

— фундаментализацией образования, направленной на существенное повышение его качества за счет соответствующего изменения содержания изучаемых дисциплин и методологии реализации учебного процесса;

— опережающим характером системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации государственных служащих, ее нацеленности на проблемы постиндустриальной цивилизации, развитие творческих способностей человека;

— доступностью системы образования для населения страны за счет широкого использования методов дистанционного обучения и самообразования на основе современных и перспективных информационных и телекоммуникационных технологий и средств удаленного доступа к распределенным базам

данных и знаний научной, учебной и учебно-методической информации.

Последовательное внедрение с 2001 г. в образовательный процесс Академии управления методов компьютерного обучения позволило к настоящему времени создать многоуровневую и широкомасштабную организацию учебно-методических комплексов (УМК) системы открытого образования (СОО). Технологическое обеспечение СОО включает в себя:

- базовый программно-технический комплекс Академии управления;
- сетевые Интранет-сайты студентов и слушателей;
- телекоммуникационную сеть;
- электронные учебно-методические комплексы.
- Каждый учебно-методический комплекс содержит (рис. 1):
 - учебную программу;
 - учебно-тематический план;
 - авторский курс лекций;

- аудиолекции по курсу;
- систему контрольного и аудио тестирования по темам дисциплины;
- электронную библиотеку дополнительных учебных материалов;
- лабораторные практикумы и компьютерные деловые игры;
- экзаменационные (итоговые) тесты.

В настоящее время электронными учебно-методическими комплексами обеспечено

Рис.1. Структура учебно-методического комплекса СОО

123 учебных дисциплин системы высшего образования и 30 курсов системы повышения квалификации управленческих кадров. Ежегодно разрабатывается 25-30 новых электронных УМК.

Электронные УМК построены на основе международного IMS стандарта, который объединяет достижения передовых разработок в дистанционном обучении. Многие фирмы и государственные организации, занимающиеся дистанционным обучением, приняли этот стандарт и сейчас он позиционируется как международный формат обмена данными между учреждениями образования. Использование IMS стандарта позволяет создать пятиуровневую модель изучения каждой темы курса или дисциплины, каждого промежуточного или конечного знания и умения при сетевой организации курса. Пятиуровневая модель включает: базовый уровень изучения темы дисциплины, мультимедиа уровень, уровень практикумов, творческий уровень и очный.

Базовый уровень изучения тем дисциплин

На этом уровне обучающийся осваивает базовые знания и умения, изложенные в

электронных авторских курсах лекций, которые составляют основу теоретической подготовки обучающихся. Главная цель курса лекций – дать систематизированные научные знания по курсу, раскрыть проблематику, состояние и перспективы прогресса в конкретной области науки и техники, сконцентрировать внимание на наиболее сложных и узловых вопросах. Общие требования к электронным авторским курсам лекций – это научность, доступность, единство формы и содержания, органическая связь с другими видами и формами учебных занятий. Состав и структура курсов лекций полностью отвечают утвержденным учебно-тематическим планам и рабочим программам.

Авторский курс лекций по каждой дисциплине, как в электронном виде, так и на бумажном носителе, включает:

- текстовые лекции по темам дисциплины;
- перечень лабораторных работ;
- перечень семинарских занятий;
- перечень курсовых работ;
- перечень экзаменационных (зачетных) вопросов;
- перечень основной и дополнительной учебной литературы;
- учебные пособия (в виде приложений).
 - Каждая текстовая лекция в свою очередь включает (рис. 2):
- номер и название лекции;
- основные понятия и термины;
- текст лекции;
- ссылки (в электронной версии гиперссылки) на основные и дополнительные учебные материалы курса;
- вопросы, включенные в систему контрольного тестирования по лекции;
- номера и названия лабораторных и иных практикумов, выполняемых в результате освоения

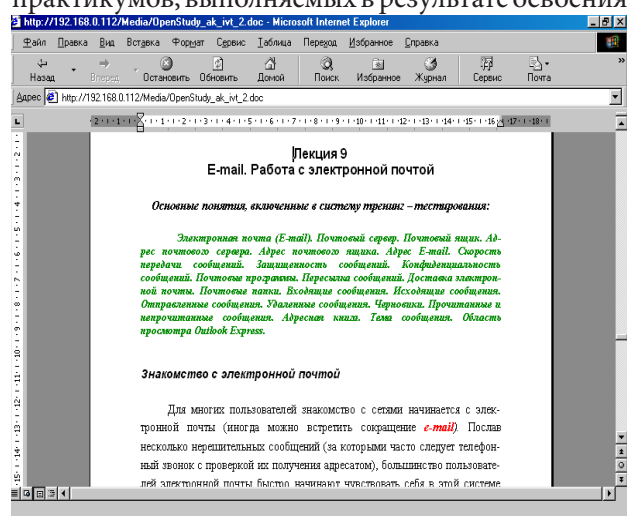

Рис. 2. Пример оформления курса лекций

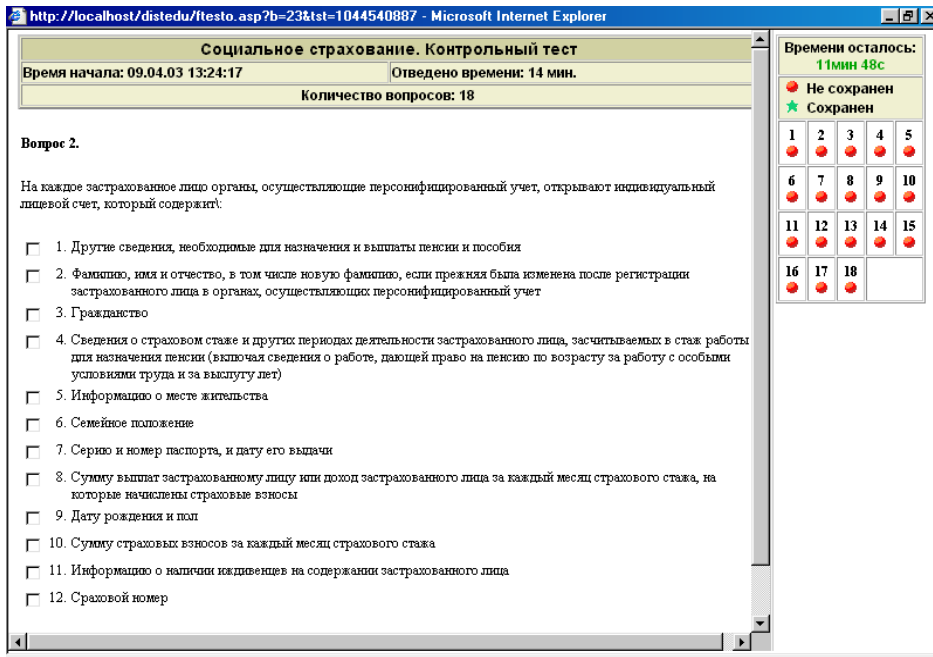

Рис. 3. Пример контрольного теста

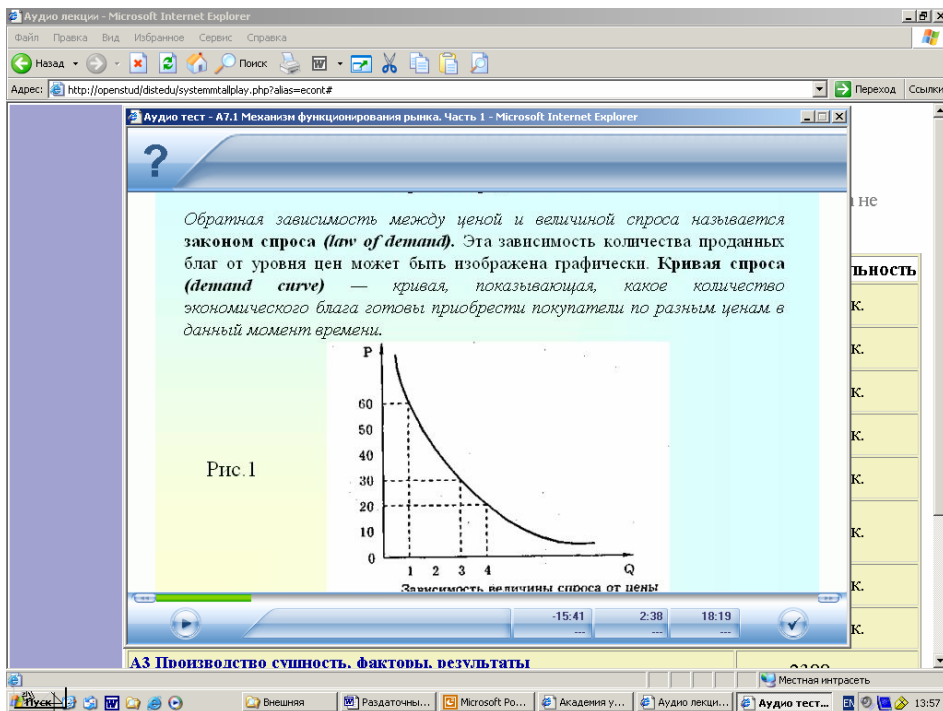

Рис. 4. Экранная форма аудиолекции

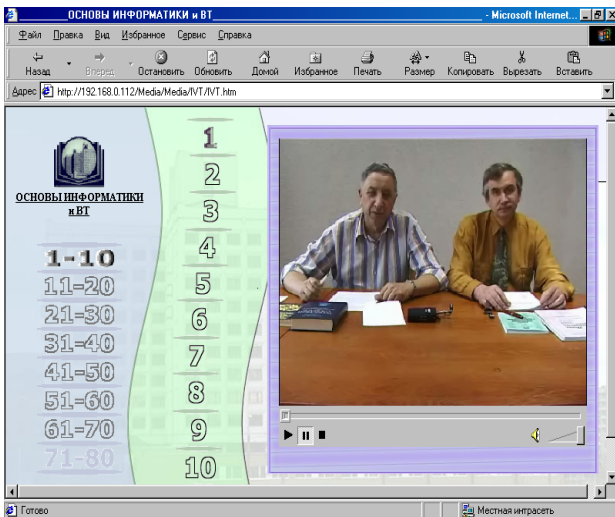

Рис. 5 Экранная форма видеолекции со средствами навигации

материалов лекции или нескольких лекций.

Использование текстовых лекций направлено на создание возможности обучающегося многократного обращения к учебному материалу, чередованию способов и приемов работы с ним. Визуальное восприятие облегчает представление общей структуры содержания дисциплины. Для закрепления и систематизации знаний по изученной теме и проверки усвоенных на базовом уровне знаний и умений предназначены контрольные тесты (рис. 3), которые каждый обучающийся должен сдать прежде, чем перейти к изучению новой темы. Контрольные тесты сдаются в дистанционном режиме или компьютерных классах Академии управления. По результатам их сдачи формируются сводные ведомости успеваемости, доступные для просмотра на сетевых Интранет-сайтах обучающихся.

В условиях принятой модели образовательного процесса, учитывая специфику дистанционного обучения, управление самостоятельной учебной работой обучающихся на всех уровнях изучения курса возлагается на тьютора. В функции тьютора входит: формирование побуждающих мотивов учения; постановка образовательных целей и задач; организационная деятельность; организация взаимодействия между участниками учебного процесса; контроль процесса обучения и его результатов. Тьюторами курсов являются ведущие преподаватели Академии управления.

Мультимедиа уровень изучения тем дисциплин

Второй уровень изучения каждой темы дисциплины – это использование мультимедиа возможностей, включающих аудио- и видеолекции, аудиотесты, предметно-ориентированные среды, мультимедийные иллюстрации.

Содержание, способы и средства разработки мультимедиа материалов позволяют выделить основные функции, которые они выполняют в учебном процессе:

- визуализация учебной информации;
- моделирование и имитация изучаемых процессов и/или явлений;
- выполнение лабораторных работ в условиях имитации на компьютере реального опыта или эксперимента;
- усиление мотивации обучения за счет изобразительных средств или включения игровых ситуаций;
- формирование культуры учебно-познавательной деятельности;
- интенсификация процесса усвоения материала;
- закрепление, углубление и систематизация знаний, полученных на базовом уровне.

В системе открытого образования аудио- и видео учебные материалы (рис. 4, 5) включены в состав сетевого Интранет-сайта каждого обучающегося.

Ключевые требования к мультимедиа материалам – это обобщение и систематизация содержания обучения в рамках основного курса лекций, его расширение и углубление за счет демонстрации внутри- и междисциплинарных связей с использованием возможностей мультимедиа технологий. Наглядность учебных мультимедиа материалов с текстовым сопровождением, поясняющим происходящие на экране процессы, максимально приближают обучающихся к реальной ситуации, создают благоприятные условия для понимания и усвоения изучаемого материала без дополнительного

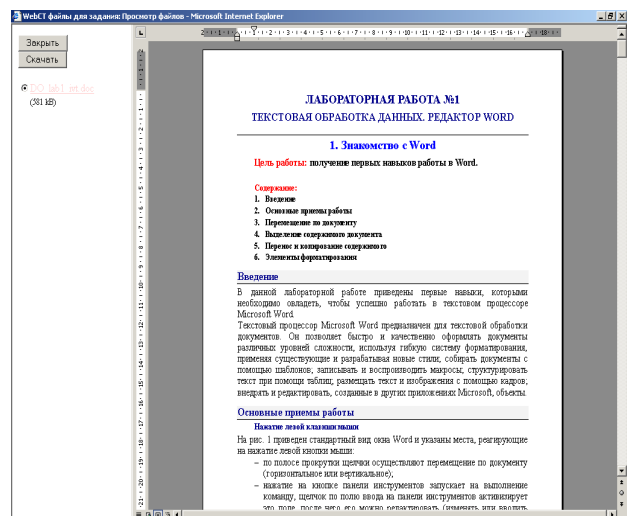

Рис. 6. Пример оформления методических рекомендаций по выполнению лабораторной работы

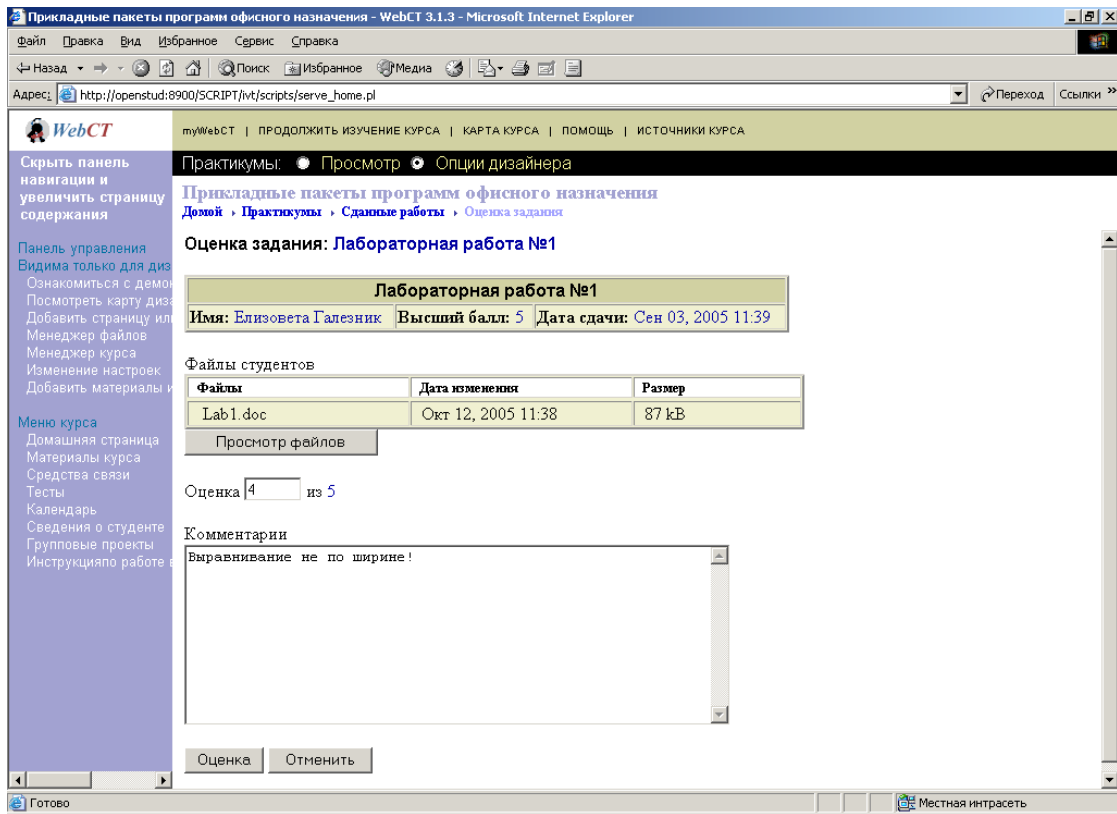

Рис. 7. Экранная форма оценки лабораторной работы

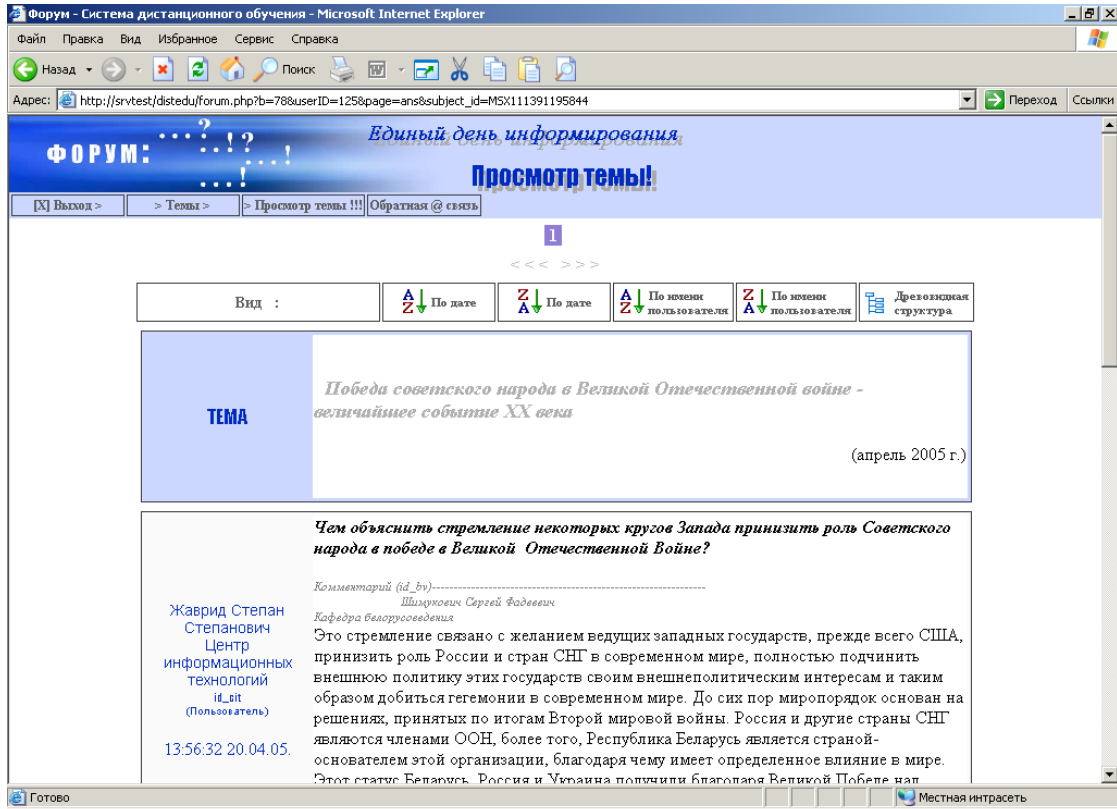

Рис. 8. Проведение семинара в режиме форума

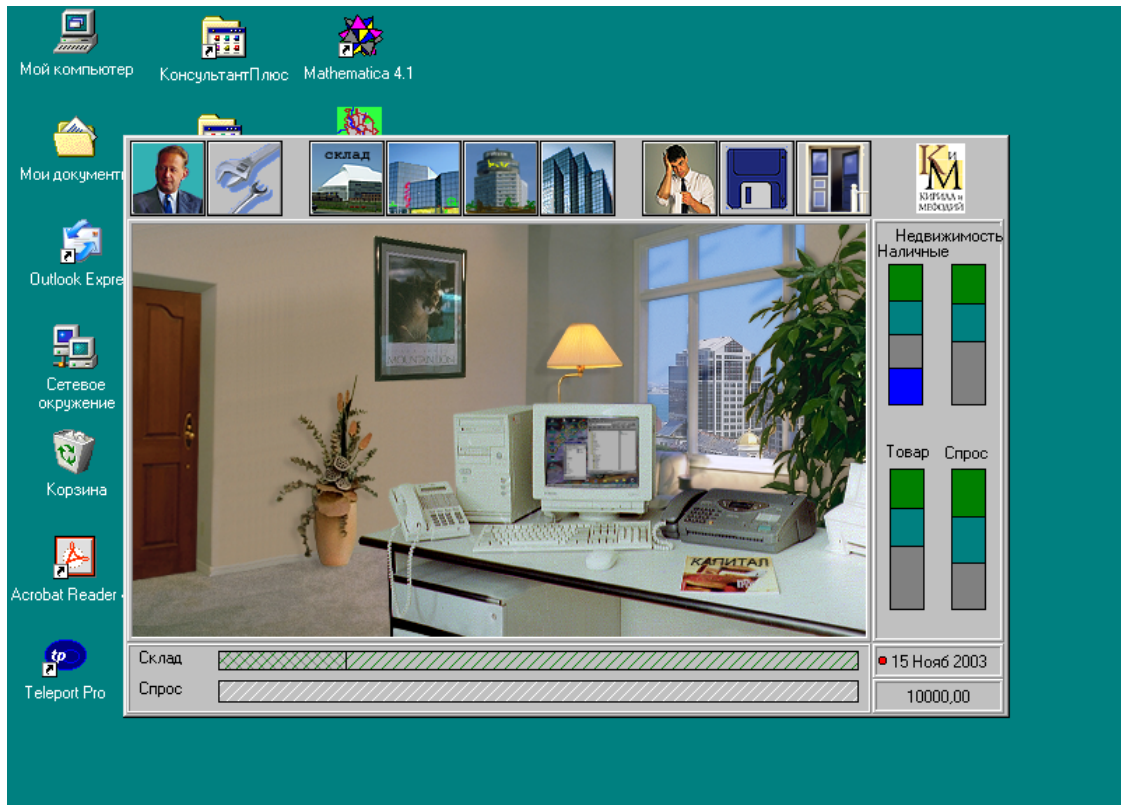

Рис. 9. Пример компьютерной деловой игры

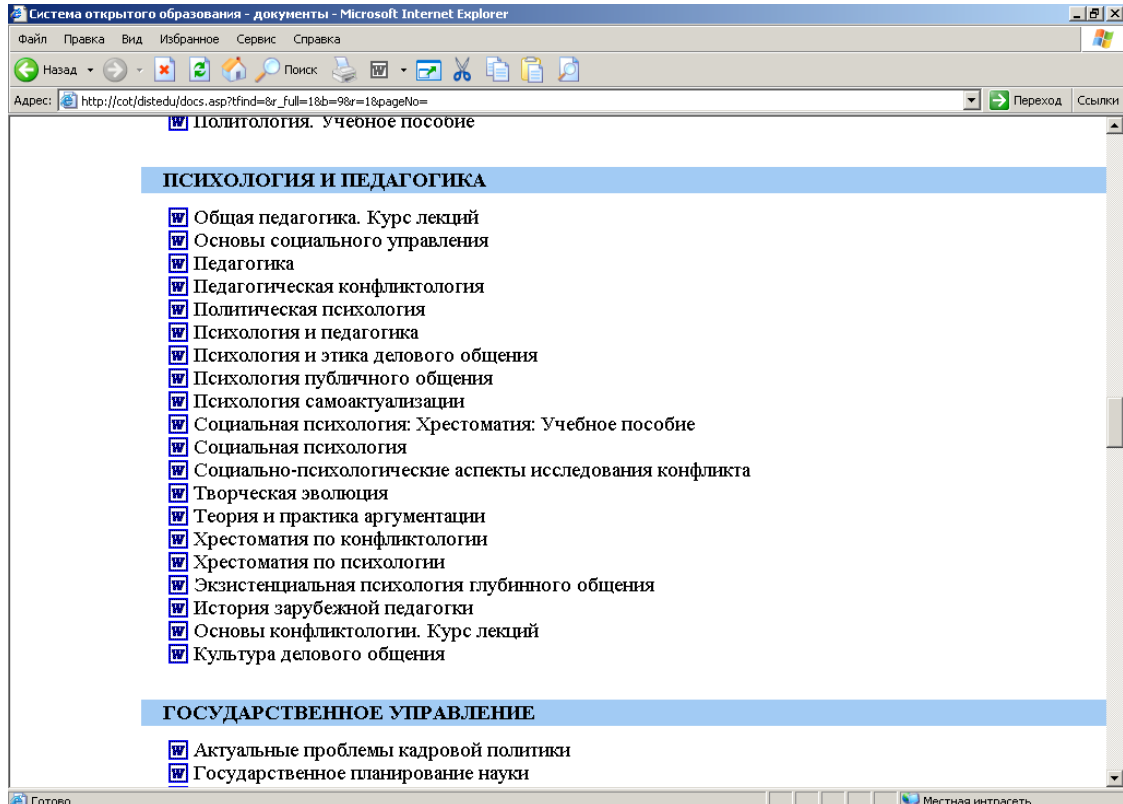

Рис. 10. Фрагмент электронной библиотеки

привлечения преподавательского состава.

Большую роль в закреплении полученных знаний играют аудиотесты, позволяющие не только оценить уровень знаний и умений обучающегося, но и систематизировать их. Суть аудиотестов заключается в том, что по ходу аудиолекции обучающемуся задаются контрольные вопросы и сразу оцениваются его ответы. Если обучающийся неверно ответил на поставленный вопрос, его автоматически возвращают на начало того отрезка аудиолекции, тема которого была им не усвоена. При этом общее время аудиолекции ограничивается. Такой подход позволяет сконцентрировать внимание обучающегося и добиться аналитического восприятия материала.

Уровень практикумов дисциплин

Уровень практикумов освоения тем дисциплин состоит из лабораторных работ и иных практикумов (рис. 6). Данный раздел УМК включает:

- методические рекомендации по выполнению лабораторных работ и иных практикумов;
- сборники задач (при необходимости);
- руководство пользователя по работе с программными пакетами (при необходимости);
- варианты индивидуальных заданий.

Методические рекомендации по выполнению лабораторных работ и иных практикумов содержат:

- цель лабораторной работы или практикума;
- краткое изложение теоретического материала, по которому выполняется работа;
- виды осваиваемых умений (типовые, логические, творческие) и их характеристики (скорость, полнота, прочность, построение суждений, создание объектов на основе методических разработок и т.д.);
- алгоритм выполнения лабораторной работы или практикума;
- требования к оформлению отчетных материалов;
- правила распределения индивидуальных заданий.

Каждая выполненная лабораторная работа или практикум оценивается и подробно комментируется тьютором курса. Эта информация рассылается на Интранет-сайты каждому обучающемуся (рис. 7).

Творческий уровень изучения тем дисциплин

При создании УМК придается огромное значение развитию творческого потенциала обучающегося, формированию аналитико-синтетического и прогностического мышления и связанных с ним умений. С этой целью в учебном

процессе широко применяются активные формы обучения (деловые игры, тренинги, виртуальные семинары, круглые столы и др.). Такие занятия, как правило, строятся на основе обсуждения, дискуссии по рассматриваемой тематике с использованием средств телекоммуникаций в режиме форума (рис. 8). Занятия проходят в реальном масштабе времени, при этом тьютор оценивает активность участников, а каждый участник видит на экране тексты вопросов и ответов всех участников занятия.

Деловые игры предоставляют широкие возможности для творческого изучения тем дисциплин с учетом использования в них средств визуализации (рис. 9), анимации, а также возможности принимать самостоятельные решения, требующие творческого подхода к каждой конкретной проблеме, с которой приходится сталкиваться обучающемуся по ходу игры.

Как дополнительную учебную информацию, способствующую углубленному изучению тем курса, творческому их развитию, следует рассматривать электронную библиотеку дополнительной литературы, которая входит в состав сетевого Интранет-сайта. Электронная библиотека представляет собой банк данных научных и учебно-методических материалов по разным отраслям и разделам знаний, сформированный и постоянно актуализируемый на базе русскоязычных фондов научно-технических библиотек мира. Библиотека доступна всем студентам и слушателям Академии управления и в настоящее время насчитывает около тысячи изданий (рис. 10).

Очный уровень изучения дисциплин

Главным звеном обеспечения высокой эффективности образовательного процесса в системе открытого образования является преподаватель. При организации учебного процесса в дистанционном режиме в значительной мере утрачиваются позитивные психологические моменты непосредственного общения с преподавателем. Для восполнения этого пробела в системе открытого образования вводятся обязательные очные занятия. Это, как правило, обобщающие лекции, которые проводятся перед итоговыми испытаниями обучающихся, и непосредственно итоговые испытания (итоговое тестирование, экзамен или зачет).

Цель очных лекций – систематизировать знания, которые самостоятельно изучил обучающийся на четырех уровнях, обратить внимание и подробнее остановиться на наиболее сложных и ключевых вопросах курса, провести учебные консультации, выявить степень усвоения материала.

Итоговый контроль заключается в проверке результатов усвоения обучающимися учебного материала. Оценка знаний, умений и навыков, полученных в процессе обучения, приобретает особое значение в виду отсутствия непосредственного контакта обучающегося и педагога на предыдущих уровнях учебного процесса. В этой связи значительно повышаются роль и значение

объективных и многокритериальных форм контроля качества знаний для исключения возможности фальсификации обучения на этапе дистанционного обучения. Итоговый контроль обязательно проводится в очном режиме и включает итоговое тестирование, как необходимое условие допуска к экзаменам или зачетам, и собственно экзамены или зачеты.

УДК 378.3 Д 17

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ІННОВАЦІЙ В УКРАЇНІ

THE ANALYSIS OF EFFICIENCY OF THE FINANCIAL PROVIDING OF SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATIONS IN UKRAINE

Сергій Миколайович ДАНИЛЕНКО

Аспірант Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Sergiy M. DANYLENKO

Postgraduate Student of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті проаналізовано ефективність фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні. Виявлено основні тенденції та недоліки фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій. Запропоновано напрями підвищення ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні.

Summary. The analysis of efficiency of the financial providing of scientific research and innovations in Ukraine is conducted. Basic tendencies and disadvantages of the financial providing of scientific research and innovations are shown. Suggested are the directions of increase the financial providing of scientific research in Ukraine.

Ключові слова: наука, наукові дослідження, інновації, фінансування, джерела фінансування, фінансове забезпечення, ефективність, державна підтримка.

Keywords: science, scientific research, innovations, financing, sources of financing, financial providing, efficiency, state support.

Постановка проблеми. Розвиток національної науки впливає на конкурентоспроможність країни, посилює здатність країн виробляти високотехнологічну продукцію на основі наявних ресурсів та сучасної бази наукових знань. Науковий потенціал країни і здатність до його реалізації детермінують інноваційно-інвестиційний розвиток економічної системи. В умовах економіки знань виграє той, хто вмів їх використовувати і перетворює у доходи. У світі дедалі підсилюється увага до науки. Фінансування наукових досліджень і вищої освіти розглядається як інвестиції у знання – вирішальний фактор у забезпеченні економічного прогресу, активізації професійної творчості, поліпшенні життєвих стандартів.

Проте Україна не змогла адекватно відреагувати на історичний виклик саме нової економіки – економіки знань, в якій основний акцент робиться на людські ресурси, ключовою характеристикою яких є їх інтелектуальний потенціал.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблеми ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій висвітлено в

працях вітчизняних науковців Л. Федулової, В. Гейця, Т. Боголіба, П. Ковалишина, О. Глушко, О. Яфінович, О. Юркевич, А. Кузнецової та інших, а також зарубіжних І. Кузнецова, Е. Ідрісова, І. Попкова, Б. Картицького, А. Кандиби, А. Джахангірова, Є. Оглобина, В. Грушко, М. Малика, С. Шолудченка, І. Дежина, Б. Салтикова, Б. Твісса, Б. Санто, В. Хартмана, Р. Солоу, Є. Тоффлера та інших.

Мета статті – проаналізувати ефективність фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні в сучасних ринкових умовах.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У 1990 році в Україні було зосереджено 6,5% світового науково-технічного потенціалу при кількості населення, що становила лише 0,1% від світової. Хоча цей потенціал за роки незалежності суттєво зменшився (за оцінками НАНУ, у 2,3-3 рази), Україна й дотепер залишається інтелектуально потужною країною – за даними ЮНЕСКО, за рівнем розвиненості інтелектуального капіталу країна посідає 23-є місце у світі (Фінляндія – 1, США – 13, Росія – 27) [1].

А за версією Forbes четверте місце в списку найгірших економік світу дісталось Україні. Forbes наголошує, що ця країна, багата на мінеральні ресурси і родючу землю, могла би бути лідером за економічними показниками в Європі, однак на практиці ВВП на душу населення не досягає навіть показників Сербії та Болгарії. Річна інфляція в Україні становить близько 10%, а ВВП країни в 2009 році скоротився на 15%. Видання нагадує, що за даними Держдепартаменту США, Україна не розвивається через корупцію, погане державне управління і слабку судову систему [2].

Таке становище української економіки цілком закономірне і пов'язане, зокрема, з тим, що механізми підтримки інновацій неефективні, а в останні п'ять років державна підтримка інноваційної сфери взагалі практично згорнута. Однак саме інновації роблять вітчизняну економіку та вітчизняну продукцію конкурентоспроможними на світовому ринку.

Підвищення ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій, дасть можливість суттєво поліпшити продуктивність виробництва та конкурентоспроможність України.

У стратегії економічного і соціального розвитку України збереження і розвиток наукового потенціалу було проголошено провідним чинником економічної політики держави [3]. Вирішення цього завдання визначається перш

за все фінансуванням наукових досліджень і розробок. Загальний рівень фінансування науки вважається однією з ключових характеристик інноваційності країни, її готовності до побудови суспільства, що базується на знаннях [4]. Саме тому, поставивши перед собою мету побудувати в Європі конкурентоспроможну економіку і суспільство, що базується на знаннях, в ухваленій на Лісабонському саміті в 2000 році стратегії, Європейське Співтовариство визнало необхідним довести витрати на наукові дослідження і розробки до 3% ВВП.

На рисунку 1 представлено динаміку наукових кадрів та кількість організацій, які виконують наукові дослідження та розробки за 1995–2011 роки. Аналізуючи рисунок можна зробити низку таких висновків.

Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки знижується. У 1991 році цих організацій було 1 344, на кінець 2011 року їх залишилось 1 255, це найнижча кількість за досліджуваний період. Найвища кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки в Україні була в 1998 році.

За методологією Держкомстату чисельність науковців – це чисельність наукових та інженерно-технічних працівників, які професійно займаються науковими дослідженнями і розробками та безпосередньо беруть участь у створенні нових знань, а також спеціалістів, які виконують технічні та допоміжні функції, пов'язані з проведенням наукових досліджень і розробок (до них належать дослідники і техніки) [5]. Чисельність осіб науковців постійно знижується з 295 010 в 1991 році до 84 969 осіб в 2011 році.

Чисельність докторів наук в економіці України, осіб має чітко виражену тенденцію до збільшення (рисунок 1). Так в 1991 році їх чисельність становила 8 133 особи, а в 2011 році – 14 895 осіб. Чисельність кандидатів наук в економіці України має аналогічну до попередньої тенденцію. Так кількість кандидатів наук збільшилась з 57 610 осіб в 1995 році до 84 979 осіб в 2011 році.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що зростає диспропорція між практичними напрямками наукової діяльності та зростаючою кількістю осіб які мають наукові ступені кандидатів та докторів наук. Логічно, щоб зростання кількості осіб які отримали наукову ступінь, втілювалось в зростанні організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, та чисельності науковців. Проте маємо абсолютно протилежні тренди, зверніть увагу на рисунок 1.

Законодавчо визначено, що бюджетні витрати на цивільні наукові дослідження в Україні мають становити не менше 1,7% ВВП [6]. Однак, як

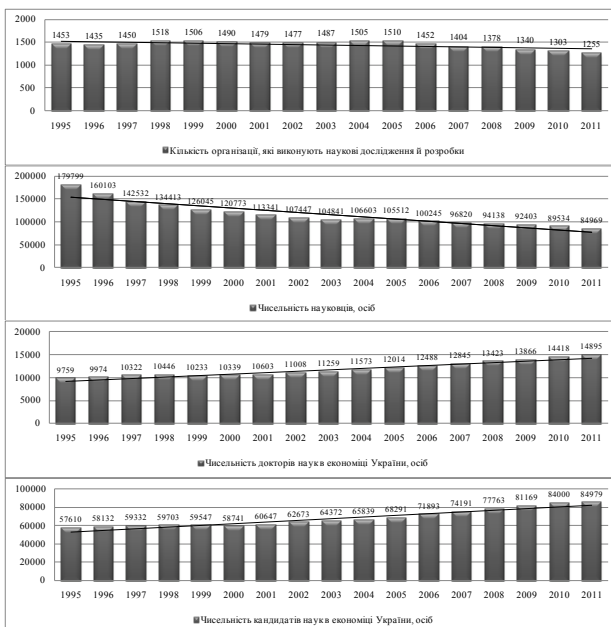

Рис. 1. Динаміка наукових кадрів та кількість організацій, які виконують наукові дослідження та розробки за 1995-2011 роки

Джерело: за даними Державного комітету статистики України / Наука та інновації / Наукова та інноваційна діяльність (1990–2011pp.) // www.ukrstat.gov.ua

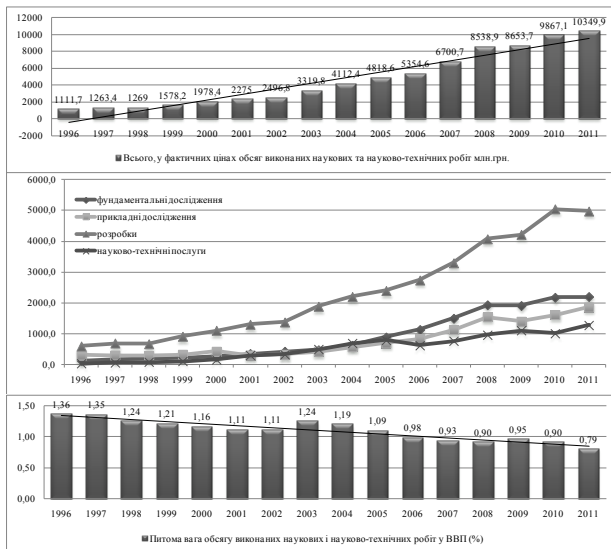

Рис. 2. Динаміка обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт за 1996–2011 роки

Джерело: за даними Державного комітету статистики України / Наука та інновації / Наукова та інноваційна діяльність (1990–2011рр.) // www.ukrstat.gov.ua

видно з рисунку 2, на практиці обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт в Україні на порядок нижчий.

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт за 1996–2011 роки у фактичних цінах постійно збільшувався. Так в 1996 році їх обсяг склав 1 111,7 млн грн, а в 2011 році вони склали 10 349,9 млн грн.

Найбільшу питому вагу в загальному обсязі відповідних робіт склали розробки, які також постійно збільшувались, з 606,9 млн грн в 1996 році, що становило 54,59%, до 5 037,0 млн грн в 2010 році, що становило 51,05%. Проте в 2011 році відбулося незначне зниження до 4 985,9 млн грн., що на 51,1 млн.грн. менше ніж в 2010 році, а питома вага розробок в 2011 році в загальному обсязі відповідних робіт становила 48,17 %.

Після наукових розробок за обсягом слідує фундаментальні дослідження. Так в 1996 році вони становили 140,6 млн грн (або 12,65%), а в 2011 році вони зросли до рівня 2 205,8 тис. грн (або 21,31%).

Прикладні дослідження та науково-технічні послуги мають найменшу питомувагу в загальному обсязі виконаних наукових та науково-технічних робіт за 1996–2011 роки. Так у 1996 році вони відповідно становили 28,93% (321,6 млн грн) та 3,83% (42,6 млн грн), у 2011 році – 18,04% (1 866,7 млн грн) та 12,48% (1 291,5 млн грн).

Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП постійно знижується так в 1996 році вона становила 1,36 %, а 2011 році – лише 0,79 %.

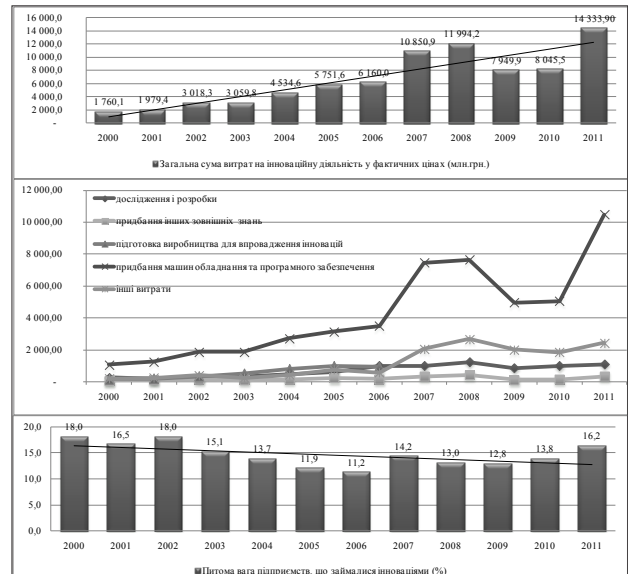

Рис. 3. Динаміка інноваційної активності за 2000–2011 роки

Джерело: за даними Державного комітету статистики України / Наука та інновації / Наукова та інноваційна діяльність (1990–2011рр.) // www.ukrstat.gov.ua

На рисунку 2 можна відмітити негативну різницю направленості (трендів) – зростання обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт за 1996–2011 роки у фактичних цінах, та зниження питої ваги обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП. Тобто обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, значно менший від необхідного рівня, або значно поступається темпам приросту ВВП. А значить обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт за 1996–2011 роки, на жаль, не став впливовим фактором збільшення ВВП України.

За досягнутих нині обсягів фінансування наукових досліджень (орієнтовно 0,86% ВВП за рахунок коштів з усіх джерел та 0,36% ВВП за рахунок коштів державного бюджету) та практичному ігноруванні при цьому витрат, необхідних для здійснення інноваційного циклу, наука значною мірою є затратною галуззю економіки і не в змозі здійснювати своєї природної функції – відтворення матеріально-технічної бази вітчизняного виробництва [7, с.6].

Українська економіка потребує термінового впровадження ефективних механізмів підтримки інновацій від етапу зародження нової ідеї до етапу практичного впровадження та організації серійного промислового випуску новітньої продукції. Насьогодні приріст валового продукту в першій десятці розвинутих країн світу на 75–80% визначається інноваційною складовою економіки, побудованою на унікальних технологіях. На світовому ринку високотехнологічної продукції

їх частка постійно зростає і становить майже 80%, тоді як частка України стабільно знижується і становить лише 0,1%. [7, с.6]

На рисунку 3 представлено інноваційна активність підприємств за 2000–2011 роки.

Загальна сума витрат на інноваційну діяльність змінювалася нерівномірно. Зокрема, вони зростали з 2000 по 2008 роки, з 1 760,1 млн грн до 11 994,2 млн грн відповідно. А під впливом світової фінансової кризи в 2009 році відбулося різке зниження цих витрат до рівня 7 949,90 млн грн, або на 33,72%. Незважаючи на те, що в 2010 році вони зросли до рівня 8 045,5 млн грн, вони залишились меншими від рівня 2007 року. У 2011 році загальна сума витрат на інноваційну діяльність зросла до максимального рівня 14 333,9 млн грн.

У витратах на інноваційну діяльність найбільшу питому вагу займало (в 2011 році 73,18%) придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, а зміна цих затрат відбувалася аналогічно зміні загальної величини затрат на інноваційну діяльність. У 2000 році на це було затрачено 1 074,5 млн грн, до 2008 року вони зростали (7 664,8 млн грн). А в 2009 році відбулося зниження цього типу затрат до 4 974,7 млн грн (або на 35,1%), у 2011 році вони зросли до найвищого рівня 10 489,1 млн.грн. (більше рівня 2008 року).

Негативним фактором ділової активності підприємств України є зниження питомої ваги підприємств, що займалися інноваціями. Так у 2000 році таких підприємств було 18,0%, у 2011 році їх було лише 16,2%, найменша питома вага цих підприємств була в 2006 році 11,2%.

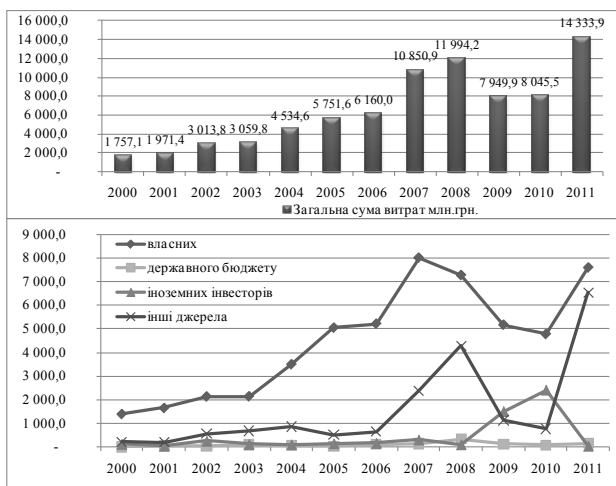

Рис. 4. Джерела фінансування інноваційної діяльності за 2000-2011 роки

Джерело: за даними Державного комітету статистики України / Наука та інновації / Наукова та інноваційна діяльність (1990-2011рр.) // www.ukrstat.gov.ua

Український експорт формується переважно за рахунок сировинних галузей. Наукоємність промислового виробництва в Україні, яка наприкінці 90-х років складала біля 3%, зараз не перевищує 1%, що у десятки разів менше рівня високорозвинених країн [7, с. 6].

Приріст валового внутрішнього продукту в розвинених державах на понад 70% досягається за рахунок інноваційних факторів, використання патентів та «ноу-хау» в найсучасніших технологіях. В Україні цей показник складає менше 1%, незважаючи на те, що кількість вищих навчальних закладів та наукових установ у рази більша за показник у європейських країнах. Непослідовність у проведенні державної політики у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності та недостатня підтримка державою процесу впровадження, у першу чергу в Україні, результатів діяльності у науково-технічній та інноваційній сферах перетворюють Україну в державу, яка експортує сировину або продукцію з незначною часткою доданої вартості та своїми людськими ресурсами бере участь в інноваційному розвитку та підвищенні конкурентоспроможності інших країн [7, с. 6].

На рисунку 4 представлено джерела фінансування інноваційної діяльності за 2000–2011 роки.

З огляду на джерела фінансування затрат на інноваційну діяльність слід зазначити,

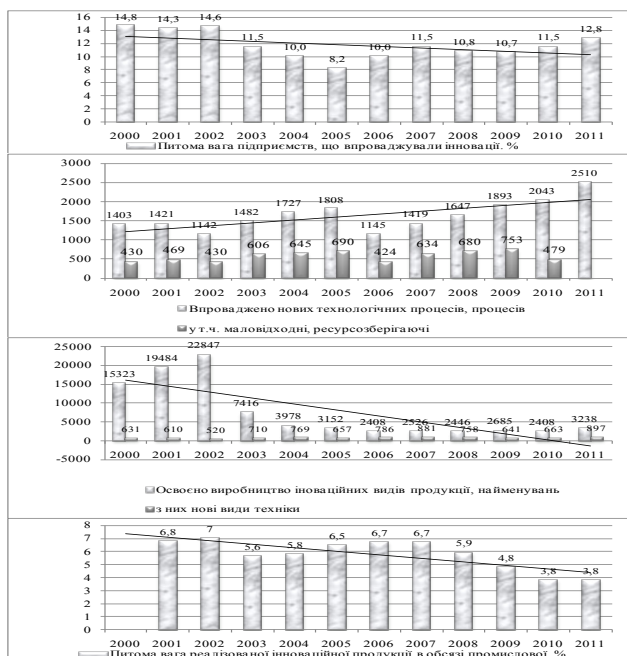

Рис. 5. Динаміка впровадження інновацій на промислових підприємствах за 1996-2011 роки

Джерело: за даними Державного комітету статистики України / Наука та інновації / Наукова та інноваційна діяльність (1990-2011рр.) // www.ukrstat.gov.ua

що основним таким джерелом протягом досліджуваного періоду є власні кошти. Так у 2000 році на інноваційну діяльність власних коштів витрачено 1 399,3 млн грн, що становило 79,6%, максимальна величина таких коштів була в 2007 році 7 999,6 млн грн (73,7%), у 2011 році фінансування з власних джерел склало 7 585,6 млн грн, а їх питома вага знизилась до рівня 52,9%.

З інших джерел інноваційна діяльність фінансувалася в 2000 році на 217,0 млн грн, або 12,3%, в 2008 році максимальний розмір за досліджуваний період склав 4 277,9 млн грн (35,7%), у 2011 році це фінансування становило 6 542,2 млн грн., або 45,6 %.

Державний бюджет профінансував інноваційну діяльність у 2000 році на 7,7 млн грн, або 0,4 %, максимальна величина фінансування була в 2008 році – 336,9 млн грн, або 2,8%, а у 2011 році – 149,2 млн грн (1,0%).

Фінансування інноваційної діяльності іноземними інвесторами в 2000 році склало 133,1 млн грн, або 7,6 %, максимальна його величина була в 2010 році – 2 411,4 млн грн, або 30,0%, а в 2011 році його обсяги суттєво знизились до рівня 56,9 млн грн, або 0,4 %.

Отже, підприємства України здійснюють інноваційну діяльність значною мірою за рахунок власних коштів, участь держави через фінансування коштами державного бюджету незадовільна.

На рисунку 5 відображено впровадження інновацій на промислових підприємствах за 2000–2011 роки.

Питома вага підприємств, що впроваджували інновації змінювалася нерівномірно. Так у 2000 році вона становила 14,8%, найнижча питома вага цих підприємств була в 2005 році – 8,2%, а в 2011 році вона зросла до 12,8%, тобто менше 2000 року.

Впровадження нових технологічних процесів змінювалося нерівномірно. У 2000 році таких процесів було впроваджено 1 403, у 2005 році – 1 808 процесів і найбільше процесів було впроваджено в 2011 році – 2 510. Зокрема, маловідходних, ресурсозберігаючих процесів у 2000 році було запроваджено 430, у 2005 році 690, найбільше їх було впроваджено в 2009 році – 753, а в 2010 та 2011 роках цих процесів впроваджено 479 та 517 відповідно.

Освоєння виробництва інноваційних видів продукції має чітко виражену тенденцію до зниження. У 2000 році було освоєно 15 323 виробництв, до 2003 року (22 847) продовжувалося зростання таких виробництв, але потім відбулося різке падіння виробництва інноваційних видів продукції, у 2011 році – лише 3 238. З них нові види техніки вироблялися практично на одному і

тому ж рівні, так у 2000 році – 631 найменування, найбільше в 2007 році – 881, а 2011 році найбільше – 897 нових видів.

Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової має тенденцію до зниження, так у 2001 році вона складала 6,8%, найбільша питома вага була в 2001 році – 7%, а в 2010 та 2011 роках цей показник мав найгірше значення 3,8%.

Отже, враховуючи зниження питомої ваги підприємств, що займалися інноваціями та підприємств, що впроваджували інновації, рівень впровадження нових технологічних процесів, зокрема, маловідходних та ресурсозберігаючих, можна вважати незадовільним. Надзвичайно негативними сигналами є падіння кількості освоєння виробництва інноваційних видів продукції та зниження питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової. Все свідчить про негативні тенденції динаміки впровадження інновацій на промислових підприємствах, які в подальшому вплинуть на зниження конкурентоспроможності української економіки.

Непослідовність у проведенні державної політики у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності та недостатня підтримка державою процесу впровадження, у першу чергу в Україні, результатів діяльності у науково-технічній та інноваційній сферах перетворюють Україну в державу, яка експортує сировину або продукцію з незначною часткою доданої вартості та своїми людськими ресурсами бере участь в інноваційному розвитку та підвищенні конкурентоспроможності інших країн. Таке становище української економіки цілком закономірне і пов'язане, зокрема, з тим, що механізми підтримки інновацій неефективні, а в останні п'ять років державна підтримка інноваційної сфери взагалі практично згорнута. Однак саме інновації роблять вітчизняну економіку та вітчизняну продукцію конкурентоспроможними на світовому ринку [7, с. 7; 8].

Висновки. Отже, було виявлено такі суттєві недоліки при дослідженні ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні у фінансовому вимірі:

1. Україна має неефективну економіку, це підтверджують міжнародні рейтинги; експорт має сировинну орієнтацію, а одна із головних причин цього – неефективна політика держави в сфері наукових досліджень та інновацій.

2. При збільшені осіб які мають наукову ступінь, це не втілюється в збільшенні організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, та чисельності науковців, які цим займаються.

Більше того, ці тренди протилежні. Тобто зростає диспропорція між практичними напрямками наукової діяльності та зростаючою кількістю осіб які мають наукові ступені кандидатів та докторів наук.

3. При зростанні обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт за 1996–2011 роки у фактичних цінах, відбувається зниження питомої ваги обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП. Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, на жаль, значно менший від необхідного рівня, або значно поступається темпам приросту ВВП.

4. Зростання обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт за 1996–2011 роки, на жаль, не стало впливовим фактором збільшення ВВП України.

5. Інноваційна активність підприємств залишається досить низькою. При зростанні витрат на інноваційну діяльність, негативним фактором ділової активності підприємств

Список використаних джерел

1. [Електронний ресурс] / Національна комісія у справах ЮНЕСКО. — Режим доступу : <http://unesco.org.ua>.

2. [Електронний ресурс] / «Форбс» американський фінансово-економічний журнал. — Режим доступу : <http://forbes.com>.

3. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд. Г. О. Андрощук, І. Б. Жилаєв, Б. Г. Чижевський та ін. — К. : Парламентське вид-во, 2009. — 632 с.

4. Маліцький Б. А. Раціональне фінансування науки як передумова розбудови знаннєвого суспільства в Україні / Б. А. Маліцький, О. С. Попович, В. П. Соловйов та ін. — К. : Фенікс, 2004. — 31 с.

5. Наука та інновації (1990–2011рр.) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

України є зниження питомої ваги підприємств, що займалися інноваціями. Має місце падіння кількості освоєння виробництва інноваційних видів продукції та зниження питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової.

6. Українські корпорації є досить пасивними в питаннях фінансування НДДКР, а їх потенціал активізації наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності і стимулювання впровадження результатів цієї діяльності в економіку України досить значний. Необхідно створити такі умови, щоб було вигідно вкладати кошти саме в НДДКР України, а не в економіку Кіпру, чи інших офшорних зон.

На нашу думку, в питаннях активізації інноваційних процесів серйозну роль потрібно відводити регіонам, зокрема організації інноваційної інфраструктури, органами виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

6. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р., №2623-III (зі змінами і доповненнями).

7. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації у 2010 році [Електронний ресурс] / Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації. — Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/index.php/2010-09-14-09-33-59/2010-09-14-09-36-42>.

8. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації у 2011 році [Електронний ресурс] / Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації. — Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/index.php/2010-09-14-09-33-59/2010-09-14-09-36-42>.

УДК 330.101.5

АКТУАЛІЗАЦІЯ МІЖКАФЕДРАЛЬНИХ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗА НАПРЯМОМ «ФІНАНСИ І КРЕДИТ»

UPDATING OF INTERDEPARTMENTAL AND INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN THE PREPARATION OF STUDENTS «FINANCE AND CREDIT»

Неля Григорівна НАГАЙЧУК

*к.е.н., доцент кафедри фінансів Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
nagaichuk_n@mail.ru*

Nelya G. NAGAICHUK

*Candidate of Economics, Associate Professor of Department of Finances
Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the NBU (Kyiv)*

Олена Олександрівна МЕХАНІКОВА

*к.філ.н., ст. викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
mehanikovaelena@mail.ru*

Olena O. MEKHANIKOVA

Candidate of Philology, Senior Lecturer of Social Sciences and Humanities Department Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the NBU (Kyiv)

Анотація. У статті досліджено авторський підхід до удосконалення навчального процесу студентів за напрямком підготовки «Фінанси і кредит» з метою підвищення якості професійної та мовної компетенції студентів у немовному вищому навчальному закладі, що досягається за рахунок взаємодії між випусковою кафедрою та кафедрою іноземних мов.

Summary. In the article the author's approach to improving the educational process in direction of students preparation «Finance and Credit» to increase the students' professional and language skills quality in non-linguistic higher educational institution is considered. It is achieved by interaction between the Department of Finance and the Foreign Languages Department.

Ключові слова: *навчально-пізнавальна діяльність студента, професійна та мовна компетенція, удосконалення навчального процесу, професійно-орієнтоване читання, мультимедійні технології (ММТ).*

Keywords: *students' educational-cognitive activity, professional and linguistic competence, improving of the educational process, professionally-oriented reading, Multimedia Technology (MMT).*

Постановка проблеми. Професійне спрямування у викладанні дисциплін передбачає диференційоване навчання з урахуванням освітніх потреб, вимагає створення умов для оволодіння матеріалом відповідно до професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок

змін у цілі, змісті структурі та організації навчального процесу. Метою професійного спрямування навчання є забезпечення можливостей для рівного доступу студентській молоді до кваліфікованої професійної підготовки, неперервної освіти впродовж всього життя,

виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематиці модернізації організації навчального процесу приділяють велику увагу вітчизняні і зарубіжні вчені впродовж останніх років. У статті особливої акцентуації набули дослідження і досвід російських вчених, з поміж яких слід визначити численні роботи Н. І. Черенкової, О. А. Нестерової, В. В. Рудька-Силіванова, Н. Я. Бризгалової, Є. А. Крючкової, Л. І. Глухих, Д. Я. Родіна. Основні питання організації викладання іноземної мови та визначення основного змісту навчання студентів відображено у працях таких дослідників, як Т. О. Вдовіна, Н. Д. Гальський, Н. І. Газ, Г. А. Гринюк, Л. Ю. Купіш, Б. А. Лапідус, М. В. Ляховицький, О. С. Можаяєва, Л. П. Смелякова, С. К. Фоломкіна та багатьох інших, що становить теоретичне підґрунтя для розв'язання поставленого завдання.

Метою статті є аналіз і систематизація теоретичних та практичних аспектів удосконалення навчального процесу в контексті підвищення якості фахової та мовної компетенцій студентів в немовному вищому навчальному закладі.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Ключовим завданням вищої школи є формування всебічно розвиненої особистості фахівця, який володіє навичками навчально-пізнавальної діяльності.

Сучасний ВНЗ, на кшталт підприємствам сфери виробництва, торгівлі та послуг, повною мірою залучений до конкурентної боротьби за ринки ресурсів та ринки продуктів. Під ринками ресурсів в даному контексті ми розуміємо споживачів освітніх послуг – майбутніх студентів та їх батьків (замовників навчання), а під ринком продуктів (товарів) – сукупність роботодавців – споживачів кінцевого продукту навчального закладу (випускників-фахівців). Сучасний ринок робочої сили вимагає конкурентоздатних спеціалістів, які не лише володіють певним набором базових знань з фаху – професійними компетенціями, а й здатні швидко адаптуватися до потреб конкретного роботодавця.

Професійна компетентність – це підтвержене право належності до певної професійної групи працівників, що визнається суспільством в цілому, його представниками і представниками не лише конкретної професійної групи, але й інших соціальних та професійних груп. Крім того, в широкому сенсі, під професійною компетенцією розуміють – обсяг компетенцій, коло повноважень в царині професійної діяльності. Більш вузько

професійна компетенція – коло питань, в яких суб'єкт володіє знаннями, досвідом і сукупність яких характеризує соціально-професійний статус і професійну кваліфікацію, а також деякі особистісні, індивідуальні особливості або якості, які забезпечують можливість реалізації певної професійної діяльності.

Такий стан речей вимагає від вищого навчального закладу постійного удосконалення навчального процесу з метою підвищення якості кінцевого продукту. Якість випускника характеризується рівнем його знань, наявністю у нього фахових навичок та професійних умінь, що в кінцевому підсумку забезпечує його конкурентоспроможність на ринку робочої сили, який все більше стає залежним від глобалізаційних процесів в економіці, інтеграції політичного, культурного і суспільного життя.

Висока якість підготовки фахівців може бути досягнута лише за правильною і раціональною організації освітнього процесу. Якість організації навчального процесу визначається його предметним наповненням та матеріально-технічним і кадровим забезпеченням.

Основним завданням викладачів є пошук новітніх і застосування традиційних форм та методів навчання. Актуальним в сучасних умовах є застосування імітаційних методів навчання, що передбачає проведення ділових ігор, лекцій-дискусій, розв'язання конкретних господарських ситуацій (кейсів), перегляд та обговорення певного тематичного відеоматеріалу. Використання таких підходів стимулює пізнавальну діяльність студентів і характеризується високим рівнем їх навчальної активності. Найвищу ефективність мають заняття, метою яких є досягнення конкретних поставлених цілей, під час проведення яких відбувається симуляція реальної професійної діяльності.

У ХХІ столітті важко уявити освітній процес без використання мультимедійних технологій. Переваги їх застосування оцінюють з якісної і кількісної сторони. Якісні позитиви – такі технології дають можливість супроводжувати усні описи аудіовізуальним супроводженням, таким чином задіюється слухова і зорова пам'ять студента. Кількісні – можна подати об'ємніший за змістовним наповненням, але компактно представлений матеріал.

Основна мета використання мультимедійних технологій (ММТ) – зробити навчальне заняття більш цікавим, пізнавальним за рахунок новизни способу подання матеріалу.

Таким чином, використання ММТ в процесі підготовки фахівців-фінансистів значно підвищує якість професійної підготовки, оскільки активізує

процес викладання, стимулює викладача до пошуку нового матеріалу, а у студентів підвищується цікавість до навчальної дисципліни, що в сукупності підвищує ефективність освітнього процесу (рис. 1).

Крім того, одним із завдань сучасної вищої школи є підготовка професійно мобільних фахівців – бакалаврів, спеціалістів та магістрів. Фахівець не може бути професійно мобільним без володіння іноземною мовою на достатньо високому рівні. Тому особлива увага при підготовці фахівця-фінансиста має бути спрямована на формування його мовної компетенції, що вимагає взаємодії між випусковою кафедрою та кафедрою іноземних мов. На нашу думку, випускова кафедра повинна стати замовником навчання, сформувавши вимоги до фахівця-фінансиста в частині знання

спілкування у виробничих ситуаціях.

Важливим також є впровадження в навчальний процес викладання фахових фінансових дисциплін іноземною мовою. Але, на нашу думку, це має бути не потокове навчання, оскільки студенти мають неоднаковий рівень мовної підготовки та й забезпечити викладання однієї навчальної дисципліни різними іноземними мовами (англійською, німецькою тощо) у навчального закладу немає ні технічних, ні кадрових можливостей, особливо це стосується малокомплектних і вузькоспеціалізованих вишів. Таке навчання може бути організовано для групи студентів, які виявили бажання навчатися іноземною мовою повністю або вивчати окремі курси (предмети). Для інших студентів може бути організована робота круглого столу чи бізнес-

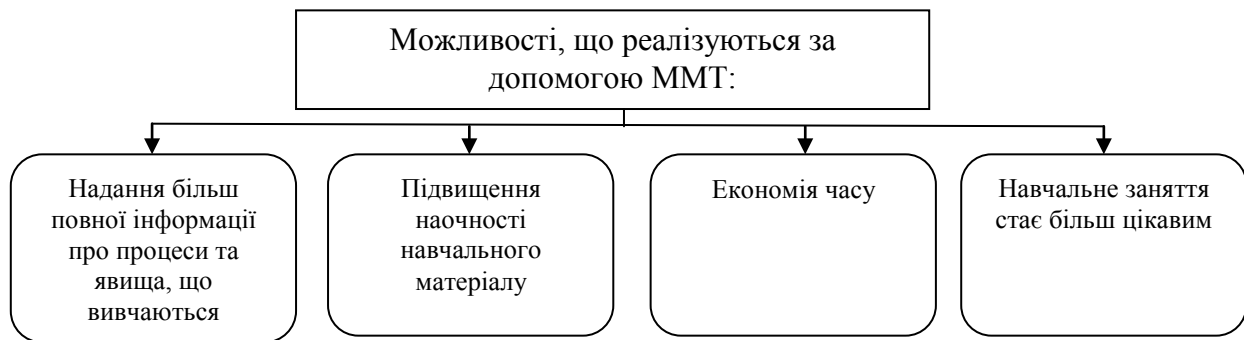

Рис. 1. Вигоди від використання мультимедійних технологій в навчальному процесі

іноземної мови, а кафедра іноземних мов має бути виконавцем такого замовлення.

Враховуючи вищесказане, змістовне наповнення НМКД, які розробляються кафедрами повинно враховувати міждисциплінарні зв'язки, що допоможе студентам-фінансистам оволодіти фаховою іноземною мовою в квазіпрофесійному освітньому середовищі. Такий підхід забезпечить формування комунікативної іншомовної компетенції в тісному зв'язку з професійною компетенцією – умінь і навичок здійснювати спілкування в усній і писемній формі у межах професійної сфери і тематики, визначених програмою для кожного фаху, дотримуючись традицій і норм, утверджених у країні, мова якої вивчається. Особливість викладання іноземної мови за професійним спрямуванням полягає у фаховому контексті обраної спеціальності, основним актуальним завданням якої є оволодіння знаннями фахової терміносистеми і набуття вмінь використовувати вузькоспеціалізовану лексику для виконання навчальних професійно орієнтованих завдань, спрямованих на подальше

клубу, де можуть бути обговорені окремі проблемні питання теоретичного характеру та змодельовані квазіпрофесійні ситуації (переговори, укладання контракту, відкриття рахунку в іноземному банку тощо).

Це забезпечує тісний зв'язок з практикою, формує у студентів розуміння належності до певної професійної касты, мотивацію до оволодіння професійною іноземною мовою та творчими методами трудової діяльності, стимулює до активної пізнавальної активності.

Одним із проявів міжпредметних зв'язків може бути читання фахової періодичної і наукової літератури іноземною мовою та обговорення прочитаного матеріалу на заняттях з фінансових дисциплін, таким чином майбутній фахівець отримує більш якісну підготовку і базу для подальшої самоосвіти та самовдосконалення, що слугуватиме підмурівком його професійної мобільності.

Перевагами використання автентичної літератури є те, що газети і журнали дозволяють студентам розширяти їх словниковий запас,

слідкувати за поточними подіями. Так, журнали і газети є легкодоступним джерелом матеріалу, опрацьовуючи статті студенти мають можливість отримувати оперативну інформацію про стан фінансових ринків, державних фінансів окремих країн тощо. Крім того, працюючи з матеріалами країни – носія мови, студенти мають змогу ознайомлюватися з усталеними фразами, виразами, професійним фінансовим сленгом тощо. Однак, для того щоб досягти освітніх цілей матеріал має відповідати наступним вимогам:

- інформація повинна бути актуальною і цікавою для студентів, щоб стимулювати їх комунікацію;

- інформація має відповідати колу їх професійних інтересів.

Але існує і інший бік медалі, маємо на увазі, неймовірну перенасиченість сучасного життя студента – фінансиста різноманітною інформацією та безліч її джерел, що позбавили читання його ведучої ролі і дещо навіть знецінили цей важливий вид мовленнєвої діяльності. Цей об'єктивний фактор не можна не враховувати у викладанні дисциплін гуманітарного циклу студентам економічних спеціальностей. Ця проблема ще більше загострюється прогалинами у писемності нової генерації студентства, серед яких недостатність навичок читання навіть рідною мовою погрожує всьому навчальному процесу вишу. Все більше науковців визначають, що саме читання, як найважливіше академічне уміння, що навчають у початковій школі, і значення якого у школі вищій тільки збільшується, хоча набуває нового змісту, переживає не найкращі часи. Воно слугує засобом задоволення пізнавальних потреб, а також основним джерелом отримання спеціалістами необхідної інформації із книжок, журналів та Інтернету.

Використання інформаційних матеріалів представлених в газетах та журналах характеризується такими перевагами:

- відхід від шаблонів, що використовуються в навчальних посібниках, знайомство із «живою» мовою;

- покращуються комунікативні навички, розвивається уміння перекладу та інтерпретації, формуються навички до написання;

- забезпечується особистісний розвиток, стимулюється творчий потенціал, розвивається творче та критичне мислення;

- дозволяє перебороти розрив між аудиторним навчанням і реальним світом та краще розуміти професійні проблеми.

За умов відсутності іншомовного оточення, читання – найдоступніший метод вивчення мови, який також сприяє засвоєнню інших аспектів

мови. Тож активне використання у навчальному процесі професійно орієнтованих текстів збільшує інтерес студентів-фінансистів до вивчення іноземної мови. Професійно-орієнтоване читання – ефективний метод отримання додаткових знань з обраної професії, а також один із шляхів використання набутих знань у професійній діяльності [5, с. 376].

Наступним, не менш важливим питанням, є питання пошуку та відбору навчального матеріалу, який є основою змісту навчання іноземної мови за професійним спрямуванням. Як зазначає Г. В. Барабанова, у немовному ВНЗ універсальною дидактичною одиницею професійно-орієнтованого навчання є автентичний текст, який надає фактологічний матеріал для організації навчального спілкування. [1, с. 101]. Від змісту тексту залежить ефективність організації навчальної інтерактивної діяльності з розуміння смислової інформації та результативність засвоєння термінологічної лексики при вживанні її у висловлюванні студентів. Наявність у текстах таблиць, схем, графіків, та інших паратекстуальних засобів сприяють кращому розумінню студентами термінологічних одиниць та вираженою з їхньою допомогою фаховою інформацією [2, с. 89]. Англійські чи німецькомовні автентичні тексти є цінним інформаційним та пізнавальним матеріалом, який доповнює отримані студентами під час вивчення спеціальних дисциплін знання [3, с. 13]. Тексти за фахом є джерелом словникового запасу студентів, прикладом вживання термінологічної лексики у контексті, що допомагає конкретизувати значення слів, пояснити й уточнити випадки їх вживання у відповідності до усталених мовних норм і стандартів [7, с. 4]. Слід зазначити, що своєрідність мовних засобів при вивченні іноземної мови за професійним спрямуванням зумовлює необхідність розробки і використання спеціальних методичних прийомів для їх презентації та засвоєння. Так, у процесі семантизації лексичних одиниць повинні розкриватися як їх лексичні поняття, так і лексичний фон. З урахуванням цього, оптимальним способом семантизації вважається коментар. Він пояснює академічні та професійні сфери і ситуації, в яких вони мають вживатися, тому підбір лексики може у значній мірі різнитися в окремих робочих програмах, складених з урахуванням випускової кафедри фінансів чи банківської справи.

Враховуючи зазначене вище, для визначення кількості лексичних одиниць, необхідність для складання словника – мінімуму англійської чи німецької професійної лексики, ми виходили з міркування Ю. О. Жлуктенка про те, що не можна

навчати студентів фахової лексики взагалі, її можна навчити лише в межах певної відібраної тематики, яка буде стояти найближче до основних питань профілюючої дисципліни факультету [4, с.25]. Мінімізація кількості відібраних лексичних одиниць є запорукою успіху в навчанні іноземної мови, оскільки чим менше обсяг матеріалу, тим більше шансів добитися ефективного його засвоєння. Іншими словами, для результативного навчання студентів необхідна мінімально достатня кількість нової іншомовної лексики, яка б відповідала їхнім потребам та забезпечувала досягнення комунікативної достатності для повноцінного мовленнєвого спілкування в обмеженому колі типових комунікативних ситуацій майбутніх фахівців-фінансистів. Щодо процедури відбору професійної лексики, необхідно зазначити основну послідовність операцій: вивчення номенклатури сфер, тем і ситуацій, характерних для професійної діяльності студентів; фаховий аналіз програмних вимог щодо змістовного наповнення навчального матеріалу, його відповідності потребам; пошук і підготовка текстових автентичних матеріалів, їх аналіз на відповідність вибраним критеріям відбору; обробка та систематизація відібраних джерел термінологічної лексики; вибір одиниць лексики згідно з визначеними критеріями відбору, її фіксування на паперових й електронних носіях,

переклад термінів на українську мову; створення списку фахової лексики, уточнення і складання остаточного варіанту.

Висновки. Отже, ми розглянули деякі підходи до модернізації організації навчального процесу студентів за напрямком підготовки «Фінанси і кредит» та особливості організації викладання іноземної мови за професійним спрямуванням у студентів, навчально-пізнавальна діяльність яких протікає у відповідності до розглянутих вище особливостей та критеріїв та знаходиться в межах академічної та професійної сфери діяльності немовних вищих навчальних закладів. Проведене дослідження дозволяє перейти до підготовки й розробки більш конкретних методичних рекомендацій щодо вивчення іноземної мови за певним фаховим напрямком і створення адекватних вправ для її навчання, що становить перспективу подальшої роботи.

Таким чином, формуючи у випускника-фінансиста необхідні професійні компетенції через вивчення іноземної мови, розв'язується одне із основних завдань сучасної вищої школи – підготовка мобільних фахівців компетентних у професійному відношенні. Ефективність такої підготовки забезпечується шляхом використання активних методів навчання, що відображають зміст і структуру іншомовної професійної компетенції майбутнього фахівця.

Список використаних джерел:

1. Барабанова Г. В. Методика навчання професійно-орієнтованого читання в немовному ВНЗ : Монографія / Г. В. Барабанова. — К. : Фірма «ІНКОС», 2005. — С.101
2. Босова Л. М. Социалинговидидактические аспекты формирования межкультурной компетенции / Л. М. Босова. — Барнаул, 1997. — 187 с.
3. Гринюк Г. А., Семенчук Ю. О. Відбір навчального матеріалу для формування англомовної лексичної компетенції у студентів-економістів // Навчання Іноземних мов у вищих навчальних закладах / Г. А. Гринюк, Ю. О. Семенчук. — К. : Іноземні мови, 2007. — № 82. — 30 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Методика викладання іноземних мов у вищій школі / Ю. О. Жлуктенко. — К. : Вища школа, 1971. — 31 с.
5. Механікова О. О. Психологічна сутність навчання читання студентів немовних спеціальностей професійно орієнтованих текстів англійською мовою / О. О. Механікова //

Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. 20 21 жовтня 2011 р. — Черкаси. Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. — С. 376

6. Морська Л. І. Формування вмінь професійного спілкування англійською мовою у студентів факультету фізичного виховання: Дис. ... канд. пед. наук: 13. 00.02 / Л. І. Морська // Інститут педагогіки АПН України. — К., 2001. — 85 с.

7. Робоча програма з дисципліни «Професійна іноземна мова» (англійська) для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» усіх форм навчання напрямків підготовки за спеціальностями: 8.03050802 «Банківська справа», 8.03050801 «Фінанси і кредит»; 8.03050901 «Облік і аудит» галузь знань – 0305 – «Економіка та підприємництво» / О. О. Механікова, Т. А. Оришечко-Бартоха — Ч. : ЧІБС УБС НБУ (м. Київ), 2011. — 18 с.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До публікації приймаються не опубліковані раніше статті з теоретичних і практичних проблем функціонування і розвитку економіки та фінансової системи, які відповідають сучасному рівню розвитку економічної науки та мають наукову і практичну цінність. Також приймаються статті, які висвітлюють філософські, психологічні та педагогічні проблеми підготовки фахівців для фінансової сфери.

Науково-редакційна рада приймає статті на кожне перше число першого місяця кварталу. Періодичність видання – 4 рази на рік. Журнал видається українською, російською, англійською, польською мовами. Публікація статей безкоштовна.

Вимоги до статей, які публікуватимуться в журналі:

1. Обсяг статті має бути 20-25 тис. знаків з пробілами (як виняток, не більше 40 тис. знаків), текстовий редактор Microsoft Word, формат сторінки А4 (297x210 мм), орієнтація – книжкова, поля: праве – 3 см, верхнє і нижнє поле – 1,5 см, лівє – 1 см; гарнітура – Times New Roman, кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5.

2. На першій сторінці вказуються: зліва – індекс УДК, посередині назва, нижче – ім'я, по-батькові та прізвище автора, e-mail для спілкування з автором, коротка анотація (3-6 речень) і ключові слова мовою оригіналу та англійською мовою.

3. Текст статті повинен мати такі необхідні елементи: вступ (формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність тієї частини проблеми, якій присвячена стаття), аналіз останніх публікацій та досліджень, мета статті (формулюється постановка задачі), результати наукових досліджень (викладається система доведень запропонованої гіпотези, обґрунтовуються наукові результати), висновки (вказується наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, перспективи подальших розробок з цієї теми). Розділи повинні бути виділені.

4. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті. Список має бути оформлений згідно із вимогами, що містяться в наказі ВАК України від 26.01.2008р. № 63 «Про внесення змін і доповнень до форм документів, що використовуються при атестації наукових та науково – педагогічних працівників». Список складається за порядком на джерела в тексті статті.

5. Математичні формули мають бути чіткими, із загальноприйнятим використанням символів, написані за допомогою текстового редактора Microsoft Word із застосуванням шрифту Symbol при написанні математичних символів та грецьких букв. При наборі складних формул слід застосовувати Редактор формул. Усі символи повинні пояснюватися.

6. Цифровий матеріал по можливості зводиться в таблиці і не дублюється в тексті. Таблиці мають бути компактними, з назвою і нумерацією, а їх заголовки – точно відповідати змісту граф. Під кожною таблицею дається посилання на джерело інформації.

7. Посилання у тексті оформляються у квадратних дужках – [2, с.34], де перше число відповідає порядковому номеру у списку використаних джерел, друге – номер сторінки.

8. Назва файлу повинна відповідати прізвищу та імені автора латиницею (напр., Ivanov-Ivan.doc).

9. Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен, географічних назв.

10. Матеріали, що надходять для публікації в журналі, проходять рецензування з боку членів редакційної колегії, розглядаються та рекомендуються Вченою радою навчального закладу до друку. Статті, які оформлені з порушенням цих правил або не пройшли рецензування не розглядаються, не публікуються та не повертаються авторам.

Додатково до статті додаються:

11. Авторська довідка, де наводяться прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада, установа, службова і домашня адреса, контактні телефони, обов'язково – e-mail. Назва файлу – за прикладом Dovidka-Ivanov-Ivan.doc

12. Для аспірантів - рецензія наукового керівника.

13. Якісне кольорове фото авторів в електронному варіанті з роздільною здатністю не менш як 300 dpi.

Контактна інформація:

18028, м. Черкаси, вул. Енгельса, 164.

Телефон: (0472) 71-99-52

E-mail: nauka@cibs.ck.ua – науковий відділ

ndl@cibs.ck.ua – науково-дослідна лабораторія

TO THE ATTENTION OF AUTHORS!

The Editorial Board of the Financial Space journal accepts for publishing original articles on the theoretical and applied problems of the functioning and development of national economies, as a whole, and the financial and credit sphere, in particular, which are of scientific and practical significance. The articles devoted to the philosophical, psychological and pedagogical aspects of financial education are also accepted.

The publication periodicity is four times a year. The journal is published in Ukrainian, Russian, English and Polish languages.

For Article Submissions: Please follow these guidelines to ensure that the article is reviewed.

1. The size of an article should be 20,000-25,000 characters with spaces A4 pages (297x210 mm) MS Word, Times New Roman font, 14-point type, at one-and-a-half space, the right margin of 3 cm., the upper and lower margins of 1,5 cm., the left margin of 1 cm.

2. The first page carries:

- on the left – a UDC identifier,
- in the middle – the title,
- first name, patronymic (if any) and surname,
- scientific degree, academic title, position of the author,
- e-mail for communicating with the author,
- abstract (3-6 sentences) and key words.

3. The paper should have a clearly stated purpose and point of view. It should contain evidence of current practices and/or research. The article should have the following points in bold types:

- Problem definition.
- Analysis of recent research and publications.
- The aim of the article.
- Substantiation of results obtained.
- Conclusion.
- List of sources used.

4. A list of sources used is obligatory at the end of the article. It should be composed according to the order of making references to the article text.

5. Mathematical formulas must be precise, with the use of generally accepted symbols, typed on the Microsoft Word text editor, using the Symbol font when writing mathematical symbols and Greek letters. For composing complicated formulas, the formula editor should be used. All symbols must be explained.

6. Figures are presented, if possible, in tables and should not be duplicated in the text. Tables should be space-saving, with captions and numbering, and their titles should correspond accurately to the content of the graphs. Under each table, there should be a reference to the source of information.

7. References to scientific sources used must be presented in the text in square brackets – [2, p. 34], where the first number is the ordinal number of this work in the List of sources used and the second – is the page number.

8. The file title should correspond the author's name and surname (e.g. Smith-Peter.doc)

9. The authors are responsible for the accuracy of presented facts, quotations, statistical data, proper names and place names.

10. The articles are reviewed by editorial staff. The articles which fail to conform with these rules are not subject to consideration by the Editorial Board, are not published and are not returned to the authors.

In addition:

11. The article is submitted together with the following information about the author: the surname, first name and the patronymic (if any) of the author (authors), scientific degree, academic title, position, research, educational or other organization, office and home addresses, the number of a contact telephone, and, obligatorily, e-mail address. The file title – Inf-Smith-Peter.doc

12. The article is appended with a quality color photo of the author(s) with the resolution of not less than 300 dpi.

Contact Information:

Cherkasy Institute of Banking of the University
of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)
164, Engelsa str., Cherkasy, 18028, Ukraine
Tel. +380(472)71-99-52
E-mail: nauka@cibs.ck.ua; ndl@cibs.ck.ua

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!

До публикации принимаются не опубликованные ранее статьи из теоретических и практических проблем функционирования и развития экономики и финансовой системы, которые отвечают современному уровню развития экономической науки и имеют научную и практическую ценность. Также принимаются статьи, которые освещают философские, психологические и педагогические проблемы подготовки специалистов для финансовой сферы.

Научно-редакционный совет принимает статьи на каждое первое число первого месяца квартала. Периодичность издания – 4 раза на год. Журнал издается украинским, русским, английским, польским языками. Публикация статей бесплатна.

Требования к статьям, которые будут публиковаться в журнале:

1. Объем статьи – 20-25 тыс. знаков с пробелами (в виде исключения, не больше 40 тыс. знаков), текстовый редактор Microsoft Word, формат страницы А4 (297x210 мм), ориентация, – книжная, поля: правое – 3 см, верхнее и нижнее поле – 1,5 см, левое – 1 см; гарнитура – Times New Roman, кегель – 14, междустрочный интервал – 1,5.

2. На первой странице указываются: слева – индекс УДК, посередине – название статьи, ниже – имя, отчество и фамилия автора, e-mail для общения с автором, короткая аннотация (3-6 предложений) и ключевые слова на языке оригинала и английском языке.

3. Текст статьи должен иметь такие необходимые элементы: вступление (формулируется научная проблема, степень ее разработки, актуальность той части проблемы, которой посвящена статья), анализ последних публикаций и исследований, цель статьи (формулируется постановка задачи), результаты научных исследований (выкладывается система доведений предложенной гипотезы, обосновываются научные результаты), выводы (указывается научная новизна, теоретическая и практическая значимость результатов исследования, перспективы последующих разработок, из этой темы). Разделы должны быть выделены.

4. Обязательным является список использованных источников в конце статьи. Список должен быть оформлен согласно требованиям, которые содержатся в приказе ВАК Украины от 26.01.2008р.№ 63 «О внесении изменений и дополнений в формы документов, которые используются при аттестации научных и научно-педагогических работников». Список составляется по мере послания на источники в тексте статьи.

5. Математические формулы должны быть четкими, с общепринятым использованием символов, написанные с помощью текстового редактора Microsoft Word с применением шрифта Symbol при написании математических символов и греческих букв. При наборе сложных формул следует применять Редактор формул. Все символы должны объясняться.

6. Цифровой материал по возможности возводится в таблице и не дублируется в тексте. Таблицы должны быть компактными, с названием и нумерацией, а их заглавия – точно отвечать содержанию граф. Под каждой таблицей дается ссылка на источник информации.

7. Ссылки в тексте оформляются в квадратных скобках – [2, с.34], где первое число означает порядковый номер в списке использованных источников, второе – номер страницы.

8. Название файла должно соответствовать фамилии и имени автора латиницей (напр., Ivanov-ivan.doc).

9. Авторы несут ответственность за точность изложенных фактов, цитат, статистических данных, собственных имен, географических названий.

10. Материалы, которые поступают для публикации в журнале, проходят рецензирование со стороны членов редакционной коллегии, рассматриваются и рекомендуются Ученым советом учебного заведения к печати. Статьи, которые оформлены с нарушением этих правил или не прошли рецензирования, не рассматриваются, не публикуются и не возвращаются авторам.

Дополнительно к статье добавляются:

11. Авторская справка, в которой приводятся фамилия, имя и отчество автора (авторов), научную степень, ученое звание, должность, учреждение, служебный и домашний адрес, контактные телефоны, обязательно – e-mail. Название файла – по примеру Dovidka-ivanov-ivan.doc

12. Для аспирантов – рецензия научного руководителя.

13. Качественное цветное фото авторов в электронном варианте с разрешающей способностью не менее как 300 dpi.

Контактная информация:

18028, г. Черкассы, ул. Энгельса, 164.

Телефон: (0472) 71 -99 -52

E-mail: nauka@cibs.ck.ua – научный отдел

ndl@cibs.ck.ua - научно-исследовательская лаборатория